

**ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОВНОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА**

Науково-методичний збірник

Житомир - 2008

ББК 88.37+88.1

УДК 147.97:41.06.-з4

Рекомендовано вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол №8 від 28 березня 2008 р.).

Редакційна колегія: **Вашуленко М.С.** — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України; **Дубасенюк О.А.** — доктор педагогічних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка; **Білоус П.В.** — доктор філологічних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка; **Арендарчук В.В.** — начальник управління освіти Житомирської міської ради; **Климова К.Я.** — кандидат педагогічних наук, доцент, зав. кафедри філології і лінгводидактики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальні редактори: **Голубовська І.В.** — кандидат філологічних наук, доцент; **Підлужна Г.В.** — кандидат педагогічних наук, доцент; **Гордієнко О.А.** — кандидат педагогічних наук, ст. викладач; **Шевчук Т.О.** — ст. викладач; **Левківська О.А.** — асистент кафедри філології і лінгводидактики; **Підгурська В.Ю.** — асистент кафедри філології і лінгводидактики.

Відповідальний за випуск: **Климова К.Я.** — кандидат пед. наук, доцент.

Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога (Матеріали регіональної науково-методичної конференції, 27 березня 2008 р.). — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — 192 с.

ISBN

У збірнику вміщено матеріали регіональної науково-методичної конференції, в яких висвітлюються основні лінгводидактичні проблеми формування мовної компетенції учнів та студентів-майбутніх педагогів. Особливу увагу приділено досвіду роботи вчителя-словесника. Рекомендовано для викладачів, учителів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами культури мови і технологіями її викладання.

ЗМІСТ

ВСТУП

Вашуленко М.С. Вимоги до професійної мовленнєвої підготовки сучасного вчителя

РОЗДІЛ І. Проблеми формування мовної особистості майбутнього вчителя у педагогічних навчальних закладах.

Климова К.Я. Лінгвістичні засади формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів ВНЗ — майбутніх педагогів-нефілологів

Бондарчук Л.І. Творча робота як вияв самоствердження у мові

Усатий В.Д. Інструмент професійної діяльності

Місяць Н.К. Формування мовної та мовленнєвої компетенцій у студентів-філологів

Білоус Н.М. Розвиток мовної компетентності студента у процесі вивчення методики викладання літератури

Янчук Н.В. Роль функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника

Шевцова Л.С. Основні положення методики навчання синтаксису в процесі підготовки майбутніх філологів

Усатий А.В. Проблема читацьких умінь, необхідних для вивчення художніх творів

Шевчук Т.О. Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості майбутнього вчителя початкових класів

Підгурська В.Ю. Педагогічна практика як провідний фактор формування професійних мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів

Левківська О.А. Система вправ із вивчення мовних норм та їхніх стилістичних варіантів у курсі української мови професійного спрямування для студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ

Залібовська-Ільніцька З.В. Від мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенцій майбутнього вчителя – до комунікативної компетентності молодшого школяра

Гужанов С.І. Совершенствование русской речи студентов накануне педагогической практики

Голубовська І.В., Латка А.В. Значення прози Михайла Коцюбинського для становлення української дитячої літератури

Горбань В. М. Шляхи підвищення мовної компетенції викладача

Шевчук І.С. Крилате слово – от моя стріла": до 117-ї річниці з дня народження Лесі Українки

Вигівська Ю.Ю. Проблема морального становлення особистості в повісті Григора Тютюнника "Вогник далеко в степу"

Шуневич О.М. Уміння конспектувати навчальні тексти у структурі мовленнєвої компетенції сучасного педагога

Ніколюк Г.В. Мовностилістична структура міфу у "Повісті минулих літ"

Ясінська О.Ю. Активний словник майбутніх учителів у площині сучасної мовної освіти в Україні (лексикографічні студіювання)

Строганова Г.М. Умови формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника

Шевчук Т.О., Шульга О.С. Удосконалення орфографічних та пунктуаційних навичок майбутніх учителів

Слєсарєва А.В. Ідейно-тематична та мовностилістична неповторність поезії Михайла Стельмаха для дітей

РОЗДІЛ II. Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів.

Мяновська Т.М. Результативність освітньої діяльності словесників загальноосвітніх навчальних закладів міста

Зищипас В.І. Шляхи вдосконалення мовної культури сучасного педагога та його вихованців

Мельнічук О.М., Жиганова О.Б. Шляхи вдосконалення мовної культури сучасного педагога та його вихованців

Гуменюк В.А. Європейський Мовний Портфоліо (акценти семінару)

Гордієнко О.А., Копишинська Л.В. Робота над формуванням комунікативної компетенції учнів на уроках читання

Кратасюк Л.М. Психолого-педагогічні умови мовленнєвого розвитку учнів 5-6 класів

Місяць Н.К., Чернікова І.І. Формування позитивного ставлення до книжки у молодших школярів (з досвіду роботи)

Приходченко Н.О. Усне словесне малювання – один зі шляхів розвитку чуття мови особистості на уроках словесності (засвоєння науково-обґрунтованих основ граматики на розвивальному матеріалі з проблем екології)

Мирошник Т.В. Формування навичок каліграфічного письма як засобу розвитку культури усного та писемного мовлення

Яремчук С.С. Принципи формування мовної і мовленнєвої компетенцій школярів

Зотько Т.С. Про деякі функціонально-граматичні аспекти використання в українській мові прізвищ, імен та по батькові

Лісневська О.С., Цибуля О.В. Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів

Орищук Ю.О. Ефективність вивчення української мови шляхом упровадження методів інтерактивного навчання

Нагорна О.М. Українська дитяча періодика та її вплив на розвиток зв'язного мовлення школярів

Потапова Т.І. Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури математичного мовлення учнів

Талько О.В. Роль слова у формуванні культури мовлення учнів на уроках словесності

Осінська С.М. Роль культуромовної компетенції сучасного вчителя початкових класів у формуванні культури мовлення учнів

Романенко І.М., Шевчук Л.В. Роль мовної компетентності сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів

ВСТУП

Вашуленко М.С.,

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член АПН України

головний науковий співробітник

(Інститут педагогіки АПН України)

Вимоги до професійної мовленнєвої підготовки сучасного вчителя

Хочу розпочати свій виступ думками і словами нашого великого співвітчизника Івана Огієнка, 125-у річницю від дня народження якого українська громадськість відзначила у січні 2007 року, про мову: “Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...” (Іван Огієнко. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.)

Десята стаття Конституції України проголошує: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”. Можна з упевненістю сказати, що ця стаття Конституції України є результатом не тільки патріотичних і політичних устремлінь і дій наших сучасників. До її утвердження у головному законі Держави доклали зусиль, розуму і серця українці всіх попередніх поколінь.

Тож хочу закликати усіх нас, хто причетний до шкільної і вузівської освіти, до проблеми вчителя для нашої школи, вчителя з будь-якого предмета, але передусім учителів початкових класів, яких я називаю Першовчителями рідної мови, та вчителів української мови і літератури, бути скрізь і завжди – на уроці, під час перерви у спілкуванні з учнями і своїми колегами, перебуваючи зі своїми вихованцями за межами школи, у роботі з батьками, виступаючи перед громадськістю в мікрорайоні свого проживання, не забувати, що ви є провідниками українського слова, слова висококультурного і високоморального, слова, яке буде почуте вашими співрозмовниками і слухачами і повторене їхніми устами. Незаперечною є істина, що вчитель початкових класів об’єктивно є

творцем того фундаменту, на який спираються основна і старша школа, саме він започатковує формування у молодших школярів таких важливих загальнонавчальних умінь і навичок, як читання і письмо, виробляє реалістичні уявлення про навколишній світ, прищеплює правильні гігієнічні навички, виховує естетичні орієнтири, спільно із сім'єю закладає основи трудових умінь, пов'язаних зі щоденними дитячими, учнівськими і загальносімейними потребами. Другою незаперечною істиною є те, що головним професійним "інструментом" учителя є його мовлення. У результаті щоденного кількогадинного спілкування з дітьми 6-9-річного віку він, безумовно, робить великий вплив на різні характеристики дитячого мовлення і спілкування. Наш власний досвід і багаторічні спостереження свідчать, що молодші школярі, як правило, сприймають свого першого вчителя як неперевершений авторитет і намагаються наслідувати його в усьому і, мабуть, у мовленні, у манері висловлюватися, спілкуватися насамперед. Маємо погодитися і взяти до уваги думку нашого українського психолінгвіста І.О.Синиці про те, що в пошуках ефективних засобів навчання, аналізуючи зміст програм і підручників, ми не завжди враховуємо роль живого професійного учительського мовлення в цьому процесі. А одну з основних причин недостатнього усвідомлення учнями навчального матеріалу шановний Іван Омелянович вбачав у невідповідності їхнього мовлення і мовлення шкільних підручників та самих учителів.

Слово мовлене не піддається практично ніякій корекції — ні в орфоепічному, ні в акцентологічному (наголошуванні слів), ні в граматичному та стилістичному аспектах, за винятком мимохідь зроблених поправок у висловлюванні. І якщо дорослий слухач, учасник спілкування самостійно здійснює певною мірою цю корекцію у внутрішньому плані мовленнєвого сприйняття, то діти сприймають усе, особливо від учителя, без будь-яких внутрішніх поправок, засвоюють сприйняте і потім відтворюють у власному мовленні в такому варіанті, у такій формі, в якій вони цю інформацію сприйняли. При цьому маємо взяти до уваги ту обставину, що навчальне спілкування молодших школярів, особливо сільської школи, практично замикається на одній дорослій особистості, оскільки професіограма вчителя початкових класів є багатопредметною і особливо інтегрованою. Учитель початкових класів має допомогти учням усвідомити, що вони повинні говорити і писати зрозуміло для інших, що існують правила (норми), яких необхідно обов'язково дотримуватися кожній освіченій, культурній особистості. А тому традиційних знань з фонетики і граматики стає недостатньо, щоб успішно користуватися мовою як засобом спілкування. Для цього треба знати ще й найважливіші соціальні правила, вироблені народом упродовж віків, зважати на них і використовувати у різних ситуаціях.

Отже, молодші школярі мають усвідомити, що в суспільстві існують норми комунікативної компетентності. Що саме? Де? Коли? Як треба висловлюватися і поводитися у спілкуванні з різними людьми — ровесниками і старшими, членами родини, знайомими і зовсім не знайомими людьми, на уроці і в позанавчальній діяльності, у громадських місцях, у транспорті і т. ін. З огляду на це класовод

повинен у доступній формі ознайомити молодших школярів з існуючими правилами і навчити користуватися ними в повсякденній життєдіяльності.

Недолік традиційного підходу до шкільної мовної освіти полягав у тому, що учні паралельно з мовними знаннями не одержували мовленнєвознавчих відомостей, які могли б слугувати лінгвістичною основою вироблення в них відповідних мовленнєвих (усних і писемних), зокрема комунікативних умінь. Так, якщо окремі норми літературної мови (орфоепічні, лексичні, словотворчі, орфографічні) молодші школярі опановували з опорою на елементи відповідної теорії, то формування умінь зв'язно висловлюватися, робота над культурою мовлення і культурою спілкування здійснювалася переважно на основі мовного чуття, частіше — наслідування і здебільшого переводилася в площину позанавчальної виховної роботи з учнями. А тим часом у педагогічній науці давно відома закономірність, що на базі теоретичних узагальнень умінь й навички формуються значно успішніше, ніж суто практичним шляхом.

З огляду на зазначене у процесі конструювання нового початкового курсу української мови у його змісті ми виділили дві істотні складові — мовознавчу і мовленнєвознавчу, кожену з яких відповідною мірою підпорядковували основній меті початкового навчання мови — мовленнєвому розвитку школярів. І наші спостереження за процесом навчання рідної мови в початкових класах дають підстави для висновку, що увага до мовленнєвої сторони навчального процесу в початковій школі значно зростає.

У своєму виступі перед вами хочу зупинитися на тому, що саме ми, автори концепцій, Державного стандарту, програм, підручників, навчальних і методичних посібників з української мови, робимо для того, щоб закладені в цих документах ідеї втілювалися в нашому українському сьогоденному суспільстві.

У концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) підкреслено необхідність “посилення розвивального, практичного і виховного спрямування мовно-літературної освіти, формування у процесі вивчення всіх предметів мовної культури особистості. Сучасне розуміння ролі української мови повинно виявлятися в таких взаємозв'язаних аспектах: 1) як навчальний предмет в усіх навчальних закладах; 2) як основний засіб комунікації і здобування знань з інших (не мовних) сфер пізнання; 3) як засіб розвитку і самовираження особистості школяра, утвердження в суспільстві”. Іншими словами — як важливий засіб соціалізації особистості школяра як у процесі шкільного навчання, так і по закінченні середньої школи.

Зупинюся на окремих проблемах формування мовної особистості в процесі здобуття нею шкільної освіти, які прямо співвідносяться з відомими десятьма мовними заповідями Івана Огієнка. Великий патріот України, знавець української мови і охоронець однією з ознак її високої культури вважав правильне наголошування слів. Він підкреслював, що нормативний наголос є однією з найголовніших і найвиразніших ознак літературного мовлення.

На превеликий жаль, на кожному кроці ми є свідками й учасниками порушення цієї важливої мовної норми. Прислухаймося до мовлення учителів початкових класів на уроках з різних предметів, які їм в умовах багатопредметного початкового навчання доводиться вести, і нерідко почуємо в їхньому професійному мовленні: “чїтання”, “вїразне чїтання”, “завданнїя”, “ознака прїдмета”, “одїнадцять”, “чотїрнадцять”, “чїсельник”, “знáменник”, “множнїк”, “дóбуток”, “сантїметр”, “кілóметр”, “чергóвий” та ін. Під впливом російської мови ми замість *новїй* чуємо “нóвий”, замість *пóдруга* — “пóдру́га”, замість *дочка́* — “дóчка”, замість *о́лень* — “олéнь”, замість *фарту́х* — “фáртух”... Ці приклади можна довго продовжувати. І візьмімо до уваги, що переважну більшість цієї лексики, зокрема термінологічну, вводить у мовлення дитини не сім’я, не вулиця, а саме вчитель. Я про це так предметно говорю, бо знаю, яких зусиль має докласти в 5 і в наступних класах учитель-предметник, щоб подолати ці мовленнєві помилки, а головне — що домогтися цього практично неможливо. А звідки ці помилки взялися в мовленні сучасного вчителя, який, крім загальної шкільної освіти, має і педагогічну, середню або вищу? Ці помилки бредуть за ним від його колишнього вчителя початкових класів. А нині він, сам ставши вчителем, продовжує їх множити у мовленні своїх сучасних учнів.

Ще один приклад, пов’язаний із культурою мовлення, який знову-таки є характерним для початкового навчання, і також стосується порушення норми слововживання. Відомо, що під впливом суржику, який панує нині у багатьох навіть українськомовних сім’ях, діти приходять до першого класу з такими словами, як “карандаш”, “резінка”, “мєл”, “тетрадка”, “воротнік”, “часи”, “карман”, “носовий платок”, “перчатки”, “рубашка”, “ботінки”, “носки”, “цвіти”, “сірень”, “ландиш” і багато інших. Маємо уявити, скільки зусиль має докласти вчитель-класовод, щоб перевести слововживання своїх учнів протягом чотирирічного початкового навчання у літературну, нормативну площину.

Від прикладів зі шкільного життя хочу перейти до прикрих помилок, які нерідко чуємо в нашому, науковому середовищі, читаємо в дисертаціях і авторефератах.

Ключовими словами-термінами для нас, науковців, пов’язаних з видавничою справою, з інформаційними технологіями, з навчальним процесом, з офіційними засіданнями, є такі терміни, як *видáння* (чуємо на кожному кроці “виданнїя”), *мерéжа*, замість “мережá”, *пїзнáння*, а не “пїзнаннїя”, *фаховїй рівень*, а не “фáховий”, *наступне питання* (в порядку денному) замість “слїдуюче”. До речі, треба зауважити, що саме це *наступне* стало дуже широко вживатися навпаки, у невластивому для себе значенні. Чуємо: “Я хочу зупинитися на “наступних” проблемах”. Це стало своєрідним паразитом нашого мовлення, мовлення учасників радіо- і телепередач, а походить він від калькування російського *следующих*. В українській мові тут має звучати: *Хочу зупинитися на таких проблемах*.

На місці російського *речь идет о следующем* українською говоримо: *йдеться про таке*. Російським виразам *исключение из правила, все без исключения* в українській мові відповідають *виняток з правила, усі без винятку*, замість калькованого “виключення”, яке нерідко чуємо із українських ЗМІ, а також і від учителів.

Нам часто доводиться підписувати і вручати ювілярам *вітальний а́дрес*. І не називаймо цю форму вітання *адресою*. *Адресу* ми пишемо на конверті, подаємо її в офіційній анкеті про себе. А вручаємо *вітальний а́дрес*.

Наші дослідники, дисертанти в своїх дисертаціях і авторефератах чомусь всуціль “одержують” результати (невідомо, правда, від кого), замість *здобувають*. Ще гірше, коли по завершенні експериментально-дослідного навчання вони *одержують* не *результати*, а “наслідки”. Це вже звучить, як “наслідки катастрофи або якоїсь природної стихії”. В аналізі результатів дослідного навчання дисертанти послуговуються критеріями “вірно”, “не вірно” (виконане те чи інше завдання). Російському *верно* відповідає українське *правильно*. А українському *вірно* в російській мові — *преданно*. (*Вірно служити Вітчизні; вірно кохати чоловіка.. А завдання виконано правильно або неправильно.*)

Одним із важливих прийомів у дослідженнях педагогічних явищ, математичних або природних об’єктів, мовних одиниць є *порівняння*. Порівняння з боку дослідника передбачає дії *зіставлення* і *протиставлення*.

Зіставлення передбачає виявлення в об’єктах спільних ознак, а *протиставлення* – відмінних. Однак ми дуже часто не *зіставляємо*, а під впливом російської “співставляємо”. Або спробуймо в будь-якому словнику української мови знайти поширене серед наших науковців “співпадати”. Як і “співставляти”, цього слова ми не знайдемо в жодному словнику. То звідки воно в нашому і усному, і писемному мовленні?. Це калька з російської за наявності в нашій мові *збігатися, сходитися*: думки, результати, вершини і сторони рівних трикутників *збігаються*, а не “співпадають”.

А кальковане “в першу чергу” замість наших питомих гарних прислівників *передусім, насамперед*, якими ми або зовсім не користуємося, або користуємося вже в так звану “другу чергу”.

Ще такі немилозвучні паразити поширені в українській мові, як “разом з тим” і ще “кращий” — “разом з цим” замість українського прислівника *водночас* (або *водно́час*).

Дуже часто ми виражаємо своє “відношення” до певного явища, події, не маючи до них аж ніякого відношення. Але можемо мати своє *ставлення* до цього. Візьмімо до уваги, що російському *отношение* в українській мові маємо більше 5 відповідників, які вступають у різні лексичні сполучення: *відношення* підмета до присудка в реченні; катета до гіпотенузи в прямокутному трикутнику; ми всі маємо *відношення* до освітньої, науково-педагогічної сфери; але ми виражаємо

своє негативне *ставлення* до мовленнєвих недоліків своїх учнів, студентів; між державами налагоджуються *відносини, зносини*, а між членами колективу — *стосунки*; по відношенню до певного предмета ми вживаємо *щодо*, а по відношенню до особи, людини — *стосовно*; якщо між членами формального колективу налагоджуються певні *стосунки*, то між членами родини, крім цього, вживаємо слово *взаємини*.. Отже, це синонімічне багатство нашої мови маємо якомога повніше використовувати в своєму мовленні, у своїх наукових публікаціях.

У сфері мовної освіти ми, словесники, маємо *запобігати помилкам* (візьмімо до уваги — *помилкам*, вживаючи при цьому давальний відмінок). На жаль, дуже часто доводиться чути на уроках української мови і читати в методичних статтях і в дисертаціях з методики навчання мови кальковане з російської “попереджувати помилки”. Попереджують про природну стихію, про необхідність прибути вчасно на певний захід, а відділ кадрів використовує попередження як форму морального стягнення за певне порушення трудової дисципліни. Помилкам же маємо *запобігати*!

Мовознавці усього світу одностайно визнають характерну для української мови милозвучність, якою вона помітно вирізняється з-поміж інших мов. “А наша мова українська, чарівна наша мова, усім світом уже визнана за одну з найзвучніших, наймелодійніших мов” (Іван Огієнко. Українська культура). Хочемо нагадати, що ця милозвучність досягається рядом фонетичних засобів. Наведу кілька найтиповіших прикладів евфонічної норми, характерної для українського літературного мовлення:

1) прийменник *в* і його варіант *у* в українській мові не мають жодного семантичного розрізнення. Їх уживання ґрунтується виключно на врахуванні звуків, якими розпочинаються або закінчуються сусідні слова в словосполученні, реченні: кінцевий приголосний попереднього слова вимагає прийменника *у*, а голосний — *в* (*зайшов у кімнату; зайшла в кімнату*). Розпочинати речення, а особливо абзац, треба завжди прийменником *у*; 2) прийменник *з* в українській мові виключно з метою милозвучності вживається в трьох варіантах — *з, із, зі*. А правило вживання кожного з них те саме, яке ми наводили в попередньому прикладі: *узяв зі столу; вітер зі сходу (або із заходу), з огляду на зазначене; з увагою до предмета; виступив із пропозицією*; 3) сполучник *і*, будучи голосним звуком, має приголосний варіант *й*, коли він уживається у т. зв. інтервокальній позиції, тобто між голосними: *культура й освіта, море й озеро, Іванко й Оленка*..

Отже, як бачимо і чуємо, для нашої мови так само неприродним є збіг голосних, як і збіг приголосних. І до цього треба просто прислухатися, вимовляти словосполучення, речення вголос чи напівголосно, коли оформляємо письмовий текст, коли його редагуємо, удосконалюємо. Природність або, навпаки, неприродність звучання підкаже нам правильне написання (вживання варіанта того чи іншого прийменника, сполучника). Головне — не забувати про милозвучність нашого мовлення.

Мелодійність української мови забезпечується ще однією її орфоепічною особливістю – збереженням дзвінкості парних дзвінких приголосних у так званій слабкій позиції – в кінці слова і в середині перед наступним глухим. Українською мовою має звучати: *сад, дуб, ніж, гриб, сніг, ложка, казка, берізка; Хліб-сіль їж, а правду ріж!* Під впливом південно-західного діалекту, а, можливо, тут позначився і вплив польської мови, так само в містах і російської, у мовленні житомирян доводиться чути заміну дзвінких приголосних парними глухими. – “сат”, “лошка”, “беріска”, “ведміть”, “Хліп”- сіль “їш”, а правду ріш” та ін. Такі явища, безумовно, знижують культуру української мови, порушуючи одну з провідних її орфоепічних рис, опускаючи тим самим рівень її мелодійності, милозвучності.

І ще одна характерна ознака української мови, пов’язана не тільки з культурою мовлення, а й з культурою спілкування. Це наявність у нашій мові кличної форми, кличного відмінка. Це особливо помітно в поетичному мовленні і в усній народній творчості, яка є важливим джерелом збагачення літературного мовлення. *О, земле, велетнів роди! Земле моя, всеплодющая мати! Ой чого ти, дубе, на яр похилився, молодий козаче, чого зажурився? Дівчино кохана, здорова була! Ой вербиченько – біле личенько...* І тут доводиться констатувати, що під впливом, очевидно, російської мови наші учні і студенти, а нерідко й самі вчителі і викладачі замість кличного відмінка у звертаннях вдаються до називного, не характерного для української літературної мови, до речі, – і розмовної, народної.

Хочу підкреслити, що в основу сучасного шкільного початкового курсу української мови, як і курсів основної та старшої школи, покладено комунікативну мету. Йдеться не тільки про набуття учнями мовних знань, а й знань, пов’язаних із мовленнєвою діяльністю. Ми знайомимо учнів з нормами комунікації, спілкування. І на ознайомлення з ними, для їх опрацювання і засвоєння у програмі відведено навчальний час, а в підручниках — відповідний мовленнєвий матеріал, зорієнтований на вироблення в учнів культури мовлення і культури спілкування. У цьому легко переконатися, погортавши відповідні розділи, нові в шкільній мовній освіті, порівняно з традиційною — “Мова і мовлення” та “Текст”. На завершення хочу сказати, що проголошені Іваном Огієнком 10 мовних заповідей у його праці “Наука про рідномовні обов’язки” виводять поняття *рідномовні обов’язки* у рідномовну політику держави, оскільки рідна мова — це найважливіший ґрунт, на якому нація зростає, процвітає і плодоносить духовно. Тож хочу закінчити свій виступ, процитувавши заповідь-наказ Івана Огієнка до кожного громадянина України, в якому він проголошує: “На кожному кроці й кожній хвилині охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того — як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації”.

У цей складний для України час, коли її вороги засіли у найвищому органі держави і звідти, а також із центральних засобів масової інформації здобули можливість виголошувати відверто, цинічно антиукраїнські, антидержавні заклики, коли попередній віце-прем’єр з гуманітарної політики привселюдно нехтує державною мовою, усе це дає своєрідні аморальні підстави українофобам

у парламенті нав'язувати нам свою мову в ролі державної, то хай ця заповідь-наказ нашого видатного співвітчизника Івана Огієнка стане для кожного з нас щоденною програмою громадянської позиції і відповідних професійних дій у питаннях мовної політики.

РОЗДІЛ I

Проблеми формування мовної особистості майбутнього вчителя у педагогічних навчальних закладах

Климова К.Я.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Лінгвістичні засади формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів ВНЗ — майбутніх педагогів-нефілологів

Мова — багатогранний витвір людства, тому існує чимало її дефініцій, пропонованих лінгвістами, психологами, літераторами, філософами, педагогами. Розмаїття визначень зумовлене багатофункціональністю мови у суспільстві. Традиційно функції мови (і, відповідно, мовлення) поділяють на основні (комунікативна, мислеоформлювальна, пізнавальна, емоційно-експресивна, імпресивна, інформаційна, естетична — підпорядковані комунікативній функції мови) та факультативні (контактовстановна, метамовна, магічна). Виховна функція мови сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості — отже, слово як засіб виховання особистісних якостей віддавна було предметом педагогічних досліджень. З-поміж багатьох висловлювань видатних педагогів про мову нашу увагу привертають міркування Василя Сухомлинського: "Закохана у красу слова, людина стає чутливішою і вимогливішою до естетичного й морального буття навколо себе" [1, с.419]. Саме закоханість у слово допомагає вчителеві досягти високого рівня професійної компетентності як інтегрованої особистісної якості. Однак любити мову — означає знати мову.

Відомий український мовознавець Андрій Білецький писав: "Мова — це сукупність правил, за якими будується мовлення, будується мовне повідомлення, за допомогою яких спілкуються люди. Мова — це норма, її використання в усіх можливих випадках — це узус" [2, с.6]. Отже, знання мовних норм та вміння ефективно використовувати їх у конкретних мовленнєвих актах є обов'язковою умовою формування в студентів — майбутніх учителів — мовнокомунікативної професійної компетенції. На нашу

думку, саме на викладачів-словесників ВНЗ покладена відповідальність розпочати той нескінченний рух по колу, окресленому соціально і національно важливим поняттям мовлення як способу реалізації мови у процесі побудови дискурсів — текстів, занурених у життя:

Викладач ВНЗ (з числа філологів-випускників) як координатор процесу
формування мовнокомунікативної компетенції вчителів

мовлення студента – майбутнього вчителя → мовлення його як учителя (і не тільки словесника) → мовлення його учнів - майбутніх студентів ВНЗ → мовлення кожного з них вже як студента.....

Самоусвідомлений процес формування мовнокомунікативної професійної компетенції у студентів нефілологічних факультетів педагогічних ВНЗ має відбуватися на ґрунтовних лінгвістичних засадах: маючи досить невиразне уявлення про досліджувану загальним мовознавством природу людської мови і про україністику як галузь конкретного мовознавства, недостатньо ознайомлені з особливостями сучасної мовної ситуації в Україні, з тенденціями розвитку мови як засобу комунікації, майбутні вчителі не можуть пояснити причин порушення мовних норм у своєму та учнівському мовленні, зорієнтуватися у численних лінгвістичних інформаційних джерелах, визначити свою принципову позицію як громадянина і як учителя у складному процесі затвердження державного статусу української мови у суспільстві в цілому та в системі освіти зокрема. З огляду на це ми вважаємо за доцільне окреслити ряд завдань, послідовне розв'язання яких допоможе викладачам ВНЗ створити надійні лінгвістичні засади для побудови методичної системи формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів-нефілологів, а саме: 1). Окреслення приблизного змісту доступного для студентів-нефілологів мовознавчого (у тому числі з галузей сучасної лінгвістики) матеріалу, який поглибить їхнє розуміння функціонування мови у суспільстві. 2). Упорядкування змісту чинних навчальних програм з мовних курсів на нефілологічних факультетах університетів. 3). Внесення коректив до змісту дисциплін лінгвістичного циклу, обов'язкових для вивчення майбутніми педагогами-нефілологами, з урахуванням сучасних досліджень україністики. 4). Укладання бібліографії основних та додаткових інформаційних джерел (підручників, навчальних посібників, статей провідних учених у періодичних мовознавчих та педагогічних виданнях, словників і довідників), які допоможуть викладачам-словесникам і студентам у процесі навчання і самонавчання.

Отже, вже на першому лекційному занятті з української мови доцільно звернути увагу студентів на такі істотні ознаки літературної мови, як: "наддіалектна загальнонаціональна форма існування, поліфункціональність, наявність загальноприйнятих і кодифікованих норм, стилістична диференціація" [3, с.3]. Окрім того, що народнорозмовні елементи, безумовно, збагатили нову літературну мову (у порівнянні зі староукраїнською книжною мовою), її тенденція до унормованості стала тією специфічною ознакою, яка дозволяє мовознавцям відстежувати у плані синхронії і діакронії

взаємообумовлені мовні явища всіх рівнів, вибудовувати чітку (хоча й відкриту для змін) систему загальновизнаних, фіксованих у словниках та довідниках правил, сприятливих для формування мовнокомунікативної компетенції носіїв.

Найвичерпніше, на наш погляд, визначення поняття "мовна норма" пропонує Катерина Городенська: "Норма мовна — сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Норма мови — головна категорія культури мови, а також важливе поняття теорії мови. Розрізняють єдино можливі, обов'язкові норми мови, які відбивають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови" [4, с.420]. Мовні норми є об'єктом вивчення багатьох галузей мовознавства. Студіювання лінгвістичних засад проблеми формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів видається неможливим без відстеження літературних мовних норм — їх знання учасниками спілкування є важливою складовою мовної компетенції (див. таблицю):

Таблиця

Типологія літературних норм сучасної української мови у площині формування мовнокомунікативної компетенції носіїв

Рівні мовної системи (основні)	Типи літературної норми	Складові мовної компетенції
Фонологічний	Орфоепічні норми усної форми спілкування (правильна вимова звуків і звукосполучень), акцентологічні норми (правильне наголошення слів).	Орфоепічна компетенція
Лексико-семантичний	Лексичні і фразеологічні норми (правильне розуміння семантики слова чи фразеологізма)	Лексична компетенція Семантична компетенція
Морфологічний	Морфологічні норми (правильна словозміна повнозначних частин мови.	Граматична компетенція
Синтаксичний	Синтаксичні норми (правильна побудова синтаксичних одиниць)	
Усі мовні рівні	Стилістичні норми	Стилістична компетенція

	(правильне використання мовних засобів усіх рівнів відповідно до сфери і ситуації спілкування)	
Усі мовні рівні	Правописні норми писемної форми спілкування – орфографічні і пунктуаційні (правильне написання слів і постановка розділових знаків)	Орфографічна і пунктуаційна компетенції

Відома дослідниця сучасних тенденцій розвитку української мови Лариса Масенко вважає, що мові слід повернути певну свободу для розвитку, не боячись при цьому розмивання норм, а навпаки — прагнучи до органічного поєднання книжно-писемних стилів і усно-розмовного мовлення: "Кодифікованість літературної мови і обов'язковість її норм аж ніяк не дорівнюють спрощеності, однозначності й одновимірності" [5, с. 24]. Ця думка перегукується з висловленням Олени Горошкіної про розширення нормативного простору як відмітної риси, що характеризує сучасну мовну ситуацію в Україні [6, с.2].

Мовні норми реалізуються у конкретних мовленнєвих актах. Автор першої вузівської програми "Основи культури мовлення" (1976) і першого підручника до цього курсу професор Борис Головін визначив культуру мовлення як сукупність і систему комунікативних якостей мовлення. М. Ільяш виражає поняття культури усного й писемного мовлення через володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях з урахуванням умов і цілей комунікації. Отже, культура мовлення майбутнього вчителя передбачає, поряд з виразністю, багатством, доступністю, впливовістю, чистотою, доречністю, логічністю, точністю, правильністю (дотримання норм літературної мови) як основну комунікативну ознаку. С. Єрмоленко з-поміж ознак високої культури мови (йдеться про культуру мовлення носія) виділяє такі, як: точність, ясність, виразність, стилістична вправність та майстерність у доборі структурних варіантів висловлювання, у використанні лексичних та граматичних синонімів; ознаками низької культури мови (мовлення) є порушення правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання; мовні стереотипи, недбалість у висловленні, що свідчить про бідність думки. Культура усної мови ґрунтується на традиціях багатшого на варіанти (порівняно з культурою писемної мови) спілкування освічених кіл суспільства. Ми цілком поділяємо думку вченого про те, що основи мовленнєвої поведінки, закладені у дошкільному та шкільному віці, вдосконалюються протягом життя. Розвиток чуття мови відбувається прямо пропорційно розвитку національного самоусвідомлення — цьому сприяють насамперед освітні заклади, засоби масової інформації, красне письменство, театр, вітчизняна кінопродукція,

безумовно, залежні від мовної політики держави. Водночас слід зауважити, що рівень мовної політики характеризується: 1). Наявністю державних законодавчих актів, що закріплюють за мовою статус державної і гарантують іншим мовам право на вільне функціонування й розвиток. 2). Станом наукових досліджень з проблем функціонування мови у суспільстві (нормування і стандартизації літературної мови; білінгвізму; місця територіальних і соціальних діалектизмів, арготизмів, нецензурних слів, запозичень у національній мові; стилістичного використання мовних ресурсів та ін.) та рівнем державної підтримки відповідних проектів. 3). Рівнем мовнопросвітницької діяльності державних установ, політичних та громадських організацій, закладів освіти, ЗМІ, митців. 4). Ступенем розробленості та ефективністю запровадження науково обґрунтованої парадигми сучасної мовної освіти, спрямованої на формування мовнокомунікативної компетенції громадян, вірних рідній мові у бі- та полілінгвальному комунікативному просторі.

Отже, сказане вище є спробою розкрити окремі лінгвістичні аспекти досліджуваної нами проблеми формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів-нефілологів. Наукові знання студентів про українську мову мають проектуватися на загальні закони мовного розвитку; за допомогою вивчення мови як функціональної системи у її зв'язках з мисленням і свідомістю в майбутніх педагогів формується наукове мислення, удосконалюються вміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, розглядати мовні явища в контексті змін ноосферного буття. Крізь призму основних мовознавчих положень кожне лінгводидактичне спостереження набуває значущості, а систематизовані ґрунтовні наукові знання майбутніх учителів про мову повинні стати особистісними – дієвими і міцними, спроектованими на професійну діяльність.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – 2-е изд. – К.: Рад. шк., 1987. — 44 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філолог. Спец. Вищ. Навч. закладів. – К.: "АртЕк", 1996. – 224 с
3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л. І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1993. – 366 с.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русановський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін.. – 2-ге вид., випр.. і доп. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

5. Масенко Л. Слово писане - слово мовлене // Дивослово. - № 2. - 2003. - С. 22 – 24.
6. Горошкіна О. Роль соціальних чинників у навчанні української мови // Дивослово. – 2002. – № 5. – С.2-3.

Бондарчук Л.І.,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Творча робота як вияв самоствердження у мові

Qualis vir, talis oratio.

Десятиліттями вчимо мову у школі з граматики. І таки можемо похвалитися: зрештою опановуємо її як систему на усіх рівнях – фонетичному, лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному.

Знайти певне граматичне явище у тексті, дати його теоретичне визначення, виконати граматичний аналіз – не проблема для більшості.

Проблема насувається разом з творчою роботою – одним з видів розвитку зв'язного мовлення. Жодна граматика не в змозі навчити писати твір. Та й чи варто вимагати від граматики більше, ніж вона може дати? І поки методика шукає способів активізації розвитку мовлення, твір складають усі – сильніші і слабші, від молодших класів – до старших. Певне полегшення приносить твір у старших класах – він максимально пов'язаний з літературою, що дозволяє почерпнути чийсь думки, переплести їх зі своїми – і видати таке собі компілятивне творіння.

Твір – це надзвичайно важливий етап у навчальному процесі з мови. Саме у творчій роботі відбиваються справжні знання граматичних законів мови, рівень лексичного запасу учня, а також – уміння складати слова у речення, пов'язуючи одне з одним спеціальними мовними засобами, перейматися задумом, висловлювати власні думки і, в такий спосіб, – самостверджуватися у мові. Що багатша думка – то багатша мова. Цей вислів-афоризм М. Рильського можна розвинути: „Що багатша мова – то багатша думка. „Граматичні правила” зміцнюють та розвивають мовний світогляд, мовну свідомість. Однак для того, щоб удосконалювати розум, треба більше розмірковувати, ніж завчати, читати, спілкуватися, розвивати природне чуття слова.

Творча робота – це своєрідний спосіб спілкування зі світом, вияв у слові свого психологічного „Я”, самоутвердження і самовираження. Творчість там, де є прагнення бути самим собою, де за рядками неповторного тексту прозирає образ неповторного юного автора, відбивається його настрій, психологія та естетика думки. Йдеться про мовну творчість.

Традиційно творчість класифікуємо як художню, музичну, сценічну, літературну, але чомусь не наважуємося назвати твір саме мовною творчістю. Маємо так сказати, бо матеріалом до творчості слугує *слово, словосполука, речення, тобто матеріал мовний*. Саме *слово* визначає головну думку твору, „несе її в собі”. І чим більше слів у лексичному запасі автора, тим більше варіантів вибору, тим своєрідніший спосіб викладу, тим виразніша постать автора, тим самотніші, неповторніші явище, що зветься творчістю. *Qualis vir, talis oratio*¹, – говорили в давнину. Як з цим не погодитися?

Чи ж можна навчитися мовної творчості?

Вчителі, з якими довелося вступити в бесіду, відзначають низький рівень оригінальності викладу думок, "сірість", "банальність", слабкість образного мислення, бідність словникового запасу. При цьому виявляють повне розуміння того, що основи творчості, психологія творчості має закладатися у початкових класах, і якщо творчі здібності не сформовані у початкових класах, то відшкодувати втрати практично неможливо.

Значна частина вчителів цілком свідомо того, що творчість дітей залежить від активності, творчості самого учителя. "Я щаслива, - сказала учителька Н., - коли у руках тримаю 1-2 оригінальних твори". Учителі пробують з'ясувати причини низького рівня творчості дітей:

- це телевізія, що є величезним психологічним бар'єром у природному розвитку особистості учня;
- це слабка техніка читання, що "не пускає" до читання книжки, що була, є і буде джерелом людяності, добра”;
- це нерозвиненість мовно-естетичного чуття, а з ним – нерозвиненість моральної сфери;
- це прагнення скористуватися готовими, серійними зразками творчості, що їх пропонують різні видавництва.

Окремі учителі пов'язують творчість з природними нахилами ("гарно писати – це Божий дар", "творчість – привілей вибраних").

Однак усі погоджуються, що навчання творчості – серйозна методична проблема, що вимагає розв'язання.

Але ж твір – від слова "творити".

¹ Яка людина, така й мова

Використовуючи авторський *текст* як опорний у процесі підготовки до написання творчої роботи, важливо розкрити ті "секрети" творчості, які він має в собі. Зокрема:

- відповідність написаного заголовкові;
- перейнятість усіх речень однією думкою;
- наявність слів, що пов'язують речення в одне ціле – текст (лат. зчеплення, з'єднання, тканина);
- опорні слова.

Пропонуємо до аналізу текст твору "Настала весна".

Все вище піднімається сонечко. Від сонечка тікає сніжок. Тільки на високому березі Тетерева zostалися маленькі латочки снігу. На воді ми бачили учора багато сірих диких качок. Вони ниряли за рибою і дуже швидко відпливали.

Під сухим листям у лісі зеленіє чистотіл і листочки меліси. Я зірвав шість листочків до чаю.

А сьогодні повалив сніг... (Панас Памірський, 2 кл.).

Шукаємо опорні слова в тексті *сонечко, тікає, сніжок, zostалися, латочки, качок, ниряли, зеленіє, чистотіл, меліси, повалив, сніг*. Вони допомагають сприйняти весну як ранню, коли сніжок то тікає від сонечка, то знов падає, коли листя ще сухе, але вже зеленіє чистотіл, меліса. В одне ціле пов'язують речення три абзаци.

Свої погляди звертаємо до українського досвіду – педагогічної практики Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач). Не з пристосованих, адаптованих (їх називала "сюсюканням"), а з "дорослих", справжніх творів організовувала молода мати домашню лектуру Михайла та Лесі. Серед багатьох книжок – "Міфи класичної давнини" Штоля, байки Глібова, оповідання П. Куліша, "Сербські народні думи та пісні" у перекладі М. Старицького. Ці твори Леся читала ще у Звягелі, з якого Косачі виїхали, коли дівчинці було трохи більше 8-ми років... Читання дивовижно впливало на творче сприймання дітей Косачів, розбурхувало уяву, кликало до мовної творчості, пробуджувало прагнення перекладати з мови на мову. Все це вкупі збагачувало власний мовний запас, спонукало до вибору слова точного, ясного, прозорого, а пізніше – до активного індивідуального словотворення. Цьому сприяло і раннє знайомство дітей з усною словесною творчістю, введення їх у мовну народну стихію ще у Звягелі. Як тут не згадати Івана Франка, що розглядав усну народну творчість як пропедевтику багатьох шкільних курсів – мови, літератури, історії, музики!..

Кожна творча робота має стати істинним поступом на шляху духовного та інтелектуального розвитку учня, що десятиліттями запрограмовувалося кон'юнктурними стереотипами. Пам'ятаймо: людина народжується для добра,

правди, краси і – творчості, а не руйнації. Допоможе вибрати тему творчої роботи народна мудрість.

Народна мудрість особливо проявляється у прислів'ях, які К. Ушинський розглядав як живе джерело народної мови, вважав, що вони і дихають життям, і пробуджують до життя „насіння рідного слова”.

Пошукаємо "вічні" теми – ті, які в перекладі на методичну мову можна назвати придатними, відповідними для усіх років навчання у школі і тому вкупі вони створюють тематичну основу учнівської мовної творчості. При цьому кожна з тем здатна розщепитися на вужчі, простіші, доступніші, конкретніші, підтеми, і кожен можна розвивати у наступному класі на якісно вищому рівні, наповнюючи її фактами літературними, враженнями власного досвіду. Назвемо цю тематику орієнтовною:

1. Кожному мила своя сторона.
2. Природа одному мама, іншому – мачуха.
3. Землю прикрашає Сонце, а людину – праця.
4. Нема в світі, як родина!
5. Книга – джерело мудрості.
6. Добрий вечір, щедрий вечір!
7. В лиху годину пізнаєш вірну людину.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондарчук Л.І. Методику підказує текст. – Тернопіль: „Мальва-ОСО”, 2001. – 159 с.
2. Бондарчук Л.І., Колесник К.І. Слово до слова – зложиться мова. – Житомир, 2002. – 73 с.
3. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі мови. – К.: Рад. школа, 1986.
4. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать! Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи. Для дошкільного та молодшого шкільного віку. – К.: Веселка, 1991.

Усатий В.Д.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Інструмент професійної діяльності

Збагачення мовлення кожної людини є передусім збагаченням її уявлень про навколишній світ, а водночас і її лексичного розмаїття. Відомо, що чим більше знає особистість про світ природи і людини, тим більше слів потрібно для того, щоб втілити ці знання у мові. Учитель-класовод у цьому відношенні не є винятком. Більше того, мовлення для нього виступає інструментом професійної діяльності, а отже, має відповідати тим вимогам, які ця діяльність перед ним ставить. Саме життя сьогодні вимагає, щоб учитель початкових класів був фахівцем високого рівня. Він має бути здатним "в ускладненні педагогічного процесу... знаходити оптимальні засоби педагогічного впливу на школярів" [3, с. 3]. Яким би не був досконало продуманий кожен етап навчально-виховної діяльності на уроці чи в позаурочний час, складність навчання і виховання колективу учнів класу, де кожен школяр має індивідуальні, лише йому притаманні особливості мислення, сприймання і ставлення до навчально-виховного процесу, буде створювати ситуації, які передбачити наперед немає можливості. І, отже, вчитель повинен бути здатним в усіх таких ситуаціях діяти впевнено й оперативно знаходити вирішення проблем, адекватних завданням, в ім'я яких він працює, і ситуаціям, які при цьому виникають. Він має талант – здібності, які дають можливість успішно, самостійно й оригінально виконувати найскладнішу роботу. І першоосновою такої реакції педагога є його професійна освіченість і мовленнєві уміння. А все це має своєю опорою – слово.

Про важливість слова у педагогічному процесі писав видатний український педагог В.О. Сухомлинський, який вважав, що "в руках педагога слова такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність" [6, с. 160]. Тому розвиток майстерності володіння словом є одним із найважливіших завдань професійного становлення особистості педагога взагалі і, зокрема, педагога, що працюватиме з учнями початкових класів. На рівень розвитку активності і самостійності студентів багато в чому впливає стиль педагогічного спілкування, рівень педагогічної

майстерності педагогів-вихователів, їхнього авторитету. У цьому плані не можна не погодитись із думкою професора А.Й. Капської, яка підкреслювала, що "фахівця школи будь-якого типу ми бачимо в трьох основних іпостасях: педагога, організатора і мовця (оратора, читця, оповідача). Потрібно лише додати, що мовленнєва функція відіграє провідну роль і у вирішенні практично всіх педагогічних та організаційних проблем, які виникають у школі, а тому вона виступає як інтегральна, об'єднуюча, без якої педагогічна діяльність не могла б існувати "[2, с. 16-25]. Про це свідчить уся історія школи і педагогіки.

Одним із напрямів розвитку мовлення у сучасній методичній науці і педагогічній практиці є оволодіння словниковим запасом мови. Слово є тим першоелементом мови, у якому зафіксовано назви, ознаки, дії і т. ін. Недаремно ж існує така легенда: "Жив собі цар. Захотілось йому знати, скільки слів має народ. От зібрав він своїх міністрів і наказав за три дні полічити всі слова у його країні.

Взяли міністри по великому сувою паперу, олівці і помчали в різні кінці лічити слова. Кого зустрінуть, питають, які слова він знає. Минає день, другий, а словам усе кінця немає. Довго довелося б ходити міністрам, якби на третій день не зустрів один з них старого-престарого чоловіка і запитав про слова. „А навіщо тобі це знати?“ – питає старий. Вислухавши гінця, чоловік подумав і сказав: „Я перелічу цареві всі слова“. Поїхали до палацу. Дідусь став перед царем і говорить: - Є в нашій мові слова-назви, слова-дії, слова-числа, слова-прикмети. - Стривай, - перебив цар, – а стіл? - Назва. - Цар? - Назва. - А ось? (Цар стукає). - Дія. Так полічив мудрець усі слова" [5, с. 77-78]. Мабуть, тому й викликає легенда зацікавленість учнів (та й студентів), що в образно-наочній формі розкриває одне з важливих граматичних понять поділу слів на частини мови, оцінки функції слова у мовленні. Збагачення лексичного запасу відбувається в усій системі навчально-виховної діяльності і життя шкільного колективу учнів, колективу студентів, а також самого існування людини як суспільної істоти серед інших людей.

Готуючись до професійної діяльності, студент розвиває і збагачує своє мовлення не шляхом суто механічного накопичення певних якостей, а в контексті загального особистісного розвитку в процесі здобуття вищої освіти взагалі і в системі тієї мовної освіти, яка передбачена програмою підготовки вчителів I-IV класів. Відомо, що людина набуває здатності засвоювати мову народу у дитячі роки. Письменник Корній Чуковський у книзі "Від двох до п'яти" говорить, що це вік, коли кожна дитина здійснює подвиг праці і творчості: засвоює (всього за 3 роки!) основні багатства рідної мови, а створені дітьми слова будуються на основі тих самих законів, на основі яких відбувається словотворення народу. Недарма ж у ці роки, на думку багатьох дослідників, всі діти є геніальними.

З цього випливає, що, засвоюючи мову народу, дитина не просто, не механічно накопичує слова цієї мови, а в спілкуванні з людьми, у словесній дії,

— коли виникає потреба щось сказати, попросити, висловити, пояснити і т. ін., проявляє мовну творчість, — і, як наслідок, набуває мовленнєвих умінь і самої здатності засвоювати мову і володіти нею. Весь подальший шлях збагачення і розвитку мовлення людини відбувається на основі цієї здатності.

Сформована в дитинстві здатність розуміти, сприймати і володіти мовою розвивається в усій системі подальшого життя людини і є базою для цілеспрямованого вивчення мови і розвитку мовлення в школі та ВНЗ. А рушійною силою в цьому процесі виступає потреба щось сказати, висловити думку, пояснити, — як і в дитинстві, — але на вищому рівні, щось довести, щось роз'яснити, у чомусь переконати, чогось навчити. Така усвідомлена потреба виступає як важливий фактор, що збуджує творчу активність у процесі мовленнєвого збагачення і розвитку людини взагалі. Отже, це мовленнєве збагачення і розвиток здатності володіти мовою виступають як єдиний процес, що поєднує в собі запам'ятовування і творчість, засвоєння знань про мову і творче використання її виражальних можливостей і внутрішніх законів у процесі практичного мовлення, збудником якого є потреба у спілкуванні. Так, слово стає засобом творчості. Висловлена нами думка збігається з концепцією навчання державної мови, якою передбачено, що головна увага у навчанні мови має бути приділена всебічному мовленнєвому розвитку учнів. "Тому основна мета навчання рідної мови... повинна помагати у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно вправно користуватися мовними засобами у сприйнятті (слуханні і читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції " [1, с. 16-17].

Сказане про шкільне навчання державної мови для нашого дослідження важливе тим, що воно спрямовує на формування всебічної мовленнєвої компетентності. Ця компетентність особливо важлива для вчителів узагалі, і тим більше — для вчителя початкових класів, мовленнєвий діапазон якого винятково широкий.

Важливою складовою мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя початкової школи є збагачення, уточнення й активізація його лексичного запасу. Цей процес виступає як один із чинників формування духовного світу майбутнього вчителя, збагачення його уявлень про людину і навколишнє середовище, про життя і його закономірності взагалі, формування педагогічних знань та понять, необхідних для професійної діяльності учителя початкових класів. Насамперед слід зазначити, що ряд дисциплін, основи яких будуть вивчатися в школі у I-IV класах, самою своєю структурою та змістом сприяють збагаченню, уточненню і активізації лексичного запасу майбутнього вчителя. Широкий спектр предметів, що вивчаються у школі першого ступеня, вимагає від учителя такої ж самої широти у його професійній підготовці: він навчає учнів основ математики, рідної мови і літератури, ознайомлює їх із наукою про природу, навчає образотворчого мистецтва, формує основи знань з музики і т.д. Відповідно такі самі предмети та методика їх навчання передбачено і

навчальним планом підготовки вчителя-класовода. А опрацювання низки навчальних предметів у вузі ставить студента в умови, коли виникає потреба користуватись відповідними термінами, категоріями, поняттями, конструювати з ними і за допомогою них висловлювання, викликані логікою навчального процесу і необхідністю побудови висловлювань, тексто- і структуроутворюючими факторами яких є категоризація, класифікація та узагальнення.

Проблема формування професійного мовлення вчителя початкових класів розглядається в аспекті міжпредметних, міждисциплінарних зв'язків. Говорячи про шляхи підвищення готовності студентів до реалізації завдань з розвитку мовлення, окремі автори звертали увагу на відсутність у програмах з мови тем і розділів, які необхідні майбутньому вчителю для виконання програми початкової школи [4, с. 55-61]. Сьогодні такої неузгодженості немає. Проте немає і належного міждисциплінарного зв'язку у вищому педагогічному закладі між методикою навчання мови і методикою викладання математики, природознавства, музики тощо. А цей зв'язок необхідний насамперед як засіб формування мовленнєвих умінь, що зумовлені характером навчального матеріалу на заняттях з математики чи музики, особливостями понять, категорій і термінів, що за цього використовуються в I-IV класах. Вивчаючи вузівський курс української мови, студенти усвідомлюють багатоаспектний характер слова, як мовної одиниці, що є предметом фонологічного, морфологічного і синтаксичного аналізу. Кажучи лаконічніше, "з погляду матеріального вираження звукової оболонки" [7, с. 77] слово являє собою послідовність фонем, з погляду морфологічного воно належить до певної частини мови і може характеризуватись відповідними іншими категоріями (роду, числа, відмінка тощо), з погляду синтаксису воно розглядається як складова частина речення, як компонент з відведеною йому роллю в організації комунікативної одиниці.

Слово розглядається також на лексико-аналітичному рівні – як найменша мовна одиниця, що має самостійне, закріплене суспільно-комунікативною практикою значення, називає предмет, явище, дію або ознаку з позамовної дійсності і входить з властивим йому значенням до словникового складу.

Збагачення словникового запасу студентів здійснюється у вивченні всіх навчальних предметів, але провідна і координуюча роль у цьому процесі належить курсам мовознавчих дисциплін. Передусім студенти засвоюють ті закономірності, поняття і підходи до розуміння слова, словникового складу мови і т. ін., які в своїй системі створюють наукову картину, що робить саме ставлення до названих явищ, їх розгляд і розуміння – професійним, лінгвістично грамотним. Так, у студентів виробляється поняття словникового складу не як механічної множини слів, а як упорядкованої за певними закономірностями "лексико-семантичної системи, елементи якої пов'язані різними типами значеннєвих відношень, розрізняються за сферами вживання в комунікативній практиці суспільства, характеризуються найвиразнішою

порівняно з одиницями інших мовних рівнів динамікою якісного і кількісного розвитку, перебувають у безпосередній залежності від явищ позамовної дійсності, відображаючи пізнавальну діяльність, широкий соціально-історичний досвід носіїв мови" [7, с. 77]. Таке розуміння словникового складу мови формується в процесі розгляду функцій слова на лекційних, практичних заняттях, для чого проводиться аналіз ролі слова в реченні, його зв'язку з подіями, явищами, предметами, ознаками тощо позамовної дійсності. Граматико-лінгвістична освіта студентів робить процес збагачення їхнього словникового запасу більш усвідомленим, творчим і в цьому підвищує ефективність цього процесу, зокрема для тих, хто хоче ознайомитись з неоціненними скарбами нашої мови та очистити українську мову.

У розпорядженні викладача ВНЗ на сьогодні є цілий ряд посібників для проведення практичних занять з мови, в тому числі для занять, які поповнюють уявлення студентів про слово, лексику, фразеологію і збагачують їхній лексичний запас.

Список використаних джерел та літератури

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г.. Концепція навч. держ. мови в школах України // Дивослово.– 1996.– №1.– С. 16-21.
2. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 і 6 класах.– К.: Рад. шк., 1967.– 264 с.
3. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997.– 139 с.
4. Крутецкий В.А. Основы педагоги. психол.- М.: Просвещ., 1972.- 255 с.
5. Лісовський А.М. Сільська вчителька. - Українська мова і література в школі. – 1973.– № 8.- С.77-78.
6. Сухомлинський В.О. Слово про слово. / Вибрані твори. - К.: Рад. школа, 1976.- Т.5.- 639 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. / За ред. А.П. Грищенка. - К.: Вища школа, 1993.- С.77.

Місяць Н.К.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри слов'янських і германських мов

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Формування мовної та мовленнєвої компетенції у студентів-філологів

Процес навчання – це процес спільної діяльності того, хто вчить, і того, хто навчається. Довгий час в дидактиці він трактувався як передача знань від старшого покоління – молодшим поколінням, від вчителя – учням, від викладачів – студентам. При такому традиційному навчанні той, хто навчав, був активним, а той, хто вчився, – пасивним. Нова парадигма навчання мови звертає увагу на те, що друга особа в цій парі повинна вчитися, буквально "вчити себе", здобувати мовну та мовленнєву компетенцію.

У новій парадигмі навчання мов увага переноситься на особу, яка навчається, і тому вона повинна діяти, бути активною. Автор цієї статті часто, звертаючись до своїх студентів, говорить: "Можна привести коня до водопою і навіть занурити його морду у воду, але пити мусить сам кінь". Такою алегорією викладач запрошує студентів до співпраці, до активності, підкреслює, що вони самі мусять засвоювати знання та набувати досвіду, образно кажучи "пити воду", самі мусять себе вчити, адже ніхто не буде заперечувати, що краща освіта – це самоосвіта. Лише активно навчаючись, студенти здобудуть лінгвістичну компетенцію, тобто навчаться того, що буде їм потрібне у майбутній професійній діяльності та в особистому житті.

Вивчаючи рідну мову (у нашому випадку українську) та навчаючись інших мов (у нашому випадку англійської, російської, польської, німецької, чеської тощо), студенти також здобувають соціально-культурну компетенцію, а саме: засвоюють інформацію про країну, мову, якої вивчають, при звичаються до поведінки серед представників інших народів, здобувають досвід встановлення та підтримування мовних контактів, закладають основи культурного міжетнічного порозуміння.

Найважливішою місією викладача у підготовці студента-філолога є формування особистості громадянина, налаштування його на життя та діяльність у світі, що постійно змінюється, розвиток його інтелектуального потенціалу, підготовка до професійної діяльності. Сучасні дослідники серед ключових навичок, що забезпечують компетенцію майбутнього фахівця взагалі та філолога зокрема, називають такі:

- сприймання інформації (у тому числі лінгвістичної), її оцінка і обробка;

- планування власної інтелектуальної праці;
- творче вирішення мовних та мовленнєвих проблем;
- міжособистісна комунікація, співпраця;
- користування комп'ютером, використання інформаційних технологій у різних видах діяльності.

Надзвичайно важливо розуміти, що компетенція формується цілком інакше, ніж набуваються знання. Для засвоєння знань достатньо передати інформацію від викладача до студента вербальним способом, компетенція формується і вдосконалюється тільки під час діяльності, зокрема мовленнєвої.

Щоб здобути компетенцію, потрібно стати активним. Пасивний студент не здобуде її, навіть якщо буде уважно слухати викладача і старанно повторювати його слова, читати книжки, а потім повторювати здобуту інформацію. Усім відомо, що неможливо навчитися грати на фортепіано, якщо лише читати підручники і посібники про техніку гри та повторювати музичну абетку. Щоб навчитися грати, власне треба грати! Аналогічно з формуванням та розвитком мовленнєвої компетенції. Її треба формувати та розвивати у процесі мовлення.

Згадаймо вислів одного з героїв твору письменника Юрія Ритхеу "Щастя – це гра на акордеоні. Хочеш бути щасливим – грай!" і перефразуємо його у нашій ситуації: "Хочеш володіти мовою – користуйся нею!" Користуванню мовою сприяють активні методи навчання мови та мовлення.

Активні методи навчання належить розуміти передовсім як способи активної діяльності студентів. Вони допомагають зрозуміти інформацію, поглиблюють зацікавленість, полегшують засвоєння нових знань, розвивають власні думки та ідеї.

При використанні активних методів навчання студент стає активним суб'єктом навчального процесу, а не його пасивним об'єктом. Він набуває знань власним пошуком, здобуваючи власний досвід. Викладач як старший, більш досвідчений, допомагає у цьому, скеровуючи на шлях пізнання, створюючи умови для розв'язання проблем.

Що повинен робити викладач, щоб забезпечувати формування у студентів мовної та мовленнєвої компетенції? Перш за все належить дбати про створення оптимальних умов для досягнення успіхів, використовувати психологічно комфортні для студента форми, методи та прийоми навчання. Надзвичайно важливо абсолютно вилучити з навчання усе, що робить навчання нудним, адже нудне навчання пригнічує емоції, негативно налаштовує до самого процесу навчання, до навчального предмета. Важливо використовувати різні методи навчання, органічним поєднанням їх підсилюючи активність студента.

Відома піраміда засвоєння знань [1, с.157] ілюструє різний ступінь активності того, хто навчається, в процесі засвоєння знань та формування компетенції:

- лекція (5 % засвоєння знань);
- читання (10 % засвоєння знань);
- аудіовізуальні методи (20 % засвоєння знань);
- демонстрація (30 % засвоєння знань);
- дискусія (50 % засвоєння знань);
- драматизація, створення проектів (70 % засвоєння знань);
- навчання когось (90 % засвоєння знань).

Дані цієї піраміди можна образно узагальнити так: коли тобі розкажуть, дадуть готовим – ти швидко забудеш, коли тобі яскраво покажуть – ти краще запам'ятаєш, коли ти зробиш сам – ти зрозумієш і будеш вміти, тобто здобудеш компетенцію.

У процесі вивчення мови та навчання мовленню можуть використовуватися усі методи, проте реалізувати дидактичну мету (формування та розвиток мовної та мовленнєвої компетенції) при використанні методів навчання, що знаходяться у верхній частині піраміди, можна, якщо збагачувати їх активними формами роботи. Так, лекція тепер, як і колись, є традиційною формою роботи викладача. Вона має як свої переваги (це організована та структурована форма репрезентації теми), так і недоліки (ситуація пасивного студента, малий процент засвоєння знань, часто нудьга). Аудіовізуальні методи (фільми, касети, video) можуть удосконалити лекцію. Щоб уникнути вад лекції, слід активно користуватися наочністю різних видів, адже людина отримує через сприйняття очима понад 80 % інформації.

Перш за все наочністю може бути сама мова, її одиниці (наприклад: матеріали словників, спеціально дібрані рядки з поетичних творів, каламбури, скоромовки тощо), натуральні речі (наприклад: путівники, політичні та географічні карти країни, мова якої вивчається, тощо, репродукції картин та малюнки і т. ін.). На перший погляд, при використанні наочності студенти бавляться, проте при цьому вони здобувають компетенцію.

Найбільш часто уживаними видами наочності є таблиці, схеми, малюнки тощо. До них викладач пропонує лексичні та граматичні завдання, які організовують мовленнєву діяльність, удосконалюють мовленнєві уміння (слухання та читання з розумінням, переконливе говоріння та писання). Цивілізаційно-культурний характер наочності наближає студентів до реалій країни, мова якої вивчається: герб і прапор, видатні діячі культури та науки, відомі місця, традиції та обряди тощо.

Багато користі у формуванні мовної та мовленнєвої компетенції приносять студентські проекти. За завданням викладача студенти можуть самостійно

виготовляти наочність до лекцій, що сприяє формуванню мовної та мовленнєвої компетенції. Вони опрацьовують певний масив інформації та моделюють її репрезентацію, а при цьому збагачується та активізується їхній словниковий запас, практично засвоюються норм літературної мови, удосконалюється синтаксична будова власного мовлення. Окрім того, виготовлення наочності дозволяє студентам виявити власні обдарування, підтримує розвиток творчості.

Готуючи наочність до певної теми лекції, студент формує свою компетенцію, працює для свого майбутнього. Виготовлена студентами наочність робить процес навчання процесом співпраці між студентом і викладачем, а в разі виготовлення наочності групою студентів – ще й між студентами. І це теж позитивно впливає на формування компетенції, вчить співпраці, налаштовує на взаєморозуміння.

Наочність може використовуватися як так званий перемикач, що порушує звичний хід лекції і в такий спосіб усуває нудьгу, звертає увагу на найважливіше, а участь студентів у її виготовленні демонструє певний спосіб роботи з мовним матеріалом, тобто формує мовну і мовленнєву компетенцію.

Читання є традиційним методом вивчення мови. Неможливо собі уявити хорошого студента-філолога, який не читає монографій, словників, наукових статей тощо. Незважаючи на те, що читання посідає своє місце у верхній частині піраміди і забезпечує лише 10 % засвоєння знань, поєднання його з іншими методами активізує пізнавальну діяльність студентів, наприклад, під час читання студенти складають узагальнюючі таблиці або схеми, створюють путівники, рекламні афіші, дописують сценаріїв фільмів тощо. Значно активізує читання поєднання його з наступною групою дискусією.

Дискусія як метод навчання [2, 3] знаходиться у нижній частині піраміди засвоєння знань, це активний метод, власне це метод формування компетенції. Під час дискусії студенти обмінюються між собою та з викладачем своїми поглядами, думками, враженнями на тему заняття (наприклад, синтаксичні характеристики неповних речень та їх типи, вживання та роль неповних речень у текстах різних жанрів: побутові розмови, ділові папери, наукові тексти, художні твори тощо).

У житті кожна людина проводить чимало часу у розмовах з іншими людьми для обміну інформацією, враженнями, ідеями, для обстоювання своєї думки, для впливу на співрозмовника. Дискусія дає студентам можливість набути умінь та навичок налагодження мовленнєвої комунікації. Ці навички відіграють надзвичайно важливу роль у житті (міжособистісні контакти в родині та в трудовому колективі, в транспорті, в магазині, в органах управління тощо).

Дискусія створює ситуацію, в якій можна використати раніше набуті знання, тому участь в ній мотивує засвоєння нової інформації з книжок, статей,

лекцій, з переглянутих фільмів та різних матеріалів. Під час дискусії студенти поглиблюють розуміння проблеми, використовують власні інтелектуальні можливості, демонструють свою компетенцію перед товаришами та викладачем, обстоюють свої переконання та погляди і одночасно привчаються вислуховувати та чути думки, відмінні від своїх, що сприяє формуванню толерантності та культурі міжособистісного спілкування.

Дискусія може стати альтернативою опитуванню і тому дозволяє усунути його негативні психологічні чинники (відстань між викладачем і студентом, розгубленість під час відповіді біля дошки, нервування тощо). Ситуація дискусії у більшій мірі вимагає від студентів переконливого мовлення і тим самим мотивує вдосконалення мовленнєвої компетенції. Якщо викладача студенти слухають, очікуючи від нього інформації, з поваги до нього, враховуючи його соціальний стан, то товариша вони слухають лише тоді, якщо він говорить переконливо, нерідко при цьому самі закликають інших до уваги (на кшталт: *"Послухайте його, він правду каже..."*, *"Тихіше, дайте послухати..."*, *"Давайте його послухаємо..."*). Можна впевнено стверджувати, що участь у дискусії позитивно впливає на формування мовленнєвої компетенції студентів.

Метод драматизації оцінюється вченими як активний спосіб засвоєння знань, формування мовленнєвої компетенції, адже вживання в ролі інших осіб і реалізація різних мовленнєвих реакцій на поведінку та мову оточуючих сприяє засвоєнню знань через діяльність, що, власне, є найважливішим для формування компетенції. Метод драматизації – це одночасно і мила забава, і чудова база для здобуття навичок дискутування у подальшому.

На думку деяких дослідників, драматизація, "гра в театр" – це чудова форма розвитку уяви, одночасно це спосіб творення власного світу, спосіб контакту з оточуючими. Втіха від такої забави обопільна, що відповідає принциповій zasadі людського спілкування: коли віддаєш, насолоджуєшся більше, ніж коли береш. Викладач ділиться своїм досвідом, студенти, які перевтілюються, дають йому можливість знову відкрити світ уяви.

Драматизація реалізується в читанні віршів за ролями або відтворенні діалогів, в конкурсах декламації, фонетичних конкурсах, у створенні лінгвістичних картинок, наприклад: "В країні частин мови", "В джунглях відмінків", "Турнір грамотних" тощо. Цінною рисою метода драматизації є розвиток комунікативної компетенції і навичок співпраці в певному товаристві.

Як свідчить піраміда засвоєння знань, найвищого рівня формування мовної та мовленнєвої компетенції студенти досягають, коли навчають інших. Життя переконує, що найвищого рівня увага студентів досягає тоді, коли один студент вчить другого, щось пояснює йому. Існує навіть такий академічний жарт: викладачі так довго навчали студентів, що самі найкраще навчилися. Праця в групах як один з різновидів навчання інших одночасно вчить допомагати іншим. А це безцінне уміння для молоді у будь-якому віці (і не

тільки для молоді!), це уміння надзвичайно потрібне для кожної людини в демократичному суспільстві.

Здібні студенти, навчаючи інших, самостверджуються, несміливі – отримують відчуття захищеності, повільні відкривають, що вони зовсім не тупі і що група цінує їх думку.

Наш досвід переконує, що студенти охоче беруть участь у групових завданнях, при виконанні яких вони вчать один одного не за завданням викладача, а за власним рішенням. При цьому, здобуваючи знання, студенти вдосконалюють компетенцію. Чимало студентів активно практикують групову підготовку до екзаменів, при якій одні вчать інших.

Нова парадигма навчання мови заохочує студентів до перебирання відповідальності за результати навчання на себе. Студенти усвідомлюють, що успіху можна досягти тільки власною працею. Коли навчання спирається на власний досвід, джерелом знань стає сам студент, а його діяльність формує його компетентність.

Таким чином, формуванню лінгвістичної та мовленнєвої компетенції у студентів-філологів сприяє нова парадигма навчання.

Використання активних методів позитивно впливає на результати навчання, стимулює зацікавленість студентів у навчальній діяльності. Студенти, які спробували працювати в новій парадигмі, ніколи не бажають повернення до старої, коли викладач – суб'єкт, а студент – об'єкт навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Кредісов А.І., Панченко Є.Г., Кредісов В.А. Менеджмент для керівників.— К.: Знання, 1999. 556 с.
2. Zola John. Punktowne dyskusje. —Warszawa, 1993. — 14 s.
3. Butz M., Faltus R., Cohen E. Praca w grupach. Wybór artykułów. —Warszawa, 1993. — 20 s.

Білоус Н.М.,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Розвиток мовної компетентності студента у процесі вивчення методики викладання літератури

Фахова підготовка вчителя літератури потребує докорінного перегляду: змінилася історична доба, зріс рівень сучасної гуманітарної науки, в Україну прийшов науковий досвід зарубіжжя, технологізація навчального процесу, застосування інноваційних методів та прийомів.

Але разом з тим якісний рівень теоретичної і практичної підготовки молодих спеціалістів залишається на невисокому рівні.

Причин багато. Передусім потребує удосконалення мовна компетентність майбутніх учителів-словесників.

Який зміст вкладається у цьому разі в поняття "компетентність"?

У тлумачному словнику української мови це поняття трактується, як "достатні знання, в якій-небудь галузі" [1, с. 145].

Мова – це здатність людини говорити, висловлювати свої думки; сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок; мовлення, властиве кому-небудь, манера говорити [1, с. 534].

Отже, мовна компетентність вчителя-словесника – це насамперед, знання мови, уміння вести розмову, висловлювати думки, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів.

Мовна компетентність вчителя, на думку Н.Д. Бабич, відзначається такими ознаками:

- 1) виразність – змістова, інтонаційна, візуальна;
- 2) правильність – орфоепічна, граматична; орфографічна, пунктуаційна;
- 3) чистота – що не допускає ультрапуризму (словникового, стильового чи колоритного), штучності, фальшивого професіоналізму;

4) лаконізм – при збереженні змістової вичерпності, різноманітності засобів для висвітлення теми. Учитель не сміє помилятися, бо виправити враження про фаховий рівень знань, про загальну ерудицію важко (краще утриматись від експромтів у відповідях на запитання, якщо є хоч найменший сумнів щодо їх точності) [2, с. 28].

Розглянемо, які риси мовної компетентності майбутнього вчителя можна розвивати у процесі вивчення методики викладання літератури.

Можна порадити студентам скласти для себе ідеальну модель мовлення вчителя і орієнтуватися на неї в професійному навчанні, а пізніше – у становленні себе як учителя під час самостійної педагогічної діяльності. Ця модель може містити такі показники, як правильність, чистота, багатство, точність, виразність мови.

Важливе значення тут має робота з тлумачними лексичними словниками, словником із словотворення та ін.

Майбутньому вчителю важливо виробити звичку звертатися до словників, якщо виникає будь-який сумнів щодо правильності вживання слова, розвивати увагу до незнайомих слів, потребу запам'ятати, з'ясувати їх значення, ввести у своє мовлення.

На одному з практичних занять надається можливість студентам проаналізувати своє і чуже мовлення:

- чи достатній лексичний запас для вільного вираження думки?
- чи правильно утворені граматичні форми?
- які недоліки мовленнєвої підготовки?

Виявивши увагу до власного мовлення, студент з більшим розумінням поставиться до художнього тексту; відчувши й осмисливши красу мистецького слова, він і несамохіть, і усвідомлено застосовуватиме різні типи виражальних засобів та безпосередні вислови письменника. Читання художніх текстів та їх аналіз є найголовнішим способом роботи над мовою.

При цьому викладач розробляє систему завдань для роботи над мовою художнього твору. Це можуть бути такі завдання:

- відзначити художні висловлювання, які найбільше сподобалися, а також ті, які видалися найбільш художньо наповненими, яскравими, оригінальними;
- визначити, в чому образність висловлювання, яка його художня роль саме в цьому тексті, як він пов'язаний з іншими елементами художньої структури;
- зіставити авторське мовлення з мовленням іншого письменника;
- дослідити редакторські і цензурні втручання в авторський текст;

- провести стилістичний експеримент;
- здійснити наукове узагальнення після цілеспрямованого спостереження за мовою художнього твору.

Дослідження може проводитися в різних аспектах, його предметом може виступати:

- колористика художніх образів у творі;
- певний лексичний прошарок;
- метафорика художнього письма автора, своєрідність використання ним певного роду тропів;
- художня роль стилістичних фігур;
- переваги певного засобу звукової виразності в даному художньому тексті.

Студент виготовляє картотеку: на кожній картці він записує цитату з художнього тексту із явищем, яке його цікавить, і своє тлумачення цього явища. Далі систематизує картки і, врешті, проводить узагальнення.

Розвиток мовлення "становить постійний процес, що триває протягом усього життя людини, процес оволодіння мовленням та його механізмами в безпосередньому взаємозв'язку з духовним становленням особистості, збагаченням її внутрішнього світу" [2, с. 317].

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості.

Готуючись до занять, студент повинен визначити для себе, для кого і з якою метою він буде говорити, які роздуми, почуття він повинен викликати у своїх однокласників, яку атмосферу створити, яким повинен бути інтонаційний малюнок, ритм, темп власного мовлення. Необхідно розвивати вміння бачити, відчувати навколишній світ у звуках, барвах, картинах і відтворювати своє бачення в слові.

Мовлення студента є показником його професійної культури, засобом самовираження, самоутвердження його особистості. В.О. Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення вчителя. Він вважав, що слово вчителя не повинно бути брутальним, непристойним, фальшивим і нещирим. Особливо наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова вчителя, вважаючи це обов'язковою умовою спілкування – діалогу між учителем і учнями. Вислови "душа дитини" і "слово вчителя" він ставив поряд [4, с. 82].

На заняттях з методики викладання літератури студент удосконалює діалогічне та монологічне мовлення. Форми цього мовлення різноманітні. Найпоширенішими формами монологічного мовлення студента є розповідь, пояснення, коментар, розгорнуті оціночні судження, доповіді.

Діалогічне мовлення студента широко представлене в різного роду бесідах, з однокласниками, викладачем, у спілкуванні з художнім текстом, з автором, які будуються у формі запитань і відповідей.

З навчальною метою практикуються такі види діалогу: навчально-практичний, навчально-літературознавчий, театральний-художній.

Монологічне мовлення студента розвивається на всіх заняттях (практичних і лабораторних) і на всіх етапах розгляду тем.

Діагностуючи рівень мовної компетентності майбутніх вчителів, ми маємо керуватися такими критеріями:

1. Володіння активною лексикою, яка характеризує духовний світ письменника.

2. Майстерне використання мовлення як регулятора спілкування з вихованцями на основі принципу: "Якомога більше вимоги до людини, але разом з тим і якомога більше поваги до неї" [4, с. 210].

3. Логічність, доступність, чіткість, переконливість, стрункість у композиції висловлювання.

4. Володіння особливостями того чи іншого мовленнєвого стилю відповідно до жанру висловлювання й ситуації спілкування.

5. Володіння образно-виражальними засобами мови.

6. Володіння теоретико-літературною, мистецтвознавчою та загальнофілософською термінологією.

Таким чином, завдяки цілеспрямованим і різноманітним заходам на лекціях і практичних заняттях з методики викладання літератури формується мовна компетентність майбутнього вчителя-словесника, професійного філолога.

Список використаних джерел та літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВГФ: „Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Богданова О.Ю., Леснов С.А., Чертов В.Ф. Методика преподавания литературы. – М.; Academia, 1999. – 400 с.
3. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні. – Вибр. твори: В 5 т. – К.; 1977. – Т. 5. – С. 321.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.

Янчук Н.В.,

старший викладач кафедри української мови

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Роль функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника

Зростання місця і ролі вчителя-словесника в умовах розвитку незалежної Української держави зумовлено сучасними вимогами до мовно-мовленнєвої підготовки учнів, які повинні стати активними, всебічно розвиненими громадянами цієї держави, здатними реалізувати себе в усіх, без винятку, сферах суспільного життя.

Проблема фахової підготовки майбутніх учителів-словесників у сучасній лінгводидактиці не нова, хоча й набуває дедалі більшої актуальності. Вона все більше цікавить лінгводидактів (М.Вашуленко, Л.Паламар, Т.Донченко, В.Каліш та ін.), про що свідчать публікації останніх років у науково-методичній літературі.

Метою нашого дослідження є визначення ролі функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника (на основі роботи Житомирського державного університету імені Івана Франка).

Перед учителем-словесником сьогодні стоїть завдання не просто дати учням певні знання з української мови, а виховати мовну особистість, здатну володіти усіма мовними засобами в різноманітних мовленнєвих ситуаціях. Тому сучасні вимоги до мовно-мовленнєвої підготовки учнів загальноосвітніх шкіл потребують якісно нової підготовки майбутнього вчителя-словесника, який повинен не лише сам здобути необхідні лінгвістичні знання, а й навчитися бездоганно володіти ними у власному мовленні, що послужить, передусім, однією з умов формування мовлення учнів, для яких учитель є взірцем у всьому. Здійснити це можливо на основі застосування функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ, який уже активно впроваджується у практику роботи загальноосвітніх шкіл і повинен зайняти належне місце у практиці викладання лінгвістичних дисциплін у вищій школі, зокрема у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника.

Це вимагає перегляду чинних програм для вищих навчальних закладів з основних лінгвістичних дисциплін, зокрема з сучасної української літературної мови (остання затверджена Міністерством освіти УРСР ще у 1988 році).

Проблеми невідповідності таких програм і програм з рідної мови для загальноосвітніх шкіл, а також необхідність створення нових програм для ВНЗ уже обґрунтовувалися автором [1-2]. Нами було запропоновано відповідні експериментальні програми, що передбачають вивчення лексики і фразеології на основі функціонально-комунікативного підходу. Їх впровадження у практику роботи здійснено на базі філологічного факультету (з 2007 року – ННІ філології та журналістики) Житомирського державного університету.

Сучасному майбутньому вчителю, як, до речі, і школяреві, мало лише вивчити лінгвістичний матеріал, на що нас орієнтував традиційний, системний, підхід, йому необхідно навчитися набуті знання застосовувати на практиці – у процесах спілкування в усіх, без винятку, комунікативних ситуаціях, тобто на основі функціонально-комунікативного підходу, який „допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного засвоєння мовного матеріалу, розширення і поглиблення пізнавальних здібностей студентів” [3, с. 12] завдяки тому, що „він передбачає доцільне використання мови, що вивчається, вибір прийомів, способів поєднання матеріалу і зміст” [3, с. 27]

Разом із тим, зміст навчального матеріалу повинен бути якомога більше наближений до сучасного стану науки, що передбачає поєднання традиційного, системного, вивчення лінгвістичного матеріалу із засвоєнням його функціональних властивостей, тобто орієнтацію на сучасні тенденції розвитку лінгвістики і лінгводидактики. У контексті цього варто наголосити, що кінцевою метою вивчення лінгвістичного матеріалу повинно стати не лише його засвоєння, а створення моделі діяльності, яка передбачає застосування набутих знань у процесах мовленнєвої комунікації. А для цього необхідно створити таку систему роботи, яка передбачала б, передусім, різноманітні мовленнєві ситуації, у яких реалізуються набуті знання, уміння й навички. Потрібно носіїв мови спонукати до свідомого використання мовних одиниць у мовленні, до розуміння їх ролі й функціональних властивостей.

Досвід роботи показує, що студенти в результаті системного вивчення лінгвістичного матеріалу практично не використовують фразеологізми у власному мовленні; функціонально-комунікативний підхід до вивчення мови якраз і сприяє виробленню у майбутніх учителів умінь і навичок вільного, доречного, стилістично виправданого володіння усіма виражальними засобами мови, у тому числі й лексико-фразеологічними, без спеціальних на те установок.

Як ми вже зазначали, функціонально-комунікативний підхід базується на системному вивченні лінгвістичного матеріалу, тому при розробці програми ми спиралися на принцип системного вивчення матеріалу, що передбачає передусім вивчення теоретичного матеріалу, адже, на думку В.В.Давидова, „теоретичний матеріал повинен складати основу формування в дітей повноцінних навичок...”, а його засвоєння – вихованню самостійності в навчальній роботі. Зміст таких навчальних курсів підпорядкований логіці

предмету (з урахуванням, безумовно, законів засвоєння), а не вузьким вимогам, що впливають із необхідності сформувати певний набір практичних навичок [4, с. 25]

У зв'язку з цим останнім часом усе більше уваги звертається не лише на вивчення окремих лінгвістичних одиниць і явищ, а й на усвідомлення специфіки їх функціонування у мовленні, що зумовлює не тільки системне вивчення мовних явищ, а й функціонально-комунікативну (функціонально-діяльнісну) спрямованість у навчанні мови, адже мова у дії, тобто мовлення, все активніше виступає об'єктом діяльності, а навчання мови – цілеспрямованим процесом, в якому взаємодіють викладачі і студенти вищих навчальних закладів, як, до речі, учителі й учні в середніх навчальних закладах. Саме під керівництвом викладача студенти не лише вивчають мову, а й у процесі науково-пізнавальної діяльності розвивають активність, самостійність, творчі здібності.

Основний напрямок у навчанні мови визначається специфікою її комунікативної функції і сприяє ознайомленню учнів із різними типами і формами мовленнєвої комунікації. Цій меті необхідно підпорядкувати весь процес навчання мови, який спрямований у кінцевому результаті на вільне застосування набутих знань, умінь і навичок у процесах комунікації, що можливе лише в єдності мовної освіти і мовленнєвого розвитку школярів.

Задля реалізації комунікативної змістової лінії важливим є вивчення всіх без винятку мовних одиниць, але особливу увагу, на нашу думку, слід приділити вивченню лексико-фразеологічних одиниць – їх функцій і виражальних можливостей. Адже слово (і фразеологізм) виступає основною номінативною одиницею, яка служить для утворення комунікативних одиниць – речень і текстів, а отже, є засобом творення та вираження думки. Саме в реченні, яке функціонує в певному контексті, розкриваються потенційні можливості лексико-фразеологічних одиниць. Слово ж є основною одиницею мови й мовлення, без якої неможливо уявити процес мовленнєвої комунікації. Нас у дослідженні цікавлять слово і фразеологізм, передусім, як одиниці мовлення, які, будучи засобом комунікації, виявляються у процесах мовленнєвої діяльності. Лексико-фразеологічні одиниці варто вивчати в єдності теоретичного матеріалу, їх функціональних властивостей, процесів реалізації у конкретних мовленнєвих ситуаціях. Тому суть цих одиниць стає зрозумілою лише в текстах, які виступають складними комунікативними одиницями найвищого порядку, що породжується учасниками комунікативного акту; саме завдяки тексту реалізується задум висловлення

У процесі мовленнєвої діяльності людина завдяки мові проявляє себе у комунікації, елементами якої виступає текст. Засобами реалізації тексту якраз і служать одиниці мови, серед яких чи не найважливіше місце займають одиниці лексико-фразеологічного рівня, адже саме від знання цих одиниць та вміння їх правильно, точно, доречно використовувати у мові залежить уміння

висловлювати власні думки та почуття, передавати їх найтонші відтінки. Доречне і точне вживання лексики та фразеології рідної мови показує багатство думки мовців, надає мовленню чіткості, образності, виразності та національного колориту.

Тому ми пропонуємо систему роботи щодо реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології проводити за двома напрямками: у ході системного вивчення розділів „Лексикологія” і „Фразеологія” і постійно протягом вивчення всіх інших (без винятку) розділів курсу сучасної української літературної мови, що передбачає, з одного боку, системне вивчення лінгвістичного матеріалу з урахуванням найновіших досягнень лінгвістичної науки, а з іншого – формування і вдосконалення лінгвістичних умінь і навичок вільного, точного, доречного, стилістично правильного вживання лексико-фразеологічних одиниць у процесах спілкування. Усі пропоновані види робіт передбачали поєднання мовленнєвих завдань, спрямованих на реалізацію комунікативної змістової лінії, із мовними, спрямованими на формування умінь і навичок відповідно до завдань, передбачених чинною програмою.

Пропонована система роботи базується також на принципах співтворчості і співпраці викладача та студентів, що повинні взаємодіяти на паритетних засадах і бути однаковою мірою зацікавленими в результатах цієї діяльності

Ефективність упровадження функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників доведено у ході читання відповідних лінгвістичних дисциплін і спецкурсів у ЖДУ. Результати роботи щодо впровадження функціонально-комунікативного підходу у процесі вивчення лексики і фразеології у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників показали, що студенти експериментальних груп мають значно вищий (порівняно із студентами контрольних груп) рівень володіння лексико-фразеологічними умінями і навичками: вони краще висловлюють власну думку в будь-якій ситуації спілкування, використовуючи при цьому різноманітні виражальні можливості мови: багаті синонімічні ряди, вільне вживання фразеологізмів без відповідних на те установок тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Янчук Н.В. Теоретичні засади та умови впровадження „Програми експериментального вивчення слова та фразеологізму” у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників” // Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України: Матеріали Всеукраїнської

- наукової конференції з міжнародною участю (22 – 23 травня 2007 року). – Житомир, 2007. – С. 149 – 153
2. Янчук Н.В. Програма експериментального вивчення слова і фразеологізму в аспекті функційно-комунікативного вивчення мови // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 3. – С. 14 – 17.
 3. Паламар Л.М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореферат дис. ... д-ра пед наук. – К., 1997. – 48 с.
 4. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.

Шевцова Л.С.,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Основні положення методики навчання синтаксису в процесі підготовки майбутніх філологів

Методика синтаксису – один із провідних розділів загальної методики навчання української мови – забезпечує системний підхід, оскільки вивчення фонетики, лексики, словотвору, стилістики та інших розділів може бути результативним тільки за умови нерозривного зв'язку з граматиною. Для формування синтаксичних умінь К. Плиско [1] називає необхідними такі дії:

- 1) вивчення граматичних категорій у структурно-граматичному аспекті;
- 2) ознайомлення з граматичними категоріями у логіко-семантичному аспекті;
- 3) оволодіння граматичними категоріями у функціонально-стилістичному аспекті.

Структурно-граматичний аспект передбачає ознайомлення з формальними показниками граматичних категорій. У зв'язку із всебічним вивченням речення в сучасній лінгвістиці виділився конструктивний синтаксис, завданням якого є розгляд структурної організації й побудови речення. Увагу дослідників привертають структурні елементи речення, які складають його структурну схему.

Вивчення граматичних категорій у структурно-граматичному аспекті можна реалізувати такими шляхами:

- 1) ознайомлення студентів із структурно-граматичними особливостями речення;
- 2) ознайомлення студентів із структурно-граматичними ознаками складових частин речення;
- 3) складання структурних схем поданих речень і їх складових частин;
- 4) побудови речень і їх складових частин за поданими схемами.

Логіко-семантичний аспект передбачає вивчення змістової сторони граматичних категорій, а точніше – їх семантики. Цей аспект тісно пов'язаний із структурно-граматичним, оскільки граматичні категорії мають зміст і форму.

Кожна граматична одиниця характеризується семантикою і перебуває в логічних відношеннях з іншими одиницями. Тому під час вивчення синтаксису слід запроваджувати:

- 1) установлення семантики речення;
- 2) установлення семантики синтаксичних категорій, що входять до складу речення.

В. Бабайцева [2] зазначає, що речення в системі мовлення пов'язане з системою мови логічним членуванням, типовою семантикою і характером структурної схеми. Як одиниця мовлення речення характеризується індивідуальним змістом. Це й потрібно враховувати у процесі вивчення синтаксису.

Функціонально-стилістичний аспект разом із логіко-семантичним передбачає вивчення змістової сторони граматичних категорій, а точніше – вивчення їх функціонування у процесі спілкування.

Оскільки мовні засоби передають зміст висловлювання, ставлення мовця до фактів чи явищ, то мовлення повинне бути виразним і образним. Мовні засоби потрібно добирати так, щоб мовлення було правильним у функціональному відношенні, точним у смисловому і виразним у естетичному.

Із сказаного випливає зв'язок синтаксису з культурою мовлення і стилістикою. Остання подає правила семантичної, функціональної й емоційної доцільності використання мовних засобів у процесі спілкування. Сукупність цих правил становить стилістичні норми, якими слід оволодіти в процесі навчання.

Опрацювання стилістичних властивостей словосполучень та речень здійснюється такими шляхами:

- 1) ознайомлення студентів із стилістичними можливостями речень;
- 2) робота над синонімією синтаксичних категорій;
- 3) аналіз стилістичної ролі синтаксичних категорій у різних стилях літературної мови.

Засвоєння синтаксичних одиниць тісно пов'язане з вивченням морфології, оскільки речення утворюються формами слів, які є предметом аналізу морфології.

У методичній літературі ідея взаємозв'язку морфології й синтаксису запроваджена такими вченими-методистами, як О. Текучов, В. Добромислов, Г. Фірсов, В. Озерська, О. Дудников, А. Ломізов, І. Палей, А. Медушевський та інші.

Зв'язок морфології й синтаксису визначений самою природою мови. Тому варто практикувати вправи на морфологічну характеристику синтаксичних категорій при вивченні синтаксису; поєднання практичних завдань з морфології і синтаксису (виконати синтаксичний розбір, визначити граматичну основу речень і вказати, якими частинами мови виражений підмет і присудок (головний член односкладного речення); визначити відмінкові форми іменників, що виконують роль додатків у поданому тексті; побудувати речення з різними граматичними значеннями тощо).

Основним завданням вивчення української мови визначено тісний взаємозв'язок різних розділів мови з роботою над розвитком зв'язного мовлення особистості.

Як підкреслює Б. Баєв [3], необхідність оволодіння мовними навичками впливає на формування методичних принципів: розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок; увага до матерії мови; фізичний розвиток органів мовлення; оцінка виразності мовлення (увага до виражальних засобів мовлення); випереджальний розвиток усного мовлення; розвиток мовного чуття; зіставлення усної та писемної форм мовлення.

Інші дослідники деталізували розгляд принципів, що сприяють розвитку мовлення. Так, М. Стельмахович [4] поряд із загальнодидактичними принципами з розвитку усного мовлення (принцип виховання у процесі навчання, науковість навчання і його доступність, систематичність навчання і зв'язок його з практикою, свідомість і активність, принцип єдності конкретного й абстрактного, принцип міцності засвоєння знань і всебічного розвитку пізнавальної особистості, принцип колективного характеру навчання й урахування індивідуальних особливостей) виділяє специфічні принципи (органічного зв'язку розвитку мови й мислення, взаємозв'язок у процесі вивчення кількох мов, зв'язок роботи з розвитку усного мовлення з граматиною та літературою, принцип виховання інтересу до високої культури живого слова,

стилістична диференціація в розвитку усного мовлення, принцип умілого керівництва самовихованням).

Оскільки під час вивчення синтаксису основою формування навичок зв'язного мовлення є синтаксична теорія і граматико-стилістичні вправи, а характер зв'язного висловлювання залежить від мети повідомлення, типів творів і вікових особливостей та інтересів, визначаємо такі напрями в роботі над розвитком зв'язного мовлення під час вивчення синтаксису:

1) робота над композицією зв'язного тексту;

2) робота над синтаксичним зв'язком тексту;

3) робота над установленням зв'язку між композиційною і граматичною структурою зв'язного тексту

Мовлення і мислення утворюють діалектичну єдність, а тому під час вивчення синтаксису потрібно сприяти їх розвитку. Мовлення є універсальним засобом спілкування і засвоєння знань з інших дисциплін. У процесі вивчення мови потрібно дбати про те, щоб мовлення і мислення розвивались у нерозривній єдності. Це досягається за рахунок:

а) впровадження актуального членування речення;

б) визначення комунікативного навантаження членів речення;

в) побудови речення відповідно до комунікативного завдання;

г) створення контексту з певним комунікативним завданням.

Названі положення вважаємо шляхами реалізації принципу єдності мовлення і мислення у процесі вивчення синтаксису.

Згідно з поставленими вимогами, усне і писемне мовлення особистості повинне бути змістовним, логічно побудованим і мовленнєво оформленим відповідно до урахування літературних норм. Грамотним вважають висловлювання, в якому студент ураховує правила вимови й наголосу; вживає слова відповідно до їх значення й особливостей використання в різних стилях мовлення; утворює й змінює слова, будує словосполучення й речення з урахуванням вимог граматики, орфографії й пунктуації [5].

Учені-лінгвісти (В. Бабайцева, В. Брицин та ін.) звертають увагу на те, що для відображення в реченні відповідної ситуації позамовної дійсності, для вираження певного смислу недостатньо того, щоб слова називали якісь предмети й поняття, потрібно знати, в яких ролях зв'язані предмети цією ситуацією: який предмет служить агенсом, діячем, який – адресатом, який – об'єктом чи темою, змістом мовлення, який означає часове чи просторове поняття. Якщо це відомо, то, знаючи те, що агенс, виробник дії, в українській мові виражається формою імені в називному відмінку (хто?), адресат у

давальному (кому?), тема чи зміст мовлення формою «про + М. в.», місце й напрямок (де? куди? звідки?) відповідними формами, можемо побудувати відповідну модель речення, що правильно й реально відображає ситуацію спілкування.

Ураховуючи специфіку мовлення як особливого виду діяльності, вчені-лінгводидакти (основоположник вчення Т. Ладиженська) на основі психолінгвістики розробили теорію мовленнєвої діяльності, згідно з якою укладено модель породження висловлювання. Для створення досконалого висловлювання слід ураховувати:

1) мовлення буде успішним за умови його спрямованості на досягнення мети і якщо ця мета добре осмислена суб'єктом діяльності, автором усного або писемного висловлювання;

2) мовлення є способом спілкування та пізнання, без них мовлення не має цінності. Тому мета мовленнєвої діяльності визначається метою спілкування та пізнання;

3) мовлення підкоряється меті спілкування. Воно звернене до адресата, без якого мовлення не відбудеться;

4) мета спілкування та адресат мовлення виступають як найважливіші умови, що визначають характер мовленнєвої діяльності й мовленнєвого продукту;

5) спілкування відбудеться, якщо врахувати тему та основну думку висловлювання, місце спілкування й обсяг висловлювання, що залежить від часу, відведеного для мовлення чи написання.

Таким чином, висловлювання буде досконалим, якщо мовець (автор висловлювання) врахує обсяг, тему та головну думку висловлювання, мету та місце спілкування, адресата мовлення.

Отже, з метою засвоєння синтаксису слід побудувати методичну роботу з урахуванням задальнодидактичних принципів (науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, взаємозв'язку різних розділів мови, свідомості, активності, наочності, міцності знань і доступності, індивідуального підходу до навчання), загальнометодичних принципів (екстралінгвістичного, структурно-семантичного, міжрівневих та внутрішніх рівневих зв'язків, нормативно-стилістичного, історичного), специфічних методичних принципів (інтонаційного, морфолого-синтаксичного та ін.).

Вивчення синтаксису вимагає методологічного підґрунтя. Методи навчання як об'єднані в одне ціле діяльність викладача й студентів спрямовані на засвоєння мовних знань, умінь та навичок, на організацію пізнавальної діяльності студентів, на формування їх діалектико-матеріалістичного

світогляду засобами навчання. З їх допомогою реалізуємо основні функції навчання – пізнавальну, навчальну, розвивальну та контрольну-корекційну. Крім того, підкреслює А. Алексюк [6], методи оцінюють як багатовимірне педагогічне явище. В нерозривному зв'язку перебувають гносеологічний, логіко-змістовий, психологічний та педагогічний аспекти методів навчання.

Перераховані вище чинники слід активно запроваджувати в навчальний процес, керуватися у доборі синтаксичних тем, формуванні необхідних умінь та навичок.

Список використаних джерел та літератури

1. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. – К., 1990.
2. Бабайцева В.В. Соотношение структурных и семантических признаков синтаксических единиц при их изучении и описании // Предложение и его структура в языке (русский язык). Сб. научных трудов. – М., 1986. – С. 3-13.
3. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. – К.: Рад. школа, 1966.
4. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення. - К., 1981.
5. Шелехова Г.Т. Вивчення української мови в загальноосвітній середній школі // Дивослово, 1998. - №8. – С. 17-18.
6. Алексюк А.М. Методи навчання і методи учіння. – К.: Рад. школа, 1980.

Усатий А.В.,

асистент кафедри дидактичної
лінгвістики та літературознавства

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Проблема читацьких умінь, необхідних для вивчення художніх творів

У середній школі склалася певна система організації роботи на уроках літератури з текстом художнього твору, глибоке усвідомлення написаного у процесі читання. Важливо підкреслити, що учні IX-XI класів, як передбачено програмою, повинні вміти глибоко сприйняти й осмислити художній твір, бо саме на це спрямовані такі вміння: виявляти основні проблеми, поставлені у творі, що вивчається; визначати роль героїв-персонажів у розкритті ідейного

змісту твору та їх авторську оцінку; аналізувати твір з урахуванням його художньої, естетичної та ідейної цінності, авторської позиції, єдності змісту і форми; створювати усні і письмові твори-роздуми проблемного характеру (також індивідуальні, порівняльні, групові характеристики); твір-роздум на літературні та публіцистичні теми; зіставляти різні погляди в ході полеміки, виявляти здатність доводити свої твердження, власну думку про твір; зіставляти і порівнювати події, факти, час, відображені в творі, робити висновки й узагальнення про них; користуватися довідниковими джерелами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів для виконання творчих завдань [1, с. 3].

Низка зазначених у програмі умінь має, як уже згадувалося, загальнокультурний, загальноосвітній характер. Уміння читати текст потрібно і для вивчення математики, історії та інших предметів, так само, як уміння конспектувати, складати план, тези виступу тощо.

Проте є вміння, спрямовані на пізнання саме літературного твору, літератури як мистецтва слова, взаємозв'язку слова і образу, – ці вміння можна вважати спеціальними читацькими вміннями, оскільки саме вони нерозривно пов'язані з літературним розвитком учня. Отже, основою для виділення і формування читацьких умінь є здатність сприймати учнями художній твір, адже в центрі уваги вчителя і учня стоїть емоційне і глибоке осмислення тих творів, які пропонуються для вивчення в кожному класі [2, с. 80-102].

Уміння читати текст з певною швидкістю, переказувати його, складати план прочитаного, знати автора твору, знаходити засоби художньої виразності, користуватися словником тощо мають пропедевтичний характер – вони слугують підґрунтям літературного розвитку учня. Саме вони охоплюють уміння сприймати, глибоко розуміти художній твір, приймати або заперечувати авторську позицію, виражену у творі, відстоювати власне ставлення до прочитаного. Це означає, що літературний розвиток засвідчує бачення учнем форми художнього твору в її естетичній функції.

У процесі розгляду психологічних проблем читання виділяємо такі уміння зрілого читача:

I. Гностичні (пізнавальні): виділяти головне в тексті, використовувати згорнуті записи (нотатки, тези, конспекти та ін.); виділяти в тексті зв'язки між явищами; використовувати в процесі читання різного характеру додаткові джерела; застосовувати засоби швидкісного читання; формулювати гіпотези, накреслювати шляхи їх перевірки; проводити аналіз, синтез, узагальнення на матеріалі прочитаного художнього тексту.

II. Проектувальні: формулювати мету читання літературного твору відповідно до вимог читацької діяльності; визначати мету самостійної роботи над різними джерелами інформації; передбачати результати роботи з літературним твором;

III. Конструктивні: коротко, стисло, своїми словами, з елементами цитування, аналізувати прочитаний художній матеріал; складати план, тези, конспект самостійно підготовленого повідомлення, реферату, доповіді за текстом виучуваного художнього твору; цитувати, анотувати, рецензувати художній текст; робити висновки й узагальнення у формі аргументованих самостійних суджень.

IV. Комунікативні: формулювати запитання до тексту, який вивчається; брати активну участь в обговоренні прочитаного твору; будувати логічно закінчені повідомлення, реферати за результатами пошуково-дослідницької діяльності; висловлювати власні думки щодо прочитаного, формулювати й аргументувати оцінні судження, уміти дискутувати, відстоювати свою думку.

Традиційно сприймалося як належне прищеплення учням умінь слухати усне слово, музику, розуміти образотворче мистецтво, витвори скульптури і архітектури. Проте особливе місце займає вміння розуміти мистецтво слова, тобто літературний твір. У підлітковому і старшому віці помітно розвиваються естетичні почуття, здатність помічати, емоційно сприймати, розуміти і любити прекрасне в дійсності. З іншого боку, старшим школярам притаманні критичність мислення, прагнення до самостійності і самоутвердження, самовираження своєї індивідуальності, необхідності мати власні смаки й оцінки, бажання бути оригінальним, привернути до себе увагу. Висуваються більш високі вимоги до їхньої активності і самостійності, розвитку теоретичного мислення, а також потреба самостійно оцінити літературний твір із властивими учням критичністю мислення і подеколи категоричністю суджень, що разом з недостатнім розвитком смаків, загальної культури спричиняє часом поверхове розуміння художнього тексту.

Окремі методичні посібники, статті щодо читання і розуміння художнього твору, які виходять друком, нерідко містять загальні поняття про літературу, її художньо-виражальні засоби і зовсім позбавлені механізму формування в учнів читацьких умінь.

Звичайно, такі відомості необхідні для літературних знань, але вони ще не стають повною мірою ключем для прочитання й осмислення художнього твору. Більше того, в учня складається ілюзія, що він осмислив і зрозумів твір, підрахувавши, скільки в ньому епітетів, метафор, метонімії і т. ін., хоча за цього і не усвідомив їх функціонально-естетичної ролі у художньому тексті.

Виходячи з визначення умінь як володіння складною системою психічних і практичних дій, необхідних для доцільної розумової діяльності з метою опанування творів художньої літератури, спробуємо обґрунтувати шляхи, форми і види діяльності, у яких виробляються читацькі уміння.

Вивчення повісті „*Тіні забутих предків*” стає засобом подальшого вдосконалення умінь бачити художньо-естетичний смисл виражений деталями і ситуаціями, у яких діють герої твору, їхніми вчинками і долею в цілому.

Основним методом було обрано евристичну бесіду, в ході якої з'ясовувалося те, що є основним змістом повісті М. Коцюбинського.

Учням було запропоновано дібрати назву до усного твору за змістом повісті. Вимогою до назви було узагальнити основний зміст новели М. Коцюбинського. Учні самостійно дібали такі назви: *Життя і смерть Івана і Марічки*; *Твір про кохання і смерть*; *Щастя і трагедія долі персонажів у повісті*; *Тіні забутих предків у житті Івана і Марічки*; *Торжество життя над смертю*.

Кожен, хто пропонує свій заголовок до усього твору, обґрунтовує, чому саме так він пропонує назвати те головне, про що йдеться у повісті. Отже, добір назви виступає як стимул, який спонукає продумати всю систему художніх уявлень, що склалися в учнів у процесі читання твору, – тієї уявної реальності, яка відобразила авторське бачення проблем людського буття.

У ході бесіди обирається за рейтингом учнів краща із назв, у якій найповніше виразився основний зміст повісті М. Коцюбинського. Це одна із двох останніх, запропонованих учнями. Передостання розкриває зв'язок духовного світу героїв М. Коцюбинського, їхнього щастя і долі з системою вірувань та уявлень, що склалися в гуцулів протягом усієї історії цього багатого традиціями народу, традиціями, пов'язаними з поетичною і суворою гірською природою краю.

Отже, дібрана учнями назва засвідчує їхню здатність розкрити спільну трагічну долю головних героїв повісті, і водночас тих факторів, які зумовили духовну красу Івана і Марічки згідно з художньо-естетичною позицією автора.

Близький до такого узагальнювального тлумачення змісту повісті є і останній заголовок, хоча він з дещо меншою повнотою відображає суть повісті.

На наступному етапі роботи з текстом учні добирають матеріал, що розкриває внутрішній світ Івана і Марічки. Вони замислюються над джерелом народження фантастичних уявлень героїв повісті і переконуються в тому, що їх народжує чарівна і таємнича природа гір і гірських лісів. Атмосфера вірувань тут передається від покоління до покоління. Вірування приходять до юних, як тіні далеких предків, що так само були заворожені природою гірського краю і таємничістю, яка зберігалася у лісах, неприступних вершинах і підступних прірвах.

Добираються фрагменти тексту, які розкривають становлення духовного світу героїв: для Івана „весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна”; „Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім, що в лісах повно лісовиків, які пасуть там маржинку: оленів, зайців і серен, що там блукає веселий чугайстер, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявок; що живе в лісі голос сокири; вище по безводних далеких

недеях нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник”. Сповненого таємничої сили, живою і могутньою йому здається вся природа. Тому й привиджується йому, коли він пас корів у горах: „... На камені, верхи, сидів „той”, щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флюяру. „Нема моїх кіз ... Нема моїх кіз...” – розливалось жалем флюяра. Та ось ріжки піднялись вгору, щоки надулись і розплющились очі. „Є мої кози... Є мої кози...” – заскакали радісно звуки, і Іван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати – й не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи обернулись в коріння дерев, повалених вітром”.

І Іван, і Марічка бачать свою невіддільність від природи, вони, мов з добрими знайомими, зустрічаються зі смерічками, говорять з гірськими потоками, з жабами: „Іван нахилився над потоком і питає жабу: Кума-кума, що-с варила? Буряк – борщ. Буряк – борщ. Буряк – борщ... – крєктала Марічка... Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки!– верещали обоє, заплющивши очі, аж жаби здивовано мовкли”.

Життя для них було грою, а гра – життям серед природи, одухотвореність якої збагачувала їх тим світлом, у якому відображувалась велич і краса світу гірських лісів, вершин і полонин.

Цю красу Іван виражає грою на флюярі. А „Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба – співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з’являлись – не могла б розказати. Вони, здається, гойдались з нею у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самотійно по сіножатях, як смереки ростуть на горах. На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легень, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека – все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в їх давнім, первіснім житті. Марічка і сама вміла складати пісні, наприклад: „Ой кувала ми зозулька та й коло потічка.”, „А хто ісклав співаночку? Йванкова Марічка.” Гірко і проникливо звучать її співаночки, коли Іван змушений був іти на заробітки, і вона „співанками косичила їх розлучення”:

Ізгадай мене, мій миленький

Два рази на днину,

А я тебе ізгадаю

Сім раз на годину

...Співаночки мої милі,

Де я вас подію?

Хіба я вас, співаночки,

Горами посію, –.

Душевна глибина, сердечний біль і незахищеність перед суворими випробуваннями долі звучить у співаночках Марічки...”.

Потім учні зупиняються на найважливіших подіях, зображених у повісті. Нагла смерть Марічки, збитої весняною повінню, застала Івана покинути рідний край. І коли „худий, зчорнілий” він повертається, то одружується з Палагнею. Але справжнього кохання немає, немає і щастя, а тому Палагна, зустрівши Юру-мольфара, стає його коханкою. А Іван, шукаючи в горах Марічку, трагічно гине.

На запитання *Чому твір має назву „Тіні забутих предків”?*, учні відповідають, що ці тіні супроводжують героїв повісті протягом усього життя. Вони – і в першій зустрічі Івана та Марічки під час бійки двох ворогуючих родів. Такі були звичаї. Іван також прагне зробити зле Марічці, бо вона – з ворожого роду, але Марічка мовби втішає його – усе буде гаразд.

Тіні далеких предків – у віруваннях наших героїв, в одухотворенні ними всієї природи, у прагненні до краси, до пісні і танцю, до гри на флюїді і в складанні співаночок Марічкою. Вони – і в глибокій одухотвореності їхнього кохання, вони і в трагічній смерті Марічки, і в неможливості щастя Івана і Палагни, і в тих видіннях, які вели його до загибелі. Тому велич і краса кохання героїв М. Коцюбинського усвідомлюються учнями як найвища цінність людського буття, а самі герої порівнюються із Ромео і Джульєттою В. Шекспіра.

Методичні шляхи осмислення твору, про які йдеться у поданих фрагментах уроку, забезпечують формування умінь бачити засоби змалювання характерів героїв засобами мови, аналізувати образ-персонажа, бачити відображення в ньому художньої позиції автора.

Список використаних джерел та літератури

1. Шевченко З. Літературне краєзнавство в сист. літера. освіти шкільної та вузівської молоді. // В кн.: Літ. краєзнавство в школі та вузі в контексті розвитку української культури і літератури (Всеукраїнська науково-методична конференція). – Житомир, 2000. – С. 3-4.
2. Курдюмова Т. Ф., Громцева С. Н. От знаний к умениям. // В кн.: Проблемы преподавания литературы в средней школе / Под ред. Т.Ф. Курдюмовой. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
3. Коцюбинський М. Твори в шести томах / Упоряд., предм. і приміт. Ф.П. Погребенника. – К.: Академія наук, 1962. – 490 с.

Шевчук Т. О.,

старший викладач кафедри філології і лінгводидактики
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості майбутнього вчителя початкових класів

Одним із важливих завдань сучасної вищої школи є формування високих моральних якостей вихованців. Прищеплення доброти й чуйності, працьовитості й жертковності, поваги, любові до ближнього і милосердя, справедливості й порядності, готовності прийти на допомогу тим, хто її потребує, – ось що повинно стати наріжним каменем навчально-виховного процесу. Можливість якнайповніше реалізувати ці завдання дають, поряд з іншими, і заняття із сучасної української мови у вищому навчальному закладі.

У практиці роботи викладачів існує чимало форм і методів забезпечення виховного потенціалу занять із сучасної української мови. Один із основних напрямів виховної роботи на заняттях із рідної мови пов'язаний із вивченням самого програмного матеріалу. Адже комунікативна функція мови сприяє розвитку світоглядних основ вихованців ВНЗ – майбутніх учителів початкових класів, у тому числі й їх духовному розвитку. Важливо донести до свідомості студентів, що мова – це величезне багатство народу. Тобто, викладач української мови на заняттях через мовний матеріал формує мовно-національну свідомість українців, що є одним із важливих моментів у концепції сучасної вищої школи.

Впровадження Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття) зобов'язує до широкого вибору форм освіти, до пошуку ефективних принципів, методів і прийомів навчання, які б відповідали освітнім запитам особистості. Практика свідчить, що важливим є використання дидактичного матеріалу, спрямованого на духовний розвиток особистості майбутнього вчителя. Форми його використання можуть бути різні: бесіди морально-етичного плану; диктанти; тренувальні вправи; творчі роботи різних видів; складання тематичних словників та ін.

Наведемо зразки такої роботи на заняттях з української мови по формуванню духовності студентів Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка – майбутніх учителів початкових класів.

Під час вивчення синонімів (слів, які відрізняються відтінками значення або стилістичним забарвленням чи обома ознаками одночасно) можна запропонувати студентам здійснити добір синонімів певної тематичної групи, зокрема, морально-етичного спрямування. Наприклад: людяний (чуйний до інших) – щирий, чоловічий, гуманний; прихильний (який бажає добра іншим) – доброзичливий, зичливий, поблажливий; увічливий (який дотримується правил пристойності) – ввічливий, чемний; увічливий (у ставленні до людей) – вихований, гречний, уважний, обхідливий; чесний (який має високі моральні якості) – добродісний, цнотливий, правдивий, чистий; щирий (який сповнений сердечності, правдивості) – сердечний, правдивий, невдаваний, нелукавий, відвертий, відкритий, привітний та ін.

Певні можливості у формуванні духовного світу студентів – майбутніх учителів початкових класів – закладені в роботі над творами різних видів. Так, під час вивчення фразеологізмів – фразеологічних зрощень (ідіом), фразеологічних єдностей і фразеологічних сполучень - звертаємо увагу також і на прислів'я – народні вислови повчального змісту, які формують певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду. Можна рекомендувати студентам написати твори-мініатюри за такими прислів'ями: "Що посієш, те й пожнеш", "Нема товариша – шукай, а знайшов – бережи", "Не хвали сам себе – хай тебе люди похвалять", "Людей пам'ятають по їхніх справах", "Громада – великий чоловік", "Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком – завжди", "Краще чесно, ніж безчесно", "Брехня стоїть на одній нозі, а правда – на двох" та ін.

Добре зарекомендувала себе й робота над текстами. Як влучно стверджує В.Я. Мельничайко, текст – це завжди ідейно-тематична цілість, яка несе певний пізнавальний і виховний заряд; текстовий матеріал забезпечує більш ефективне засвоєння мовних явищ, наочно показуючи особливості їх функціонування у мовному потоці, а це має велике значення для розвитку мовленнєвої діяльності студентів; робота з текстом дозволяє систематично вести повторення й узагальнення вивченого [1, с. 4].

1. Прочитайте текст. Що з повчань великого князя Володимира Мономаха вам найбільше імponує? Чи втілюєте ви їх у своєму постійному житті?

Випишіть дієслова і виконайте їх морфологічний аналіз за схемою: 1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови. 3. Початкова форма. 4. Лексичне значення. 5. Вид. 6. Перехідність. 7. Стан. 8. Час. 9. Спосіб. 10. Особа чи рід, число. 11. Основа інфінітива й основа теперішнього часу. 12. Дієвідміна. 13. Від якого слова залежить? 14. Синтаксична роль. 15. Морфемний аналіз.

Повчання Володимира Мономаха

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі. Брехні остерігайтесь... Напійте і нагодуйте нужденного. Шануйте гостя ... Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу.

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтеся, – як батько мій, дома сидючи, знав п'ять мов, через те і честь йому була в інших країнах. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше.

2. Прочитайте текст. Висловіть свою думку про прочитане. Підкресліть граматичні центри (предикативну основу) кожної предикативної частини складних речень. Визначте види складних речень. З'ясуйте, якими засобами виражаються семантико-синтаксичні відношення у складних реченнях. Накресліть схему передостаннього речення з кількома підрядними (підрядність однорідна, неоднорідна, послідовна, комбінована).

Телегонія

Люди, які одружуються, хочуть мати здорових дітей. Але не всі знають, як впливає на здоров'я потомства незаймана чистота, адже саме від неї залежить, якими будуть діти. Наші предки знали про це, вони зуміли розпізнати, що від дівчини легкої поведінки не буває гарного потомства. Тому такій дівчині важко було вийти заміж.

У наш час зв'язок незайманості з якістю потомства змогли пояснити генетики, які відкрили явище телегонії. Суть цього явища полягає в тому, що вирішальний вплив на потомство жінки має перший у її житті чоловік. Саме він, а не майбутній батько дитини закладає генофонд потомства кожної жінки, незалежно від того, коли і від кого вона буде народжувати своїх дітей.

Чи повинні сучасні дівчата, які приймають рішення до шлюбу почати інтимне життя, знати це? Безперечно.

Приблизно 150 років тому конярі, які виводили нові породи коней, для підвищення витривалості вирішили схрестити коня із зеброю. Досліди не вдалися, їх зупинили. Але через кілька років у кобил, які брали участь у дослідах, стали народжуватися смугасті лошата. Від породистих жеребців! Вражений науковий світ назвав це явище телегонією. Досліди Ч. Дарвіна, Флінта, Ф. Ладантека підтвердили цей феномен на інших тваринах. А після

багатолітніх досліджень наука заявила твердо: "Так, ефект телегонії розповсюджується і на людей, причому навіть набагато сильніше, ніж на тварин!"

Відомо, що навіть через кілька років після позашлюбних зв'язків із представниками інших країн наші українські дівчата стали народжувати від білих, генетично здорових своїх чоловіків дітей іншого кольору шкіри. Причиною цього явища стала генетична мутація хромосомного ланцюжка. Відомо також, що, на жаль, "дівчата-дошлюбні жінки" часто народжують не здорових, а хворих дітей.

Безперечно, що зараз у теорії телегонії дуже багато ворогів, які прагнуть довести, що телегонія – це брехня, що зважати на неї – це не поважати себе і свої бажання. Більшість цих теоретиків – люди зацікавлені, бо індустрія порнографії зазнає значних втрат, якщо явище телегонії буде вивчатися в школі. Хотілося б, щоб добре знала про це і наша молодь і щоб т.зв. "цивільні шлюби", які ставлять дівчину в принизливе становище, які калічать їй тіло і душу, часто стають причиною трагедій, відійшли в минуле.

Прислухаймося до життєвої мудрості наших предків: "Бережи честь змолоду!" (З журналу).

3. Прочитайте текст. Яка ваша думка про це явище? Проаналізуйте уривок за частинами мови, до кожного слова дайте пояснення, за якими морфологічними ознаками, лексичним значенням, синтаксичною функцією його слід віднести до тієї чи іншої (повнозначної чи службової) частини мови.

Пивна війна

Реклама нав'язливо намагається переконати, що пиво – це престижно, що успіх у житті залежить від вибору марки пива. Така агресивна реклама зробила свою справу, і "покоління пепсі" передало естафету "поколінню пива", і це нове покоління уже через кілька років може дати страшну алкоголізацію України.

Пляшка 6 % пива за вмістом спирту дорівнює 60 г горілки. У медицині вже з'явився термін "пивний алкоголізм". А що таке безалкогольне пиво? Це швидке пиво. Бактерії цього напою виробляють ефедрин, а не спиртову молекулу. Люди п'ють справжній наркотик, і діти в тому числі.

Яке ж майбутнє чекає "пивне покоління"? Хлопців – проблеми з потенцією, дівчат – рак грудей. У тих, хто зловживає пивом, розвивається міокардодистрофія, цироз печінки, гепатит, вражаються клітини головного мозку. У 60 % юнаків можуть бути серйозні проблеми з потомством. Якщо пиво п'є мама, яка годує дитину грудним молоком, то у дитини можливі епілептичні судоми.

Хочеться нагадати, що у дітей і підлітків алкоголізм розвивається швидше, ніж у дорослих, і має тяжкий перебіг. До речі, самі пивовари виступають за обмеження продажу пива неповнолітнім. Але зараз, вмикаючи телевізор, ми одержуємо чергову порцію обману про пиво.

Зупиніться! (З журналу).

Наведені тексти можна використати і під час вивчення фонетики, орфоєпії, будови слова, словотвору, орфографії. Можна запропонувати студентам виконати орфографічно-пунктуаційний аналіз, записати їх у вигляді диктанту з наступним аналізом.

Методично правильно реалізована на заняттях із сучасної української мови у ВНЗ система робіт сприятиме формуванню в студентів – майбутніх учителів початкових класів – людяності, скромності, цнотливості, благородства, доброти, милосердя, працьовитості, правдивості, безкорисливості – всіх тих рис, які так необхідні для духовного розвитку особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1986.

Підгурська В.Ю,

асистент кафедри філології і лінгводидактики,

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Педагогічна практика як провідний фактор формування професійних мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів

Одна з найактуальніших проблем вищої педагогічної освіти – підготовка майбутніх учителів до професійної діяльності, оскільки від її успішного розв'язання залежить доля розбудови національної системи освіти.

Оволодіння педагогічною діяльністю і формування готовності до неї можливі тільки при взаємопроникненні й взаємообумовленості теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя. Як важливу складову професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи ми розглядаємо педагогічну практику. Це форма професійного навчання у вищій педагогічній школі, спрямована на практичне засвоєння майбутніми вчителями закономірностей і принципів педагогічної діяльності, та формування професійних умінь і навичок.

У процесі педагогічної практики створюються умови, максимально наближені до умов самостійної педагогічної діяльності в школі, – це своєрідний мікроаналог професійної діяльності вчителя. Б. Степанишин, зазначає, що " з усіх форм навчання у вузі напевно є щось важливіше від педагогічної практики..." [1, с.37].

Мета практики – оволодіння студентами сучасними методами, формами організації в усіх аспектах їхньої майбутньої професійної діяльності; формування у них на ґрунті одержаних у ВНЗ знань, професійних умінь і навичок приймати самостійні рішення у процесі роботи в реальних ринкових і виробничих умовах; виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності [2]. Педагогічна практика розглядається як компонент загального змісту освіти, зорієнтований на сучасні вимоги до педагогічної професії.

Отже, педагогічна практика є основною складовою професійної підготовки майбутнього педагога та організаційною формою, що пов'язує його навчання з майбутньою професійною діяльністю. Під час педагогічної практики інтенсифікується процес формування педагогічних умінь і навичок. Це відбувається завдяки тому, що практика проходить в умовах максимально наближених до майбутньої професійної діяльності. В процесі педагогічної практики студенти знайомляться з усіма типами навчально-виховних закладів і специфікою їх роботи, застосовують теоретичні знання в конкретній навчально-виховній роботі.

Педагогічна практика дає можливість студентам перевірити свою спроможність до виконання функцій вчителя початкових класів, практично підготуватися до власне самостійної педагогічної діяльності. Функції професійної діяльності учителя початкової школи ширші, ніж у вчителя-предметника, оскільки він виконує функції і учителя, і вихователя, і класного керівника. Специфічна особливість діяльності учителів початкової школи полягає в тому, що вони мають навчити дітей елементарної грамоти, читати, писати, рахувати, виробити в них навички зв'язного, виразного усного і писемного мовлення, сформулювати уявлення і дати основи знань про навколишній світ, природу, норми і правила людського співжиття. Отже, студенти – майбутні вчителі – повинні добре знати зміст навчальних програм, володіти методикою викладання української мови, читання, математики, образотворчого мистецтва, праці та інших освітніх дисциплін, а також знати

критерії оцінювання знань дітей зі всіх предметів. На думку М.Вашуленка, успішне навчання молодших школярів залежить від мовної підготовки вчителя, його загальної ерудиції [3, 40]. Ми також поділяємо думку В.Сагарди, що ефективність проходження студентами педагогічної практики прямо залежить від „ ... глибокого усвідомлення значення комунікативних умінь та знань для майбутньої діяльності” [4, с. 40].

Саме тому дисциплінам мовознавчого циклу належить особливе місце в системі фахової підготовки вчителів початкових класів. Їх важливість зумовлена кількома основними факторами. По-перше, серед предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні й розвитку особистості належить рідній мові. М. Вашуленко зауважує, що " саме від умінь і навичок з рідної мови залежатимуть успіхи школяра в оволодінні знаннями з усіх інших предметів, зростання його загального розвитку, підвищення культурного рівня, розширення кругозору" [5, с. 3]. По-друге, для вчителя-класовода мова є основним знаряддям його професійної діяльності. Успішно навчати й виховувати дітей, розвивати їхні інтелектуальні здібності та мовленнєві навички педагог може тільки тоді, коли сам добре володіє мовою.

Одним із завдань педпрактики є поглиблення теоретичних знань на основі практичного навчання, що безпосередньо пов'язано з формуванням у студентів мовнокомунікативних професійних умінь. Для реалізації цього завдання підготовка студента до педагогічної практики повинна здійснюватися протягом всього навчання у ВНЗ. До початку педагогічної практики студенти повинні досягти відповідного рівня сформованості мовнокомунікативних професійних умінь. Попереднє визначення керівниками практики цього рівня посідає важливе місце у нашому дослідженні.

Мовнокомунікативні професійні вміння - це здатність особистості виконувати на належному рівні комунікативні дії в ситуаціях професійного спілкування, використовуючи при цьому набуті знання з мови.

До мовнокомунікативних професійних умінь ми відносимо такі, як:

а) уміння у дискурсі застосовувати професійну термінологію;

б) вміння виявляти та виправляти помилки різних типів у чужому мовленні (зокрема учнівському);

в) засобами мови зацікавити учнів у процесі опанування навчального матеріалу;

г) уміти використовувати мовностилістичний аналіз тексту;

г) уміння захоплювати ідеями, переконувати, доводити у процесі педагогічного спілкування;

д) уміння редагувати своє і чуже мовлення;

е) уміння показати учням естетичну функцію української мови, її багатство, виразність, милозвучність.

Окрім вищеназваних умінь, реалізація завдань педпрактики вимагає оволодіння сучасними методами та формами педагогічної діяльності, новими прогресивними технологіями навчання.

При викладанні дисциплін мовознавчого циклу потрібно озброїти студентів не лише науковою лінгвістичною теорією, а насамперед виробити навички практичного використання мови як засобу спілкування. Отже, у процесі проходження педагогічної практики майбутні вчителі можуть реалізувати здобуті в університеті знання з мови у конкретних комунікативних ситуаціях.

Природно, студент-практикант під час проходження практики налагоджує комунікативні зв'язки з учнями, вчителями, батьками, дирекцією, керівниками гуртків, працівниками бібліотеки і т.д. І це лише деякі приклади з усього комунікативного розмаїття педагогічної діяльності. Усвідомлення майбутніми вчителями суперечності між потребою у спілкуванні й недостатнім рівнем сформованості професійних мовнокомунікативних умінь створює мотивацію щодо подальшої теоретичної підготовки у ВНЗ.

Структура педагогічної практики містить три етапи: підготовчий, основний і заключний. На *підготовчому етапі* студенти засвоюють теоретичні знання суті та змісту мовнокомунікативних професійних умінь, формують досвід переносу засвоєних умінь у нові ситуації, які вимагають творчого застосування. *Основний етап* – виробнича практика, на цьому етапі поступово удосконалюються і закріплюється мовнокомунікативні професійні вміння. На *заклучному етапі* студент-практикант визначає рівень власної професійної підготовки з урахуванням зауважень методистів, вчителя, керівника практики

Аналіз наукових досліджень, методичної літератури і нормативних документів свідчить про те, що педагогічна практика як форма професійного навчання у вищій школі спирається на певне теоретичне підґрунтя, яке забезпечує вирішення теоретичних і практичних завдань професійної підготовки сучасного вчителя. Педагогічну практику слід розглядати і як сприятливе середовище для формування мовнокомунікативних професійних умінь майбутніх педагогів, і як умову реалізації останніх на базовому рівні.

Система педагогічної практики спрямована на становлення у майбутніх фахівців початкової ланки освіти практичних умінь, навичок, професійних здібностей, які допоможуть їм успішно здійснювати навчально-виховний процес у школі. Практика логічно завершує вивчення основних навчальних дисциплін психолого-педагогічного та методичного циклів, активізує знання студентів (зокрема мовні), забезпечує їх практичне застосування.

Список використаних джерел та літератури

1. Степанишин Б. Стратегія і тактика педагогічної практики українців// Диво слово. – 1995. - №7. – С. 37- 40.
2. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 року № 93 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міносвіти № 351 (0351281-94 від 20.12.94) // Інформ. зб. Міністерства освіти України. – 1993. - № 17 – 18. – С. 16 – 30.
3. Вашуленко М.С. Перспективність і наступність у мовленнєвому розвитку дошкільників та учнів першого класу // Наступність і перспективність у навчанні й вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Мат-ли конф. / Гол. ред. В.П. Коцур / Моск. пед. ун-т. Переяслав-Хмельн. пед. ін-т ім. Г.С. Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 138 – 140.
4. Сагарда В.В. Система підготовки педагога в умовах університетської освіти: Автореф. дис... докт. пед.наук: 13.00.01 / Київ. держ. педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1992. – 49 с.
5. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. - К.: Освіта, 2006. - 268 с.

Левківська О.А.,

асистент кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Система вправ із вивчення мовних норм та їхніх стилістичних варіантів у курсі української мови професійного спрямування для студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ

Індивідуальна мовна культура є чи не найголовнішим складником загальної культури кожної людини. Ні в чому так яскраво не відбивається інтелектуальний портрет особистості, як у її мовленні: "З того, як говорить та чи та людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіти та культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У

природі не буває людей, що визначились би високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою", – писав Б.Д. Антоненко-Давидович [1, с.15].

Не матиме належного авторитету той учитель, який не вміє правильно висловити свою думку, дібрати лексичні вирази відповідно до конкретної ситуації, не користується образними, емоційно-експресивними, інтонаційними можливостями мовлення в процесі спілкування. Щоб реалізуватися на фаховому рівні, сучасний педагог повинен володіти всіма виражальними засобами літературної мови. Основною її ознакою є наявність норм, історично усталених і соціально закріплених правил, які є обов'язковими для всіх незалежно від професійної, соціальної чи територіальної належності.

Чинні програми з української мови професійного спрямування для студентів нефілологічних спеціальностей передбачають вивчення поняття про мовні норми на всіх рівнях – орфоепічному, лексичному, словотворчому, морфологічному, синтаксичному, орфографічному, пунктуаційному.

На відповідному занятті з вищезгаданого курсу доцільно використовувати систему вправ, спрямовану на розрізнення структурно-мовних типів норм і засвоєння правильного, літературного мовлення майбутніми педагогами.

Завдання 1.

З'ясуйте, які мовні норми регулюють: 1) правильність вимови; 2) вибір наголосу серед ненаголошених складів; 3) правильність розташування морфем у складі нового слова; 4) вибір варіантів морфологічної форми слова; 5) правильність побудови речень і словосполучень; 6) доцільність використання слів відповідно до їх лексичного значення; 7) вибір слів або синтаксичних конструкцій відповідно до умов спілкування й стилю викладу; 8) правильність написання слів; 9) уживання розділових знаків; 10) правильність передачі звуків на письмі.

Завдання 2.

Прочитайте. Укажіть на особливості вимови слів.

Студентський, обґрунтувати, шістнадцять, дослідження, здається, шістсот, щоденно, забезпечити, підзаголовок, бюджет, дзвінок, гатунок, агітація, гречний, агентство, секретар, перевірте, принісши, безшумно.

Завдання 3.

Користуючись орфоепічним словником, поставте наголос у словах. Які з них можуть мати подвійний наголос?

Одинадцять, чотирнадцять, користуватися, доповісти, черговий, новий, старий, адресний, помилка, завдання, живопис, зразковий, обійняла, одягну, беремо, взяли, була, кажу, зібрання, каталог, контрактовий, ринковий, фаховий,

випадок, бюрократія, середина, кілометр, український, квартал, громадянин, гуртожиток, зокрема, запитання, живемо, прийняли, доповіли, корисний, допоможу, видання, стовідсотковий, перепис, різкий, показ, приріст, приятель, пізнання, новина, барометр, спідометр, псевдонім, феномен, експерт, симетрія, громадяни, навчання, оптовий, кулінарія.

Завдання 4.

Відредагуйте наведені вирази. Які мовні норми в них порушуються?

Здавати документи в приймальну комісію; поступити в університет; приймати участь в кружках; біля двісті чоловік; бувші студенти; дати вірну відповідь; написати по-другому; прочитати дві стрічки; завдяки запізненню одержав зауваження; не мішай працювати; переверніть сторінку; розкрийте книжку; відкрити вікно; коротше кажучи; мені повезло; здавати іспит; область знань; із-за хвороби не виконав завдання; являтися студентом; хто знає, підніміть руку.

Завдання 5.

Укажіть слова, вживання яких ненормативне в українській мові, замініть їх правильними відповідниками. Які мовні норми були порушені?

Постачальник, учбовий, багаточисельний, нечисленний, міроприємство, співставляти, збігатися, слідуєчий, дієчий, співіснувати, підприємство, багатогалузевий, начальник, відчитуватися, знаєчий, обізнаний.

Завдання 6.

Які мовні норми порушують наведені слова? Запишіть їх правильні відповідники в українській мові.

Англічани, спостережувач, банкрут, зимою, італіянці, києвлянин, красота, манекенщиця, перехресток, печать, реєстрація, тези, тишина, ткачиха, шахматист, подарок, гречиха, подорожати, великан, водитель, ножниці, Андрюша, Петенька, Міша, Галочка, Любаша, Іришка, прийомна.

Завдання 7.

Відредагуйте неправильні вирази. Які мовні норми вони порушують?

Курортні Сочі, далека Сибір, земляна насип, дорога посуда, наявний у продажі, канцелярські приладдя, м'яка мебелі, вулиця Івана Франко, директора заводів, оформлення документу, більш легший, найменш доступніший, самий якісний, п'ятидесяти, семидесятикілограмовий, редагування доповідів.

Завдання 8.

Які мовні норми порушують наведені вирази? Запишіть правильні відповідники в українській мові.

I. Виступило 32 депутата, 2,5 гектари, півтора роки, дякуємо вас, про це було відзначено, завідувач відділом, вживати заходи, попередження незаконним діям, спілкуватися на українській мові, працювати по сумісництву.

II. Наше завдання – вийти і завоювати міжнародний ринок збуту. Це буде справжній комплекс здоров'я: подібного немає в області. Вони кращі учні в класі з усіх предметів. У палатах холодно: у деяких палять вугіллям додатково кахельні печі. Пропустивши так багато занять, мною не складені два екзамени. Двадцять один студент із групи успішно склали іспит.

Завдання 9.

Які мовні засоби в тексті документа не відповідають умовам спілкування? Які мовні норми порушуються? Відредагуйте документ [2, с. 75 – 76].

Шановному декану нашого
факультету від студентів,
які учаться у 13 групі

Заявочка

Шановний наш декан! Прохаємо Вас дозволити нам проводити практичне заняття з ДУМ у читалці, оскільки нам це буде вельми зручно.

Щиро Ваші студенти 13 групи.

Завдання 10.

Які мовні норми порушуються в словосполученнях, реченнях, вжитих у текстах документів. Виправте помилки.

Об'єкт було зведено; глава ради директорів; заводчани міста; проживаю за адресою; трудящі фабрики; матір – директор продовольчого магазину; тато працює водієм у м. Володимир – Волинському; маю хобі в'язати та вишивати; люблю музику та читання; у роботі уважна, посидюча; надзвичайно працелюбний і старанний хлопець; цю суму обов'язково поверну.

Завдання 11.

Які мовні норми порушені в написанні слів? Виправте помилки.

По-батькові, призвище, нажаль, то що (у значенні і подібне), Житомирський Державний університет ім. Івана Франка, Міністерство Освіти і Науки України, освідчений, данний, корольовський районний відділ освіти,

будь-ласка, вічливий, не мовби-то, коректно, телефона розмова, любязність, деректор, приміщення, обличчя, за звичай, зпитати, факультет Іноземних мов, передо всім.

Завдання 12.

Поставте розділові знаки. До яких мовних норм належать використані вами правила?

Не вживайте грубих і вульгарних слів. Нерідко молоді люди в компанії вживають грубі вульгарні а часом і лайливі слова. Вони не думають про те як негарно виглядають якщо дивитися на них зі сторони. Крім того ця погана звичка може недобре відбитися на всьому їхньому житті.

Набагато гіршою ніж вульгарність у виразах є вульгарність у мисленні і зневажається вона також небагато більше [3, с. 265].

Завдання 13.

Визначте, у яких стилях можуть використовуватись наведені приклади стилістичних варіантів мовних норм.

Літак з іноземними гістьми – літак з іноземними гостями; повернулись із грішми – повернулись із грошима; викладачка університету – викладач університету; працівниця фірми – працівник фірми; анонімка – анонімний лист; маршрутка – маршрутне таксі; заліковка – залікова книжка; студентство – студенти; поштарі – працівники пошти; найдоцільніший – найбільш доцільний; на старім обладнанні – на старому обладнанні; директорів розпорядження – розпорядження директора; пів на сьому – о 18 годині 30 хвилин; запроваджують – запроваджувать; перераховуватимемо – будемо перераховувати; двадцятьма – двадцятьома; шістдесяти – шістдесятьох [4, с. 7, 10].

Пропонована система вправ дозволяє на практичному рівні виділяти типи мовних норм, уникати помилок у їх застосуванні, а отже, удосконалювати мовну компетенцію сучасного педагога.

Список використаних джерел та літератури

1. Антоненко-Давидович Б.В. Як ми говоримо. – К.: КМ Academia, 1994 – 254 с.
2. Ділова українська мова: Тестові завдання / За ред. С.В. Шевчук. – К.: А.С.К., 2004. – 216 с.
3. Томан І. Як удосконалювати самого себе. – К.: Політвидав України, 1988. – 319 с.
4. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 256 с.

Залібовська – Ільніцька З. В.,

аспірант, асистент кафедри психології та педагогіки ІППО
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Від мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенцій майбутнього вчителя – до комунікативної компетентності молодшого школяра

Серйозні зміни відбуваються в останні роки в педагогіці та методиці з проблем, що стосуються підготовки випускника вищого навчального закладу, майбутнього вчителя.

Реформування системи освіти концентрує увагу науковців на проблемі підвищення рівня підготовки вчителів початкових класів до формування комунікативної компетентності учнів.

Одним із основних завдань початкового курсу української мови є формування комунікативної компетентності молодших школярів. Реалізації саме цієї мети і служить загальнонавчальний методичний шлях навчання мови в школі - комунікативно-діяльнісний, тобто, такий, що передбачає засвоєння її через спілкування.

Розвиток мовно-мовленнєвих умінь, якими оволодівають учні початкової школи, створює реальні можливості для успішного опанування всіх інших дисциплін, можливості для розвитку соціальних навичок учнів. Підтвердженням цьому є визнання пріоритетності комунікативної змістової лінії у навчанні мови.

Репродуктивний метод навчання мови переважає у щоденній практиці вчителя, сприяє засвоєнню мовних знань і певного рівня мовленнєвих умінь. Проте ці уміння не забезпечують комунікативної компетентності особистості. Часто учень виявляє безпорадність щодо вирішення конкретних завдань у певних комунікативних ситуаціях. Бідний словниковий запас, низька культура мовлення, невміння спонтанно включитися у розмову, адекватно реагувати в різноманітних соціальних ситуаціях - все це результати низького рівня вивчення методики навчання мови у вищій школі. Тому актуально у навчальних закладах, окрім репродуктивних, пасивно-споглядальних методів навчання, пропонувати студентам інтерактивні методи, які покликані розв'язувати по-новому проблеми освіти взагалі і надають можливості сформувати основи комунікативної компетентності учнів.

Важливо врахувати, що комунікативна компетентність – це явище комбіноване, яке включає в себе комплексне використання мовної, мовленнєвої

і соціокультурної компетенцій. Як визначає психолог Є.Д. Божович, мовна компетенція включає два компоненти: мовний досвід, накопичений дитиною у процесі спілкування і діяльності, та знання про мову, засвоєні в ході спеціального навчання [1, с.12]. Мовна компетенція є теоретичною основою мовленнєвої. Вони взаємообумовлені.

Мовленнєва компетенція - це комплексне поняття, яке, спираючись на мовну компетенцію, охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання), необхідні для спілкування в різних ситуаціях [2, с. 34]. Це адекватне й доречне використання мови і позамовних (інтонації, міміки, жестів) засобів виразності в конкретних комунікативних ситуаціях.

У мовленнєвій компетенції виокремлюються фонетична, лексична, граматична сфери [3, с. 8].

Фонетична компетенція виявляється у правильності вимови усіх звуків мовлення, розвиненому фонематичному слухові, володінні інтонаційними засобами виразності.

Лексична компетенція передбачає наявність певного рівня словникового запасу, адекватне використання його у мовленні, залучення фразеологізмів.

Граматична компетенція зумовлюється сформованим чуттям граматичної норми, наявністю корекційних навичок.

Кінцевим результатом сформованості мовно-мовленнєвої компетенції є комунікативна. Це комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування [2, с. 12].

Комунікативну компетенцію майбутніх студентів становить ряд комунікативних умінь, формування яких здійснюється при вивченні методики викладання української мови та інших дисциплін. Уміння декламувати перед аудиторією, виразно читати з книги, бути активним у процесі інсценізації художніх текстів, програвати діалоги, вільно включатися у розмірковування з приводу прочитаного, у дискусійні ситуації - все це комунікативні уміння, які формуються і розвиваються на практичних, лабораторних заняттях; їх розвиток не потребує від майбутнього учителя особливих методичних зусиль. Вдало дібрані методичні ігри ("Мікрофон", "Диктор", "Круглий стіл", "Читацька конференція", "Класний театр" та інші) створюють відповідну творчу атмосферу, допомагають самовиразитись, оволодівати комунікативними умінями у наближених до реальної дійсності ситуаціях.

На практичних заняттях студенти за допомогою викладача аналізують найскладніші за формою і змістом фразеологізми й одержують домашні завдання, що вимагають самостійного осмислення і творчого, активного ви-

користання тих чи тих висловів. До вказаних завдань віднесемо, наприклад, такі:

1. Завчити після кожного заняття, як мінімум, 5 – 6 висловів (серед них є обов'язкові і факультативні, на вибір).

2. Знати першоджерела висловів (там, де вони точно встановлені), простежити історію їх семантичного розвитку в пізніші часи.

3. Відшукати їх фразеологічні відповідники в нових мовах (як у рідній мові, так і в іноземних, що вивчаються в університеті).

4. Встановити, у кого з письменників, політичних діячів, учених вони використовуються.

5. Скласти фрази або діалоги (рідною мовою), де можна доречно вжити той чи інший крилатий вислів, прислів'я, приказку.

Самостійна домашня робота студентів, як і аудиторна, спрямовується і контролюється викладачем на практичних заняттях в усній формі, а в письмовій – під час проведення контрольних робіт.

Виписуючи вислови під керівництвом викладача на кожному занятті, наприкінці курсу методики викладання мови студенти матимуть невеличкий фразеологічний словник обсягом не менше як 50 – 100 найуживаніших в сучасній літературній мові крилатих висловів, прислів'їв, приказок. Педагогічний досвід показав, що більшість студентів успішно впоралася з цим завданням, а деякі найдопитливіші запам'ятовують за власним бажанням набагато більше.

Використання пропонованих типів вправ сприяє самонавчанню, розвитку фантазії, творчих здібностей майбутніх учителів, формує особистісний досвід їх творчої діяльності, сприятиме успішному формуванню комунікативної компетентності молодших школярів.

Список використаних джерел та літератури

1. Божович Є.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. - 1997. - № 1. – С. 33 - 34.
2. Богуш А.М. Змістова характеристика видів мовленнєвої компетенції дошкільників // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. - №1-2. - 1998. – С. 16 - 20.
3. Богуш А.М., Шиліна Н.Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. - Одеса : ПНЦ України, 2003. - 335 с.
4. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості. – К.: Вища школа, 1988. – 320 с.

Гужанов С.И.

кандидат филологических наук,

доцент кафедры филологии и лингводидактики

(Житомирский государственный университет имени Ивана Франко)

Совершенствование русской речи студентов накануне педагогической практики

Современное состояние русского языка в Украине требует от будущего учителя не только выбора оптимальных методов преподавания, но и досконального владения русской речью.

Сейчас в Украине наблюдается сокращение сферы использования русского языка как средства общения. Проф. Кудрявцева Л.А. отмечает: "Состояние русского языка в украинском социуме можно определить сегодня проявлением двух основных тенденций: во-первых, стремительным сужением образовательного пространства и, во-вторых, стремительным и необратимым сужением сферы его функционирования" [1, с. 13].

Учащиеся начальных классов сейчас мало слышат правильную русскую речь и общаются преимущественно на родном языке. Поэтому усвоение ими русской речи происходит в основном на уроках русского языка. Это обуславливает повышенные требования к русской речи студента-практиканта. Совершенствование русской речи предполагает усвоение орфоэпических норм, морфологических и синтаксических правил построения русской разговорной речи, а также особенностей её произнесения перед учащимися. Следовательно, до прохождения педагогической практики необходимо вооружить студентов основами культуры языка под которой "понимают степень умения владеть и пользоваться нормами языка" [2, с. 285].

Твёрдое усвоение норм русского языка должно начинаться в лекционных курсах, расширяться и закрепляться на практических занятиях. Известно, что культура речи во многом определяется знанием исключений из правил, поэтому в ходе чтений лекций следует не только раскрывать общую систему читаемого раздела, но и предлагать для сравнения исключения из правил.

В первую очередь полноценная русская речь должна быть орфоэпически правильной: студент должен твёрдо усвоить произношение звуков, звукосочетаний, грамматических форм, а также норм русского ударения.

Правильность, благозвучность и чистота русской речи во многом зависит от произношения звуков и звукосочетаний. В условиях украинско-русского

двуязычия необходимо отработать произнесение звуков, общих для русского и украинского языка, которые произносятся в них по-разному. В первую очередь это касается произнесения взрывного «г», оглушающегося в слабых позициях в «к»: сток /стог/, сапок /сапог/, вдрук /вдруг/ и подобных. Здесь крайне необходимо сообщить, что в словах Бох /Бог/, всех блах /всех благ/ звук «г» произносится так же, как и в украинском языке. Необходима отработка произношения всегда мягкого звука «ч» и всегда твёрдого звука «ц», например врач', доч', меч', печ'; цинк, цирк, цифра; конституция, революция и подобные. Важным элементом культуры русскрй речи является обучение студентов произношению мягких согласных после звука «э», графически /е/ в таких словах, как: атл'етика, в'еличие, д'ер'ево, д'ети, инжен'ер, с'ело, п'екарь.

Должное внимание следует уделить работе над произношением согласных, которые согласно фонетическим законам русского языка оглушаются и смягчаются в конце слова и перед глухим согласным, например: кроф', любоф', лошкь, гр'аткь и подобных.

Обучение русской речи будущего учителя начальных классов немыслимо без работы на акцентологическими моделями, которые в русском и украинском языках делятся на три группы: идентичные, частично сходные и различные. При усвоении студентами акцентологических норм в первую очередь следует работать над словами, в которых наблюдаются ошибочные ударения как у украиноязычных так и русскоязычных студентов.

Сюда относятся такие слова, как: аг`ент, догов`ор, докум`ент, катал`ог, диал`ог, кварт`ал, килом`етр, пригов`ор, ц`ентнер, эксп`ерт и т. п.

Особое внимание в преддверии педагогической практики должно быть уделено словам, перенос ударения в которых выполняет смыслоразличительную функцию, особенно слов, часто используемых в школьной практике таких, как: связный текст - связной самолёт, солдат; языковой закон - языковый фарш и под.

При усвоении русских акцентологических моделей следует предупреждать интерферентные ошибки, которые могут возникать у студентов под влиянием акцентологии родного языка, например, алфав`ит /не алф`авит/, ап`остроф /не апостр`оф/, в`ерба /не верб`а/, диал`ог /не ди`алог/, крап`ива /не крапив`а/, св`ёкла /не свекл`а/; говор`ишь /не гов`оришь/, дыш`ать /не д`ышать/ и т.п.

Работа над усвоением акцентологических норм должна естественно продолжаться при изучении частей речи. Так, при изучении имени существительного, наряду с ударением в конкретных словах, следует обратить внимание на разграничение с помощью ударения разных грамматических форм слова, например: б`ороды /им. п., мн. ч./ - бород`ы /р. п., ед. ч./; н`оги /им. п., мн. ч./ - ног`и /р.п., мн. ч./, р`уки /им. п., мн. ч./ - рук`и /р.п., ед. ч./, ст`еги /им. п., мн.ч/ - степ`и /р.п., ед.ч./, берег`а /им. п., мн. ч./ - б`ерега /р.п., ед. ч./, `окна /им. п., мн. ч./ - окн`а /р.п., ед. ч./ и т. п.

При изучении имени прилагательного особое внимание следует уделить ударению в кратких формах качественных прилагательных. В формах мужского рода нормы ударения таковы: чаще всего ударение падает на тот же слог, что и в полных формах, например: б`ойкий - б`оек, говорл`ивый - говорл`ив, голос`истый - голос`ист, обыкнов`енный - обыкнов`енен, круглол`ицкий - круглол`иц, разностор`онний - разностор`онен. Однако ударение может переходить на первый слог, если: а/ основа содержит полногласие: гол`одный - г`олоден, дорог`ой - д`орог, молод`ой - м`олод; б/ когда в полной форме ударение падает на окончание: больн`ой - б`олен, холост`ой - х`олост.

В формах женского рода ударение на окончании: а/ в бессуффиксных словах: бел`а, глуп`а, горд`а, мил`а, прост`а, тверд`а, худ`а; б/ если основа оканчивается на «л», «н», «к»: кругл`а, светл`а, бледн`а, важн`а; близк`а, робк`а; в/ в словах с двусложной основой или с основой на суффиксы -ок /ёк/: весел`а, молод`а, хорош`а; высок`а, глубок`а, коротк`а, кроме слов: бог`ата, гот`ова, здор`ова, свир`епа, сур`ова. Во всех остальных случаях в формах женского рода с основой, состоящей из двух и более слогов, ударение на основе: безм`олвна, возм`ожна, гром`адна, дост`ойна, зам`етна, пол`езна, уж`асна и в некоторых других.

В кратких формах среднего рода ударение падает преимущественно на основу: б`едно, б`ойко, в`ольно, вр`едно, г`орько, г`усто, дл`инно, к`исло, кр`епо, м`удро, пр`осто, р`обко, `ясно. Хотя ряд форм среднего рода характеризуется двояким ударением: вел`ико-велик`о, выс`око-высок`о, глуб`око-глубок`о, шир`око-широк`о.

В кратких формах множественного числа наблюдаются следующие типы ударения: а/ если в формах ж. и ср. рода ед. числа ударение на одном и том же слоге, то во мн. числе оно падает на тот же слог: благор`одна, благор`одно - благор`одны; бог`ата, бог`ато - бог`аты; здор`ова, здор`ово - здор`овы; тяжел`а, тяжел`о - тяжел`ы; хорош`а, хорош`о - хорош`и; б/ когда ударение в формах ж. и ср. рода падает на разные слоги, то во мн. числе ударение на том же слоге, что и в форме ср. рода: бледн`а, бл`едно - бл`едны; верн`а, в`ерно - в`ерны; узк`а, `узко - узк`и; ясн`а, `ясно - ясн`ы; в/ если в форме среднего рода возможно двоякое ударение, оно сохраняется и в форме множественного числа, например: б`елы и бел`ы, выс`оки и высок`и, п`олны и полн`ы, шир`оки и широк`и.

В формах сравнительной степени с суффиксом -ее возможны две разновидности ударения: а/ если в форме женского рода ударение на флексии, то в сравнительной степени оно падает на суффикс: бел`а - бел`ее, важн`а - важн`ее, глуп`а - глуп`ее, длинн`а - длинн`ее, мил`а - мил`ее, умн`а - умн`ее; б/ если в форме женского рода ударение на основе, то в сравнительной степени оно падает на тот же слог: в`етрена - в`етреннее, крас`ива - крас`ивее, кудр`ява - кудр`явее, пок`орна - пок`орнее, роск`ошна - роск`ошнее и т. п.

При работе над акцентологией глагола следует уделить особое внимание на ударение в формах прошедшего времени, где нормы таковы: а/ бесприставочные

глаголы имеют постоянное ударение: пис`ать - пис`ал, пис`ало, пис`али; рисов`ать - рисов`ал, рисов`ала, рисов`али; хот`еть - хот`ел, хот`ела, хот`ели; хвал`ить - хвал`ил, хвал`ила, хвал`или; б/ глаголы с постоянным ударением на последнем слоге во всех формах: бер`ёг, берегл`а, берегл`о, берегл`и; бр`ёл, брел`а, брел`о, брел`и; ж`ёг, жгл`а, жгл`о, жгл`и.

Это глаголы с инфинитивом на -чь и -ти: вести, влечь, волочь, грести, лечь, мести, мочь, нести, обрести, пасти, печь, плести, ползти, пренебречь, скрести, стеречь, течь, толочь, цвести. Есть группа глаголов, где ударение на флексии только в форме женского рода: брал, брал`а, бр`ало, бр`али; быть, был`а, б`ыло, б`ыли; взял, взял`а, взял`о, вз`яли. Сюда относятся односложные глаголы: вить, дать, жить, лить, пить, плыть, слыть, спать.

Особое внимание заслуживают глаголы, имеющие неподвижное ударение на флексии во всех формах парадигмы спряжения в настоящем времени: звон`ишь, звон`ит, звон`им, звон`ите, звон`ят; повтор`ишь, повтор`ит, повтор`им, повтор`ите, повтор`ят.

Следует предвещать ошибки в инфинитиве глаголов, при произнесении которых в русской речи украинцев наблюдается передвижение ударения с суффиксальной морфемы на корневую: норм`ировать /ср. нормиров`ать/, обл`егчить /ср. облегч`ить/, угл`убить /ср. углуб`ить/ и т. п., а также ошибочные ударения в форме женского рода прошедшего времени: вз`яла /вместо взял`а/, сп`ала /вместо спал`а/, п`оняла /вместо понял`а/ и т.п. Следует предвещать ошибки замены корневого звука «а» звуком «о» под влиянием нормативного чередования ударного и безударного звука в словах: кат`ить - к`отит, плат`ить - пл`отит, посад`ить - пос`одит и под.

Работа по усвоению произношения грамматических форм должна проходиться с формами р.п. м. и ср. рода прилагательных: краснѣвъ, мѣл`довѣ, спѣлѣвъ, а также с глагольными формами 3л. ед. и мн. числа: идѣтъ, идут; спешит, спешат; учит, учат /произноси тѣрдо флексию/.

Преподаватель русского языка в вузе обязан внушить будущему учителю начальных классов, что звучание русской речи в её отличии от украинской обуславливается различием фонетических законов в русском и украинском языках, из которых складываются орфоэпические нормы. Учителю необходимо знать эти нормы теоретически и усвоить практически, чтобы дать будущим ученикам образцы правильного произношения.

Большое значение при работе над культурой русской речи студентов имеет обогащение словарного запаса. В первую очередь, словарный запас студента должен пополняться словами, отсутствующими в их родном языке, которые необходимы для обучения в вузе и для работы в школе: благосостояние /добробут/, благородство /шляхетнѣсть/, жидкость /рѣдина/, заведение /заклад/, мечта /мрѣя/, обзорный /оглядовий/, независимость /незалежнѣсть/, подчѣркивать /пѣкреслювати/ и т.п.

Важное место в словарной работе занимает работа над паронимами. В первую очередь, это должны быть слова активного словарного запаса: вдох - вздох, войти - взойти, одеть — надеть, стать - встать, представить - предоставить, а также лингвистические термины: архаичный - архаический, графический - графичный, производная основа - производящая основа, причастие - деепричастие, словный - словарный - словесный и подобные.

Трудности в работе над культурой русской речи сейчас обуславливаются разным уровнем подготовленности студентов, которых условно можно разделить на три группы: а/ изучавшие в школе систематический курс русского языка; б/ изучавшие русский язык факультативно; в/ не изучавшие русский язык в школе. Такое положение приводит к использованию дифференцированного подхода к процессу обучения русской речи будущего учителя начальной школы. Здесь необходимо использовать дифференцированные домашние задания. Студентам, изучавшим систематический курс русского языка в школе, следует предлагать задания по усвоению исключений из правил, а также задания стилистического характера, обуславливающих "стремление к выразительности, наибольшей эффективности высказывания" [3, с. 4]. Изучавшим русский язык факультативно необходимы задания по выявлению степени усвоения норм, по проверке чувства языка, а также основных исключений из правил. Не изучавшим русский язык в школе необходимы задания на усвоение основных норм русской речи и формирование чувства русского языка. Для этой группы следует организовать работу по развитию речевого слуха. Для них следует организовать аудирование русской речи, постоянно привлекать внимание к звучащей речи, учить отличать правильную литературную речь от речи неправильной и неискусной.

Список использованной литературы

1. Кудрявцева Л.А. Русский язык в украинском обществе: современное состояние и перспективы // Русский язык и литература. - №6. – 2002. – С. 13.
2. Ожегов С. И. Работы по культуре речи // Лексикология. Лексикография. Культура речи. - М.: Высшая школа, 1974. - 352 с.
3. Горбачевич К.С. Нормы современного русского литературного языка // Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1978. - 240 с.

Голубовська І.В.,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філології і лінгводидактики;

Латка А.В.,

студентка ННІ педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Значення прози Михайла Коцюбинського для становлення української дитячої літератури

Знайомлячи учнів початкових класів із книгами класиків української літератури, вчитель повинен ґрунтовно дослідити індивідуальний авторський стиль, проблематику творів, зануритися у глибину мовновиражальної майстерності кожного письменника. Особливе місце у становленні української дитячої літератури посідає проза Михайла Коцюбинського.

Першим твором М. Коцюбинського для дітей став вірш "Наша хатка", надрукований 1890-го р. у журналі "Дзвінок". Наймолодшій аудиторії адресована збірка "П'ять казочок". Основу книжки склали казки, які автор склав для власних дітей.

Унікаючи зайвого моралізаторства, прозаїк виховує в маленьких читачів працелюбство, розсудливість, любов до природи. Так у казочці "Про двох цапків" засуджується впертість та нерозважливість персонажів, що влаштували бійку й загинули. Дві кізочки, героїні однойменного твору, показали взірць мудрої поведінки: вони спочатку добре все обдумали, а лише потім стали діяти. Вчинивши навпаки, цапки дійшли до сумного фіналу. Отже, ці казки ненав'язливо підводять маленьких читачів до важливого висновку: будь-яку проблему можна вирішити, як слід її обміркувавши.

Казочка "Десять робітників" нагадує загадку про 5 братів-пальців. Жінка Одарка на питання, як вона встигає все так добре зробити, повідомляє про десятих робітників у неї на службі. Заінтригований маленький читач дізнається, що ці трудівники – пальці. Таким чином, провідною думкою твору є уславлення людської праці, а в образі невтомної майстрині Одарки оспівана жінка-мати, жінка-трудівниця.

У казочці "Івасик і Тарасик" працьовитий Івасик протиставляється ледачому Тарасикові, котрий хотів привласнити наловлену товаришем рибу. Та коли Тарасик таки запустив руку в кошик з Івасиковою здобиччю, то малого злодія вкусив рак. Довелося Івасикові визволяти підступного приятеля. На простому прикладі М. Коцюбинський пояснює дітям неминучість покарання за будь-яку провину.

Казка "Чого ж вони зраділи?" засуджує надмірну жорстокість. Оповідач не схвалює надмірної радості хлопчиків, які тішаються замученою рибкою. Лише тут творі прозаїк звертається до прямого оцінювання. Повторюване риторичне питання "Чого ж тут радіти?" [1, с. 349], визнання героя нерозумним, а його жорстокого вчинку – мордуванням підкреслюють авторський осуд. Навпаки, епітет "бідна" свідчить про письменницьке співчуття.

Як бачимо, збірка "П'ять казочок" у доступній для малят формі піднімає важливі моральні проблеми. Аналізовані твори відповідають специфіці дитячого сприймання. Це виявляється в ідейно-тематичному плані, у принципах побудови образної системи, в композиційній організації та на мовностилістичному рівні. Крім того, казки реалізуються у вигляді мініатюри, бо така форма якнайкраще пристосована до психолого-фізіологічних особливостей дошкільнят.

Оскільки М. Коцюбинський не публікував свої перші літературні спроби, то його дебютом традиційно вважаються дитячі оповідання "Харитя", "Ялинка" (1891) та "Маленький грішник" (1893). Ці твори позначені щирою симпатією автора до малолітніх героїв, намаганням заглибитися в їх внутрішній світ.

В оповіданні "Харитя" йдеться про невеселу долю хворої вдовиці та її малої дочки. Восьмилітня героїня, шкодуючи недужу маму, вирушає в поле жати жито. Епізод жнив є центральним у творі. Дівчинка виступає своєрідним розповідачем, адже всі події подаються крізь призму її сприймання. Письменник майстерно відтворює збентеження в душі героїні, котра водночас і пишається своїм задумом, і боїться, адже дитина ніколи не була в полі без мами.

Харитя здатна на складні, по-дитячому зв'язні роздуми, їй властиві сумніви й вагання, вона витримує довгу боротьбу між почуттями страху й обов'язку. У вусатому житньому колосі дівчинка відчувається, мов на дні моря. Незвична робота вельми важка, серп не слухається в малій руці, а тут іще порізала пальчик. М. Коцюбинський правдиво змальовує почуття жаху, яке переживає дівчинка. Зменшено-пестливі слова *ноженнята, личенько, пальчик, спідничка, дівчинка* промовисто свідчать про авторське співчуття. Проте Харитя переборює біль і страх. Мужність дівчинки підкреслює анафоричний повтор: "Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!" [1, с. 359]. Оповідання має щасливу розв'язку: сусідки вижали їхнє жито, й сироти вже не боялися голодної смерті. Своєчасна допомога жінок сприймається як справедлива винагорода за працьовитість, мужність та наполегливість маленької героїні.

Ось уже більше ста років Харитя є одним з улюблених літературних персонажів українських дітей. Маленькій героїні М. Коцюбинського притаманні такі риси, як працьовитість, лагідність, любов до матері, намагання допомогти найріднішій людині. Дуже важливо, що образ дівчинки виступає взірцем діяльної любові, бо Харитя не просто співчувала недужій неньці на словах і бідкалася про майбутню голодну смерть, а зробила все можливе задля

їх порятунку. У такий спосіб письменник доводить маленьким читачам, що й від них теж багато чого залежить.

Твір М. Коцюбинського отримав схвальні відгуки сучасників. Зокрема Панас Мирний був захоплений "чистою, як кринишна вода, народною мовою" оповідання "Харитя" [2].

В основу твору "Ялинка" покладено сумну пригоду дванадцятилітнього Василька, який мало не загинув у лісі. Свою назву оповідання отримало не випадково, бо сюжетні перипетії розвиваються саме навколо цього новорічного дерева. Струнку зелену ялинку, що "одна звеселяла зимою садок" [3, с. 295], Яким подарував синові за гарне навчання. Однак напередодні Різдва нічим викупити мамині чоботи, тож Василькового гостинця батько змушений продати панові.

Письменник показує емоційне потрясіння персонажів у момент зрубання деревця. "Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне..." [3, с. 296]. Це тендітне деревце виступає уособленням краси, втілюючи в собі естетичні потреби Василькової родини. Тому всі так боляче сприймають розставання з ялинкою, та й сама вона ніби страждає, мов жива істота. Бідолашний хлопчик має відвезти панові свою улюбленицю.

Із психологічною достовірністю автор відтворює душевний стан дитини, котра заблукала в сутінковому зимовому лісі. Страшно зробилося хлопчикові; дитяча уява малює різні страховища; здорові дуби видаються мерцями, закутаними в білі покривала; здалеку чується завивання вовків... Та дитячий страх Василька не пригашує в ньому природної кмітливості й душевної стійкості перед небезпекою. Герой твору чудом знаходить дорогу до дядька й рятується. Однак назвати такий фінал щасливим важко, бо обставини життя персонажів не змінилися на краще.

Васильків характер подібний до Харитинового. У хлопчика таке ж ніжне й чуйне серце, з любов'ю й шаною він ставиться до батьків, розділяючи їх турботи. Як і Харитю, героя "Ялинки" також чекають непрості життєві випробування.

Тема знедоленого сирітського дитинства реалізована в оповіданні "Маленький грішник". Головним героєм твору виступає восьмилітній Дмитрик. Хлопчик живе разом із матір'ю Яриною, котра тяжко працює задля елементарного виживання. Родина мешкає в душній низенькій хатині, яка по самі вікна вгрузла в землю. Такою промовистою художньою деталлю прозаїк відтворює безпросвітну нужду своїх персонажів.

Надворі краще, ніж у хаті, й цілком природньо, що хлопчика тягне на вулицю. Там же на нього чекають друзі Гаврилко та його сестричка Марійка. За своєю вдачею Дмитрик – непогана дитина, однак він має досить слабку волю й

легко піддається чужому негативному впливу. Для молодшого товариша старший за віком Гаврилко є незаперечним авторитетом. Він виступає ініціатором усіляких витівок: примушує Дмитрика поросити милостиню, заставляє його і власну сестричку грабувати сліпого жебрака, врешті-решт, силує свого приятеля витратити останні родинні гроші, виділені Яриною для купівлі хліба.

Прозаїк відтворює душевне зворушення Дмитрика, який у глибині серця відчувається винним. Однак захоплення розумом і силою Гаврилка перемагає муки сумління. Поза власним бажанням, Дмитрик жорстоко поводить з тяжкохворою мамою, котру він ніби шкодує, але, як влучно спостеріг автор, лише до сінешнього порога. Занадто пізно хлопчик усвідомлює, що мамина смерть і на його совісті, бо, можливо, в останні хвилини нещасна жінка хотіла їсти.

Глибшому розумінню проблематики, порушеної в оповіданні, сприяє красномовна назва твору – "Маленький грішник". Хоча Дмитрик справді ще зовсім дитя, проте його вчинки можна визначити як несправедливі. Він порушує принаймні дві Божі заповіді: не шанує свою матір і зазіхає на чуже майно. Тож автор проголошує важливу думку: для гріха немає віку, бо єдині моральні норми існують і для малих, і для дорослих. Та й сам хлопчик чудово розуміє, що так чинити не слід.

А втім, письменник не вважає свого героя безнадійним: здорове зерно материнського виховання таки діалося взнаки, й, переживши страшенні моральні й фізичні страждання, персонаж кардинально змінює свої життєві орієнтири. У лікарні хлопчик, болісно обдумуючи й засуджуючи власну поведінку, нарешті задумується над своїм майбутнім. Прозріння Дмитрика пов'язується з усвідомленням ним вини перед матір'ю та рішенням спокутувати гріх. Мамині слова "Світ не без добрих людей" тепер стануть гаслом Дмитрикового існування, й герой твору назавжди відмовиться від гріха, шукаючи праведну дорогу.

Таким чином, творчість видатного українського прозаїка Михайла Михайловича Коцюбинського займає почесне місце в історії вітчизняної дитячої літератури. Його послідовне звертання до вічних проблем людського буття, зреалізоване у високохудожній формі, дає можливість для морального самовдосконалення читачів різних поколінь.

Список використаних джерел та літератури

1. Рідне слово. Українська дитяча література: Хрестоматія: У 2 кн. / Упоряд. З.Д. Варавкіної, А.І. Мовчун, М.Ф. Черній. – К.: Либідь, 1999. – Кн. 1.– 400с.
2. Мирний П. Твори: У 5 т. – К., 1955. – Т. 5. – С. 377 – 388.

Горбань В. М.,

викладач Новоград-Волинського
економіко-гуманітарного коледжу

Шляхи підвищення мовної компетенції викладача

Утворення соборної незалежної Української держави, нові соціальні умови, породжені демократизацією суспільного життя та розвитком ринкової економіки, сприяли формуванню новою державною мовною політики, нового ставлення до мовного питання і навіть нового мовного смаку в суспільстві.

У 2001 році була прийнята Національна доктрина розвитку освіти "Україна в ХХІ столітті". В ній зазначається, що нинішнє століття висуває до освіти нові вимоги. Провідні держави світу освоюють стратегію сталого людського розвитку. Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації особистості як громадянина України.

Система освіти покликана забезпечувати збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь, української мови і культури, історії і культури народів, які проживають в Україні. Одним із пріоритетів державної політики освіти є розвиток україномовного освітнього і культурного простору. Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї. Вона підпорядкована консолідації українського народу в українську політичну націю. Освіта виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови та культури, повагу до народних традицій.

Сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування, яка володіє способами самовираження рідною мовою.

Проблема мовленнєвого розвитку чи не найактуальніша в методиці навчання української мови. Ступінь розвитку мовлення є характеристикою освіченості людини й народу в цілому. За допомогою мовних засобів людина виражає себе, свій внутрішній світ, світобачення, свій естетичний, етичний, світоглядний та інтелектуальний розвиток, мовленнєву компетенцію, володіння літературними нормами, багатство мовного запасу, вміння усного і писемного, діалогічного і монологічного мовлення. Мовленнєвий розвиток є елементом формування духовної культури людини, що ушляхетнює її життя, збагачує

сферу спілкування з іншими людьми. І мовленнєвий розвиток студентів залежить, в першу чергу, від мовної компетенції викладача.

Таким чином, поняття мовної та моральної культури особистості в контексті виховної діяльності, крім, власне, етичного, набуває ще одного виміру – професійно-педагогічного.

Педагогічна культура – це об’ємне, багатоаспектне поняття, що охоплює різні сторони особистісних проявів і діяльності викладача. Особливе місце в структурі складових педагогічної культури, а отже, й педагогічної майстерності належить *культурі педагогічного спілкування*.

У педагогічній діяльності особисті якості педагога є надзвичайно важливим фактором його професійної успішності, адекватності обраній соціальній ролі. Риси характеру, інтереси, переконання, зовнішній вигляд, манера вдягатися, розмовляти, слухати – все це не просто ознаки особистої культури педагога, а показники й критерії його професіоналізму як вихователя і його професійної майстерності.

Значне місце в цьому процесі займає взаємопізнання викладача і студента. Адже від того, яким педагог уявляє студента, значною мірою залежить зміст і форма його виховних впливів, а головне - їх результат.

Комунікативний аспект культури педагогічного спілкування характеризує інформаційно-сміслову сторону педагогічної взаємодії, здатність викладача чітко, зрозуміло і грамотно висловлювати свої думки й почуття, володіти лексичним багатством мови, вербальними і невербальними засобами інформаційного впливу на студентів.

Інший важливий параметр культури педагогічного спілкування "доброзичливість – критичність". Він відображає валентність емоційного ставлення педагога і проявляється в зацікавленості, симпатії, безумовному прийнятті, приязні, проявах теплих, позитивних почуттів, у чуйності, допомозі, довірі, тактовності, переважному використанні заохочень чи, навпаки, в байдужості, неприязні, холодності, антипатії, недовірі, ворожості, безцеремонності, негативних оцінках особистості, принизливих, іронічних зауваженнях, погрозах. Цей параметр найчастіше виділяється в психолого-педагогічних дослідженнях як центральний і визначальний показник культури педагогічного спілкування. В.О. Сухомлинський особливо наголошував на тому, щоб слово вчителя було лагідним, доброзичливим, використовувалося для "піднесення людини": "Доброзичливість, розумна доброта – ось що має бути головним тонутом взаємовідносин педагога і дітей... Бути доброзичливим – означає ставитися до дитини так, як ви поставилися б до власного сина". [1, с. 432].

Вихователь з високою культурою педагогічного спілкування не ображає гідності учня, ніколи не допускає його нищівної оцінки. Одне з головних

правил культури такого спілкування – оцінювати конкретні дії, знання, вчинки учня, а не його особистість, індивідуальність.

Мистецтво зауваження, осуду полягає в мудрому поєднанні суворості й доброти. В.О. Сухомлинський у статті "Слово вчителя в моральному вихованні" наголошує: "В розумному осуді завжди є відтінок здивування: «Я ніколи не сподівався від тебе такого вчинку, я вважав і вважаю тебе кращим, ніж ти сам говориш про себе своїм вчинком» [1, с. 325].

Отже, ефективні зауваження – це такі, що мають форму поради, здивування, а не гніву, осуду, вони не принижують власної гідності студента.

Важливу роль у педагогічному спілкуванні відіграє комунікативна культура, або *культура мовлення викладача*.

Вона виявляється в додержанні нормативності мови: умінні варіативно, залежно від стилю мовлення та ситуації спілкування, логічно, зрозуміло, доречно, виразно, різноманітно й естетично висловлювати думку. Особливого значення культурі мовлення педагога надавав В.О. Сухомлинський. Вважаючи, що одним із напрямів формування мовної культури є лексичний, педагог зазначав: "Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура..." [1, с. 96].

В.О. Сухомлинський підкреслював, що слово педагога має бути точним, вагомим, емоційним.

Проблема мовної комунікативної компетентності є практичним аспектом ширшої проблеми – проблеми взаємопорозуміння, що розглядається сьогодні з точки зору діалогу культур, політичних систем, релігійних та етнічних світоглядів. Згода як рівень розуміння є необхідним елементом спілкування, але в соціально-рольових контактах її значущість виступає на перший план.

Джерела конфліктів – це суперечності, які виникають там, де є непорозуміння в поглядах, позиціях тощо. Зміст прийомів досягнення взаємопорозуміння між сторонами, які протистоять у конфлікті, полягає насамперед у розвитку комунікативної компетентності, що охоплює:

- 1) знання норм і правил поведінки, характерних для ситуації спілкування, в які доводиться вступати;
- 2) вміння підпорядковувати свою поведінку цим правилам (часто всупереч емоціям);
- 3) вміння слухати співбесідника: манера і прийоми поведінки, що допомагають комунікантові висловитися, виразити своє розуміння й ставлення до перебігу подій.

Спілкування може стати відкритим і ефективним тільки тоді, коли обидві сторони шукають способів досягти взаєморозуміння. Цьому можуть сприяти деякі форми спілкування, а саме:

- 1) висловлювання, що передають те, як учасник дискусії зрозумів слова чи дії свого опонента, й прагнення дістати твердження того, що він їх зрозумів правильно;
- 2) відкриті й особистісно забарвлені висловлювання, які стосуються станів, почуттів і намірів;
- 3) інформація, що містить зворотний зв'язок стосовно того, як учасник дискусії сприймає опонента і тлумачить його поведінку;
- 4) демонстрування того, як учасник дискусії сприймає опонента як особистість усупереч критиці чи опору.

Комунікативна мовна компетентність безпосередньо відображає рівень культурного розвитку особистості в цьому суспільстві й може бути для молодії генерації однією з умов досягнення життєвої мети. Її можна також розглядати і як один з факторів виховання толерантності та діалогізму. На так давно слово "толерантність" було нелегко знайти в наших вітчизняних словниках. І якщо в сучасній літературі воно стало вже звичним, то в реальному житті дуже часто відсутнє.

Базою мовленнєвого розвитку є формування мовленнєвої компетенції школярів, яка охоплює систему мовленнєвих знань, потрібних для спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності.

Мовленнєвий розвиток передбачає наявність у мовній свідомості людини мовних об'єднань (тематичних груп слів, синонімічних рядів, антонімічних пар, синтаксичних конструкцій), які дають змогу дібрати для висловлювання найпотрібніші, найточніші, єдино доцільні слова й вирази.

Показником багатого мовлення є великий запас мовних засобів, значний обсяг активного словника, різноманітність морфологічних форм і синтаксичних конструкцій. Багатство індивідуального мовного запасу виявляється в різноманітності мовлення. "Чим більше різних елементів мови (формальних і змістових) припадає на одну й ту саму «площину» мовлення..., - пише

Б. Головін, - чим рідше повторюються в мовленні одні й ті самі слова, їхні значення, їхні форми й конструкції речень, тим багатше мовлення" [2, с. 84].

Характер мовленнєвої поведінки людини – найважливіший показник її загальної культури і творчих здібностей. Мовленнєвий розвиток повинен забезпечувати досконале, повноцінне культурне спілкування людей за допомогою мови. В його основі має бути повага до співрозмовника.

Визначальним елементом вияву поваги до співрозмовника, показником рівня культури мовця, його мовленнєвого розвитку виступає мовленнєвий етикет, дотримання якого є обов'язковим для викладача.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К., 1997. – Т.1. – С. 96.
2. Головин Б. Основы культуры речи. – Москва, 1980. – С. 84.
3. Калошин В.Ф. Педагогіка співробітництва – основа гуманізації навчально-виховного процесу//Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – Випуск 2. – К.: ІСДО. – 1995. – С. 98-104.
4. Молчанова А.О. Особистісні та професійні аспекти безперервної освіти//Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. – Випуск 15. К.: ІСДО, 1995. – С. 28-32.

Шевчук І.С.,
студентка ННІ педагогіки;
науковий керівник –
канд. філолог. наук, доцент Голубовська І.В.
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**“Крилате слово – от моя стріла”: до 117-ї річниці з дня народження
Лесі Українки**

Твори Лесі Українки володіють мільйонами сердець не тільки на рідній землі, а й поза її межами, бо геній належить усьому людству. Вогнисте слово дочки Прометея, життєвий та творчий подвиг цієї мужньої жінки й сьогодні збуджують у серцях українців любов до материзни, прагнення йти тим же шляхом.

Літературна спадщина Лариси Косач є красномовним зразком одержимого служіння українському народові й потужного заклику до гартування душі:

Прокляття рукам, що спадають без сили!

Навіщо родитись і жити в могилі?

Як маємо жити в ганебній неволі,

Хай смертна темнота нам очі застеле! [1, с. 156]

Як бачимо, у своєму творі Леся Українка протестує проти примітивного животіння. Недаремно авторка порівнює нікчемне існування із смертю, бо для письменниці таке життя не мало жодного сенсу. І зовсім не випадково тут слово "неволя" поєднується з епітетом "ганебна", адже будь-яка форма рабства для поетеси – то неслава.

Михайло Грушевський справедливо зазначав: "Творчість Лесі Українки – це титанічний хід по велетенських уступах, не рушених людською ногою, де кожен крок, кожен твір відкриває перед очима громадянства все нові перспективи мислі" [2, с.15].

Світ не знав такої поетеси. Безсмертна іскра Прометея запалала глибоко в її серці й загорілася ясным вогнем. У промінні цього вогню світ пізнав творіння української поетеси, пройняті філософськими роздумами про людину очікуваного майбуття, сповнені незборимої сили заперечення зла і ствердження добра [2, с. 20].

На превеликий жаль, Леся Українка прожила трагічно недовгий вік. Та це була прекрасна доля людини, що весь свій хист, кожну хвилину свідомого існування віддала народові, прагнучи його соціального й національного визволення. Зброєю в боротьбі, без якої поетеса не бачила життя, було художнє слово...

Як відомо, Лариса Петрівна Косач-Квітка народилася 25 лютого 1871 року в місті Новограді-Волинському. Зростаючи в інтелігентному середовищі родини Косачів і Драгоманових, Леся змалечку пройнялася їх волелюбними ідеями. Всебічно обдарована, з тонким відчуттям музики й образотворчого мистецтва, з нахилом до засвоєння мов, людина філософського складу мислення, Лариса Косач-Квітка виявила хист у різноманітних жанрах художньої літератури [3, с. 4].

Творчості тендітна жінка віддала понад тридцять років, і саме в ці ж літа відбувалося нескінченне, жорстоке протистояння із страшною недугою. Безсумнівно, непрості реалії життя так чи інакше вплинули на літературну творчість Лесі Українки, проте письменниця завжди піднімалася над вузько особистими обставинами.

Героїзм, із яким поетеса переборювала свої муки, непримиренність до компромісів робили Лесею Українку наймужнішою серед численних тогочасних поетів. Її палке слово, вільне й бойове, вірно служило визвольним ідеям народу, залишившись узірцем для поетичних поколінь. Письменниця черпала сили, припадаючи до джерел народного життя та героїзму [1, с. 5].

Лесею Українку можна назвати поетесою-борцем. Її завжди цікавили героїчні постаті, беззавітно відданні своїй справі. Недаремно улюбленим персонажем письменниці став борець, наділений мистецьким даром: його думки й учинки суголосні з Лесиними.

Усвідомлення людської недолі викликає в ліричному героєві її поезій не розпач, а "бажання кращої долі, яснішої" [3, с. 83].

Письменниця відкрила перед читачами неповторний світ персонажів із гострим розумом та палким серцем, самовідданих поборників правди й людського щастя.

У рядках, що стали хрестоматійними, Леся Українка афористично висловила своє розуміння життя:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні! [4, с. 237]

"Від сліз заржавіють кайдани – самі ж ніколи не спадуть!" [4, с. 97] – говорить вона поетам-сучасникам, які лили рясні сльози над долею країни й рідного народу, вбачаючи в цьому патріотизм чи мало не героїзм. Леся Українка ж прагне стати піснею, щоб вільно літати по світу, вона закликає свою пісню стати прудкою чайкою, яка не боїться загинути в морі. Письменниця готова одна вийти в чистеє поле, й помірятися силою з бурею, відчуваючи, що в її душі грає весняна снага [3, с. 210].

Життя для Лесі Українки та її поетичних героїв – це безупинне змагання, боротьба, дружба й кохання. Той, хто любить добро, мусить пристрасно ненавидіти зло, боротися з ним в ім'я добра:

Що ж! тільки той ненависті не знає,
Хто цілий вік нікого не любив! [4, с. 6]

Іван Франко одним із перших відзначив поетичний талант Лесі Українки. Прочитавши ранній Лесин твір – "Русалку", він написав: "В тій пісеньці видно перший розмах крил свіжого ліричного таланту" [5, с. 241].

Саме Каменяр підкреслив важливу прикмету її поезії: "Вона помалу доходить до того, що може виспівувати найтяжчі, розпачливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясніє сильна віра в кращу будущину" [5, с. 250].

Іван Франко відчув той потужний, непереборний оптимізм, який став своєрідним лейтмотивом усієї творчості письменниці.

Дівчинкою вона взяла собі ім'я Лесі Українки. Ставши гідною дочкою рідного народу, втіленням його прагнень і боротьби, літераторка підтвердила своє право на це почесне ім'я. Завдяки великому таланту Лариса Косач-Квітка опинилася на одному з чільних місць серед кращих світових поетів.

Усе написане Лесею Українкою, від першого й до останнього рядка, є велемовним зразком одержимого служіння українському народові в час його нестримних соціальних та національних зрушень, еталоном повсякчасної готовності стати у двобої з темними силами.

Письменниця піднесла українське слово на нову височінь, ним вона торкнулася найтонших струн душі людини, з його допомогою створено глибокі самотні характери, які становлять цілу академію Самовиховання – соціального, національного й естетичного. Останнє, можливо, найбагатше, бо йде від глибокої Лесиної обізнаності зі світом музики, малярства, скульптури, архітектури, театру, прикладного мистецтва. Світова література не може назвати іншого імені поетеси з таким талантом, щирим і самотнім голосом, з таким полум'яним серцем і таким розумом [2, с. 201].

Леся Українка неабияк вплинула не тільки на розвиток вітчизняної літератури, а й на все духовне життя нашої нації. Могутньою величчю свого духу вона надала українцям гігантського інтелектуального розмаху, й вони пішли на поклик її слова. Адже у Слові цьому спалахи революційних блискавок, ніжна ліричність зоряних ночей закоханих, спів колискової й удари мечів, вінок Офелії і віщування ясновидиці Кассандри, монологи завітчанної чорнокосої мавки і тривожні крики в мурах Вавилону. У цьому слові вичерпна відповідь на наші болі й тривоги, велика жага до життя [3, с. 10].

Отже, багата творча спадщина поетеси може стати важливим фактором морального та патріотичного виховання сучасної молоді, її інтелектуального розвитку.

Майстерне використання неповторних художніх текстів Лесі Українки на заняттях із філологічних курсів сприятиме вдосконаленню мовленнєвої компетенції студентів, формуванню їх вмінь і навичок мовностилістичного, лінгвістичного та літературознавчого аналізу.

Список використаних джерел та літератури

1. Костенко А.І. Леся Українка: Художньо-документальна біографія. – Вид. 2-ге, із змін., доп. – К.: Дніпро, 1985. – 393 с.
2. Мищенко Л.І. Леся Украинка: Пособие для учителей. – К.: Рад. шк., 1986. – 303 с.

3. Гончар О. Наша Леся // Леся Українка. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. – С. 11.
4. Леся Українка: Жизнь и творчество в документах, фотографиях, иллюстрациях: Альбом / Авт.-сост. М.В. Гуць, Н.Л. Россошинская. – 2-е изд., доп. – К.: Рад. шк., 1986. – 287 с.
5. Франко І. Леся Українка (1900) // Франко І. Твори: В 20 т. – К.: Держлітвидав України, 1955. – Т. 17. – С. 237 – 255.

Вигівська Ю.Ю.,

студентка ННІ педагогіки;

науковий керівник –

канд. філолог. наук, доцент Голубовська І.В.

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Проблема морального становлення особистості в повісті Григора Тютюнника "Вогник далеко в степу"

Григір Тютюнник залишив помітний слід у розвитку української словесності, зокрема в галузі дитячої літератури. Свого часу Ліна Костенко дала точне визначенню поколінню, чие "дитинство, вбите на війні" [1, с. 176]. Плеяда українських літераторів-шістдесятників виросла з дітей, що ніколи не мали нормального дитинства: Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Віктор Близнець, Всеволод Нестайко, Євген Гуцало, Ліна Костенко та багато інших. І саме тому практично всі письменники цього покоління так чи інакше поверталися у своїй творчості до тих непростих років. Звертався до цієї теми й Григір Тютюнник.

Дитинство письменника також припало на страшні воєнні часи. У своїх неповторних повістях "Облога", "Климко", "Вогник далеко в степу" Григір Тютюнник знову й знову повертається у своє дитинство та отрочтво, намагаючись через роки художньо осмислити життя українського народу. В. Кизилова справедливо відзначає автобіографізм цієї своєрідної трилогії. Названі книжки ніби продовжують одна одну, відтворюючи певні періоди в житті українського народу (початок війни, роки фашистської окупації, повоєнні часи) й водночас розкривають етапи формування нового покоління, дитинство якого припало на війну, а змужніння – на нелегку відбудову [2, с. 196].

На відміну від повістей "Облога" та "Климко", "Вогник далеко в степу" хронологічно реконструює події післявоєнного існування. Це й художньо відтворена сторінка життя самого автора, пам'ять його серця, й моральний борг, відданий одноліткам, усім повоєнним ремісничатам.

Григорій Тютюнник – великий майстер художньої деталі. Він один із небагатьох міг тонко відчувати й виражати реальну дійсність через окреме слово, речення, образ, бо черпав свою силу з бездонних народних джерел, творив із любові до Людини, до своєї матері-землі.

Хоча за обсягом повість і не дуже велика, проте широта представленого автором світу значно перевершує кількісну обмеженість сторінок. Юний читач з інтересом стежить за сюжетними перипетіями, захоплюється долею хлопчика Павлентія та його щирих друзів, трьох Василів, знайомиться із непростими реаліями життя зруйнованого лихоліттям села.

Змальовуючи картини повоєнної дійсності, Григорій Тютюнник залишається вірним собі, не приховуючи від читачів суворой правди. І хай ми не знайдемо тут зображення величних подвигів, та в повісті є відчутним непоказний, скромний героїзм повсякденного буття простих українців, які попри всі перешкоди й скрути намагаються відбудувати свою державу.

Показуючи своїх ще зовсім юних персонажів у різних життєвих ситуаціях, автор наголошує на тому, що їх життя, незважаючи на всі труднощі й негаразди, було сповнене чуйності, доброти й тепла.

Твір містить неабиякий виховний потенціал, і це має особливе значення й у наш час, бо в бурхливому, неоднозначному сьогоденні багато юних, а то й досить дорослих людей прагнуть віднайти моральні орієнтири. Герої повісті, чотирнадцятирічні сільські підлітки, спроможні утримувати не тільки на себе, а й свої родини, бути дбайливими та ощадливими, брати на себе велику відповідальність.

Автор наголошує на тому, що нелегке життя не озлобило дітей, навпаки, виробило в них щедрість, співчутливість, готовність завжди прийти на допомогу товаришеві. Герої повісті – діти війни, на власні очі бачили, як в ім'я визволення Батьківщини та їхнього майбутнього билися й гинули солдати. Хлопчики добре знають зависоку ціну хліба, тому ніколи не будуть розкидатися ним чи зневажливо ставитися до того, хто його вирощує.

А яке щастя приносять нечасті обнови! Із психологічною достовірністю Гр. Тютюнник відтворює радість Василів, котрі переможцями повертаються додому з містечка, бо їх прийняли-таки до ремісничого училища. Небуденність ситуації підкреслюють деталі гардеробу – "новенькі хакові пілотки, новенькі... гімнастерки, штани, черевики..." [3, с. 23]. Повторюваний епітет *новенькі* в поєднанні з назвами елементів звичайнісінького, зовсім не презентабельного

одягу зайвий раз акцентує і на труднощах повоєнного побуту, і на непереборному вмінні людей знаходити розраду в своєму житті.

Сюжетні колізії повісті "Вогник далеко в степу" концентруються навколо Павла – головного героя твору. Образ цього доброго, чуйного й працюючого хлопця змальований із великою авторською симпатією, яка передається й читачам. Павлентій¹ – наймолодший серед своїх друзів, і саме через це його спочатку не взяли до ремісничого училища. Сумна звістка приголомшила його мачуху, згорьовану тітку Ялосовету, бо нічим топити піч і нічого їсти, а жити далі якось треба. Пасинкові важко було дивитися на тітчині сльози, й тому втікав він на город чи у двір. Вчиняв хлопчик так зовсім не від душевної черствості, а тому, що несила було витримати гіркі жіночі сльози.

Після першої невдачі Павло твердо вирішує піти на роботу, бо добре розуміє, що інакше вони з тіткою не виживуть. Та й не мислить себе хлопець без праці. На власному дворі Павло поводить, як справжній чоловік, господар. Нарубає дрівець чи якогось хмизу знайде, щоб обігріти залишки від їхньої хати (частину помешкання у війну одірвало бомбою). А протопити в ті важкі часи було не просто. Траплялося навіть, що дрова хлопець виловлював із крижаної води: "Піймаю обапіл, ухоплюся за нього руками і правлю до берега... Зубами цокуючи, губи не звезу – така холодна вода була" [3, с. 125]. Зібрати врожай – це теж клопіт: тітка ж постійно на роботі. До речі, і це важливо, хлопцеві ніхто не нагадує про необхідну роботу: той сам добре розуміє власні обов'язки, по-дорослому усвідомлюючи, що на ньому тримається господарство. І письменник реалістично показує Павлентія не винятковою, а типовою повоєнною дитиною. Це покоління дуже рано змужніло, подорослішало, відчуло відповідальність і за себе, й за своїх близьких, і, врешті-решт, за Батьківщину.

Коли Павлика таки прийняли до ремісничого училища, він разом зі своїми товаришами щодня, незважаючи ні на дощ, ні на холод, вирушав на світанку до містечка, щоб встигнути на лінійку й сніданок. Заради цього Павлентій кожного дня проходив вісімнадцять кілометрів від села до училища й назад. Безумовно, не всі нинішні підлітки здатні на таку самопожертву. Так герої повісті Гр. Тютюнника дають читачам взірець поведінки, вміння долати перешкоди в ім'я високої мети.

Павлентій – дитина, яку обділила доля: батько загинув на війні, матері немає. Тітка Ялосовета йому чужа по крові, однак близька по духу; жінка піклується про хлопчика, як про рідного сина. Хоч Павлик ніяк не спроможеться назвати мачуху матір'ю, та хочеться вірити, що згодом це станеться. Незрадливим дитячим серцем герой відчуває щирі тітчину любов до себе. Не раз усю ніч Ялосовета не спить, виглядаючи хлопця із міста, завжди підбадьорює пасинка, клопочеться про нього, віддає Павлентієві все

¹ Саме таке, дещо кумедне ім'я придумав собі хлопчик, дізнавшись, що його колишня сусідка, "новоспечена" городянка Ольга, в місті стала прозиватися Ольгеєю.

нерозтрачене тепло своєї душі. Хлопець платить їй тим же, росте працьовитим, справедливим, чуйним.

Герой Тютюнника не багатий на красиві слова, та його вчинки промовисті. Так, у перший день навчання Павлик, пересилюючи голод, приносить додому шматочок доброго ремісницького хліба. Оце вміння ділитися останньою крихтою хліба є найкращою характеристикою персонажа.

Хоча післявоєнні роки часто були для підлітків безрадісними, голодними й сумними, та діти знаходили щастя у справжній дружбі, задушевності й людяності, герої вміли радіти, жити цікаво й весело, цінувати виявлену до них ласку, щирість і співчуття. У цьому виявився мудрий життєвий закон: у годину тяжкого випробування люди стають більш добрими, справедливими, чуйними, як переконливо показав у своїй повісті Григій Тютюнник.

Так вражає епізод, коли Фріц викинув Павлика з машини на мерзлу дорогу. Опритомнів герой уже в училищі, побачивши біля себе схвильовані обличчя майстра і своїх однокурсників. Їх староста Гришуга, хлопець суворий та скупий на емоції, дістав із кишені справжній скарб (свою сніданкову пайку хліба) зі словами: "Бери. Підкріпись. Це твоя. Підрубай. Полегшає" [3, с. 186].

Як бачимо, тема справжньої, непідробленої людської доброти є однією з провідних у повісті "Вогник далеко в степу". Саме доброта була й буде найпотрібнішою в нашому житті. В одному з інтерв'ю письменник відзначив: "...ідеалом для мене завжди були і залишається доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших її виявах" [4, с. 323].

Отже, високодуховна творча спадщина Григора Тютюнника несе в собі потужний виховний заряд, який може стати отим негасимим "вогником далеко в степу", що вказує всім нам правильну життєву дорогу. Вивчення його творів на заняттях із курсів "Дитяча література", "Основи літературознавства", "Практична стилістика української мови" може поглибити знання студентів у царині красного письменства, сформувати в них навички критичного аналізу художніх творів, прищепити любов до рідного слова, а відтак і сприяти підвищенню мовленнєвих умінь і навичок майбутніх педагогів.

Список використаних джерел та літератури

1. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко Василь Стус. – 2-ге вид., доп. – К.: Наук. думка, 1999. – 272 с.
2. Кизилова В.В., Пушко В.Ф. Дитяча українська література: Підручник для студентів ВНЗ. – Луганськ: Знання, 2006. – 250 с.
3. Тютюнник Г.М. Климко: Казки, оповідання, повісті: Для мол. шк. віку. – К.: Веселка, 1981. – 189 с.

4. Тютюнник Г.М. Твори: У 2-х тт. – К., 1984. – Т. 2. – С. 323.

Шуневич О.М.

учитель української мови та літератури
(Житомирська гуманітарна гімназія № 1)

Уміння конспектувати навчальні тексти у структурі мовленнєвої компетенції сучасного педагога

Як відомо, новою стратегічною концепцією освіти сьогодні є long life education for each (освіта через усе життя) [1], або неперервна освіта. Школа має стати одним із інструментів реалізації неперервної освіти, має формувати мотивацію і навички самоосвіти, про що у своїх працях зазначають О.М.Беляєв, О.М. Горошкіна, М.І. Пентиліук, Г.Т. Шелехова [2;3;4;5].

З метою перевірки готовності випускників до навчання у вищих закладах освіти, де провідною діяльністю є самостійне опрацювання і конспектування літератури, в 11-х класах загальноосвітніх шкіл був проведений зріз. Учнім було запропоновано написати конспект науково-навчального тексту "Країни Центральної Європи". Проаналізувавши конспекти за виділеними критеріями, можна констатувати той факт, що більшість учнів не впоралися з поставленим завданням. Складаючи конспект, лише 25% виділили і записали з вихідного тексту основну інформацію, натомість роботи 69% учнів містять чимало деталей, які є другорядними, і їхнє вилучення не призводить до втрати важливої інформації. Намагаючись скоротити повідомлення, учні задовольняються формальним підходом: з кожного абзацу дослівно виписують уривки тексту (51%). Лише 15% учнів вдалися до формулювання авторських думок своїми словами. Старшокласники, не маючи власної системи скорочень. Користуючись традиційними скороченнями (респ-ка, Центр. Євр., утвор-ся, об'єдн-ся), учні не досягають мети: темп запису суттєво не пришвидшується. Скорочення фраз за допомогою групування однотипних фактів вдалося лише 10% учнів. Більшість конспектів (95%) мають так звану лінійну структуру, учні уникають переструктурування матеріалу. Незважаючи на те, що вихідний текст містив матеріал, який можна подати у вигляді таблиць, схем, списків, лише 5% учнів скористалися цією формою запису. Більшість учнів не знають, що у конспекті слід залишати поля для самостійних спостережень, зауважень. Конспекти 78% випускників написані суцільним текстом. Отже, як свідчить аналіз учнівських робіт, одна з найважливіших композиційних характеристик – читабельність конспекту – знижується від невміння учнів користуватися кольором, працювати з додатковим полем, використовувати пробільні рядки, списки з різними позначками, стрілки, дужки, таблиці, схеми та інші прийоми раціональної організації конспекту. Недостатній рівень уміння випускників складати конспект прочитаного тексту обумовлює пошук причин таких невтішних результатів.

Здійснивши аналіз програм, підручників, методичних посібників та фахових періодичних видань останніх років, можемо констатувати наявність ряду протиріч, з якими доводиться стикатися вчителів у процесі формування умінь конспектувати навчальні тексти на уроках української мови: невідповідність між високими вимогами чинних програми до рівня володіння учнями умінням конспектувати прочитаний текст та кількістю часу, передбаченого на формування відповідного уміння; між необхідністю оцінити обов'язковий письмовий вид роботи та невідпрацьованими у чинній програмі критеріями оцінювання конспекту як виду роботи; між необхідністю формувати життєво важливе вміння і недостатністю матеріалу підручника (теоретичних відомостей, текстів, вправ); між розумінням педагогами важливості формування згаданого вище вміння і відсутністю системи вправ у більшості вчителів української мови; між зацікавленістю вчителів поставленою проблемою і відсутністю методичних рекомендацій та систематичного висвітлення цього питання у фахових періодичних виданнях.

Проте, як показують результати нашого дослідження (анкетування вчителів та спостереження за навчальним процесом), існує ще й така проблема, як недостатнє володіння самими вчителями прийомами раціональної організації конспектів, що негативно відображається на якості формування такого важливого уміння. Проаналізувавши літературу з цього питання, ми з'ясували, що систему прийомів раціональної організації конспекту розробляли такі вчені, як Л.Ф.Штернберг, Е.В. Минько, А.Е. Минько [6;7]. Проте ці розробки стосуються або читачів-студентів, або дорослих читачів. На нашу думку, більшість елементів цієї системи можна використати під час формування у старшокласників уміння конспектувати навчальні тексти. Виходячи з необхідності навчання учнів *прийомів раціональної організації конспекту* (про це свідчить анкетування вчителів-словесників, вчителів нефілологічних предметів, студентів-першокурсників, старшокласників), виділимо ті, якими, на нашу думку, мають оволодіти вчителі, щоб зробити процес формування вмінь конспектувати навчальні тексти більш цікавим, емоційним і доступним.

Прийоми скорочення слів

1. Кванторизація. У контексті конспектування означає перевертання букв. Наприклад: (\forall - абстрактний, \exists - еквівалентний). Увів Георг Кантор.
2. Словотворення за допомогою суфіксів і закінчень. Вчені рекомендують використовувати не конкретні закінчення, а певну ознаку частин мови: \sim - ознака іменника, 1 - ознака прикметника, a - ознака дієслова. Тоді H^{\sim} - читання, H^1 - читальний, H^a - читати.
3. Абревіація. Для конспектування абревіація – ефективний засіб скорочення запису. Старшокласників можна познайомити із такими способами абревіації:

- Гіперабревіація. Цей прийом швидкого конспектування дозволяє скоротити слово до однієї букви. Він має декілька способів реалізації;
- позначення слова однією буквою з крапкою (К. – конспект);
- застосування букв в обгортці. (Θ - наука, ™ - теорія, ① - періодизація);
- позначення елементів словосполучення початковими буквами (СПР- складнопідрядне речення, ЗМІ – засоби масової інформації...);

4. Використання ієрогліфічного запису. Таким видом запису ми користуємося особливо часто у математичних текстах: математичні символи (+, -, =, ≈, ≠, ≤). Проте це можна широко застосовувати і в суспільно-гуманітарних текстах : Ψ – психологія, ↔ - взаємодія, √ - який (котрий), ♂ - чоловік, ♀ - жінка, → - процес.

5. Використання піктограм. Піктограма створює образ, що важливо для використання механізму зорової пам'яті. Ось деякі приклади: ☉ - точка зору, ☀ - сонце, ☺ - особистість, ψ - психологія.

6. Використання скороченого запису іншомовних слів. Найбільш розповсюдженими прикладами використання цього прийому є такі скорочення іншомовних слів: NB! – зверніть увагу, if – якщо, use – використовувати.

7. Стиснення слів шляхом недописування букв, що позначають голосні. Ряд приголосних звуків більш стійкий і несе в собі більше інформації, аніж ряд приголосних: дпркм.зв. - дієприкметниковий зворот, тргвля- торгівля.

8. Традиційні скорочення слів. Такі скорочення реалізуються позначенням пропущених букв дефісом (ф-ія філософія), позначенням слів декількома буквами з кінця і з початку слова (кількість-ксть).

Найголовніша вимога до скорочення слів – не зловживати використанням перелічених прийомів, оскільки запис має бути зрозумілим і зручним для прочитання.

Прийоми скорочення фраз

1. Згортання фрази з використанням контексту.

При конспектуванні вилучаються ті слова, які легко можна встановити з контексту. У першу чергу, треба видаляти групу підмета. Наприклад, із фраз:

"конспект – це...", "конспект складається...", "види конспекту..." — слово "конспект" можна залишити лише у першій, в інших воно встановиться з контексту. Можна вилучити частину словосполучення, яка за змістом дублює другу його частину. Наприклад, із словосполучень типу: "звуки мови", "крило птаха", "княгиня Ольга", доцільно вилучити слова: "мови", "птаха", "княгиня", і в контексті легко буде відновити зміст запису.

2. Конспектування шляхом перетворення фрази (так звана "фраза навиворіт").

Суть полягає в тому, щоб знайти фразу, еквівалентну даній, але більш стисло. Наприклад: дібрати стисліший синонім до слів, які входять до складу фрази (харчуватися – їсти); сформулювати думку своїми словами, вилучивши, наприклад, деякі прикметники, які не несуть важливої інформації; сформулювати фразу своїми словами, користуючись системою скорочень.

3. Просторовий запис тексту.

Такий запис дозволяє не лише прискорити процес конспектування, але й раціонально використати простір сторінки. Цей прийом сприяє кращому запам'ятовуванню і відтворенню інформації. Варіантами просторового запису є заміна дієслів на графічні символи (дужки, вилки). До різновидів просторового запису можна віднести і найпростіші прийоми, такі як: абзаци, виділення формул в окремий рядок, система відступів, "запис драбинкою". При активному використанні таких записів створюється "образ сторінки", що мобілізує механізми зорової пам'яті.

4. Використання таблиць.

Доцільно взяти до уваги думки вчених щодо надзвичайної важливості навчити учнів складати схеми, виконувати малюнки, таблиці, креслення самостійно, адже така робота допомагає "...побачити і зрозуміти структуру тексту і взаємозв'язок його елементів. Це особливо важливо, якщо елементів багато" [7].

Використання кольору

Саме такий прийом забезпечує конспектові інформативність і мнемонічність. Л.Ф. Штернберг [6] пропонує власну систему використання кольору при складанні конспекту:

1. Виділення початку теми чи розділу червоним кольором.
2. Використання правила "світлофору". Наприклад, вивчаючи граматичне явище спрощення в групах приголосних, записуємо групи приголосних, які повинні спрощуватись червоним кольором, а зеленим — ті, які залишаються.
3. Використання кольору з урахуванням відповідності інформаційного матеріалу. Певним кольором виділяють частини запису в конспекті, які мають різне значення. Таким прийомом дуже зручно користуватися, записуючи математичні тексти. Наприклад, формулювання теореми виділяється червоним кольором, визначення — зеленим, увесь інший текст — синім.
4. Використання кольору з урахуванням відповідності інформаційного матеріалу, так званий "ефект Доплера". Цим прийомом доцільно користуватися, описуючи складні конструкції, коли різними кольорами зображаються різні схеми і їхній опис; відображаючи динаміку

певних процесів; зображаючи варіанти об'єкта, які мають незначні розходження.

Важливим є питання загального оформлення конспекту. Узагальнивши міркування вчених з цього приводу, визначимо загальні критерії *правильності оформлення загального вигляду конспекту*: складання конспекту на одному боці аркуша в окремому зошиті; широкі (1/4 аркуша) поля для заміток і подальшої роботи над текстом конспекту; "пробільні" рядки, відступи перед і після заголовків; дотримання абзаців; нумерування пунктів плану; бібліографічна довідка; охайність і розбірливість почерку; дотримання мовних норм.

Зважаючи на сказане вище, є всі підстави стверджувати, що:

- недостатнє володіння випускниками умінням конспектувати навчальні тексти є, по-перше, наслідком об'єктивних протиріч, які виникли через недостатню увагу до предмету нашого вивчення з боку авторів програм, підручників, методичних посібників, а по-друге, недостатнім рівнем знань вчителів української мови про прийоми раціональної організації конспекту;
- опанування прийомами раціональної організації конспекту вчителями, а відтак і учнями, значно підвищить рівень уміння випускників конспектувати прочитаний текст.

Список використаних джерел та літератури

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003.
2. Беляев О.М. Сучасний урок української мови / Навчально–методичний посібник. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.
3. Горошкіна О.М. Особливості навчання української мови в старших класах гімназій: Автореф. Дис...канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1997.
4. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручн. Для гімназій гуманіт. профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240с.
5. Шелехова Г. Т. Навчання читання як виду мовленнєвої діяльності на уроках рідної мови // Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки: Науково-методичний збірник. – Житомир, 2004. – С.87-89.
6. Штернберг Л.Ф. Скоростное конспектирование лекции. Советы первокурснику. – Куйбышев, 1985.
7. Минько Э.В., Минько А.Э. Ускоренное конспектирование и чтение. – СПб.: Питер, 2003. – 128 с.

Ніколюк Г.В.,

учитель української мови та літератури

(Житомирська СЗШ №15)

Мовностилістична структура міфу у "Повісті минулих літ"

О. Лосєв у своїй відомій праці "Диалектика мифа", проаналізувавши структуру міфологічної свідомості, запропонував таку формулу міфу: 1) особистість, 2) історія, 3) чудо, 4) слово. Цю формулу він витлумачує у таких зв'язках означених елементів: "Міф є слово про особистість, слово, яке належить особистості, яке виражає і виявляє особистість. Воно є *власне* слово особистості і *власне* слово про особистість. Воно є ім'я. В імені – *діалектичний синтез особистості та її вираженості*, її осмисленості, її словесності. Ім'я особистості і є те, що ми, власне, маємо у міфі. Але міф ще є чудом, тому виходить *чудесне* ім'я, яке говорить, свідчить про чудеса, ім'я, яке *творить* чудеса. Правильно буде назвати його *магічним ім'ям*. А приєднання, зрештою, другого компонента, історії, дає останнє перетворення, яке отримає таку форму: міф є розгорнуте *магічне ім'я*. Це – остаточне ядро міфу <...> Глибоке і цікаве розгортання міфу із первісного магічного імені можна знайти в багатьох християнських текстах" [1, с. 195-196, переклад наш].

Таке тлумачення структури і змісту міфу заглиблює у сферу слова-імені, тобто у сферу лінгвістично-понятійну, а спроби з'ясувати цю структуру в кожному конкретному (текстуальному, інтертекстуальному) випадку ведуть до визначення й означення формальних засобів вираження «магічного імені» - інакше кажучи, спрямовують до мовностилістичних засобів фіксування і розгортання того «імені».

Це явище (розгортання міфу як магічного імені) О. Лосєв справді демонструє на прикладі християнського тексту, звернувшись до уривку однієї заклиальної молитви, що увійшла до "Требника" Петра Могили. На наш погляд, це явище можна простежити та проаналізувати, вдавшись до літописного тексту, синтетичний характер якого передбачає включення у нього (цитування, переказування, алюзії, ремінісценції тощо) тексту священного (біблійного), а також елементів тексту з інших джерел – від античних і ранньовізантійських до автохтонних (фольклорних).

У "Повісті минулих літ" є чимало міфів, які у мовностилістичному плані відповідають діалектичній структурі міфу за О. Лосєвим. Не вдаючись до

загальної характеристики міфологічного словесного пласту у цьому літописі, звернемося до окремих міфів, які належать до різних жанрових груп: космологічних, антропологічних, етіологічних та есхатологічних.

Образи *космогонічних* міфів представлені у фрагменті, у якому йдеться про реформування язичницької релігії князем Володимиром, коли він став єдиним правителем усієї Русі: "И нача княжити Володимиръ въ Киевѣ одинъ, и постави кумиры на холмѣ внѣ двора теремного: Перуна деревяна, а голова его серебряна, а усь золотъ, и Хорьса, и Дажьбога, и Стрибога, и Сѣмарьгла, и Мокошь. И жряху имъ, наричуще боги" [2, с. 547].

У цьому тексті літописець тільки називає язичницьких богів на ім'я (лише головному з них – Перуну – подається лаконічна характеристика зовнішнього вигляду, до якої входять як прямі, так і переносні означення). З погляду літописця, очевидно, зайвим було у ті часи з'ясовувати значення і функції кожного з названих богів, оскільки християнство тільки утверджувалося, а язичницькі вірування ще не забулися. За кожним іменем – певний міф, який у літописі не розгортається, адже обізнаний із тими богами читач мав той міф у своїй уяві. Для сучасного читача літописного тексту названі *магічні імена* уже не промовляють, тож прадавній міф не розгортається повністю, хіба що слід звернутися до спеціальної літератури (з найновіших видань – це праця

В. Войтовича "Українська міфологія" за 2002 рік). Тобто, магічне ім'я, зафіксоване в літописі, належить розшифрувати, декодувати. І виявиться, що за цим іменем стоять всі ті елементи, які відзначив О. Лосєв: особистість язичника, історія минувшини, уявлення про чудеса, що мають божественне походження.

Серед *антропологічних* міфів у "Повісті минулих літ" можна виділити переказ про Адама та Єву, який, зрозуміло, має біблійне походження, але в літописі він мовно-стилістично трансформований з просвітницькою метою (цей міф переказує грецький Філософ князю Володимирі, переконуючи його прийняти християнство). Уже той факт, що біблійний міф трансформований книжною мовою тогочасної Русі, сам по собі промовистий і важливий. Зіставлення біблійного фрагмента (Буття, 2:18-25; 3:1-24) і літописної оповіді [2, с. 558-559] дозволяє зробити висновок про те, що в літописі викладено довільний переказ біблійного міфу про створення перших людей, про гріхопадіння та вигнання Адама та Єви з раю. З одного боку, можна відзначити текстуальні збіги літопису та Біблії (очевидно, літописець у своїй праці користувався біблійним текстом, але з іншого – автор літописної оповіді вдається до певних словесних доповнень, розставляє смислові акценти відповідно до своїх уявлень, розуміння та ідеологічної заданості. У літописі читаємо: «И нарече Адамъ имена всѣмъ скотомъ, и птицамъ, и звѣремъ, и гадамъ; и самѣма ангель повѣда имени» [2, с.559]. У Біблії сказано, що Бог сотворив «тварин земних і птиць небесних» і привів до Адама, аби той їх назвав, але в біблійному тексті немає мови про «гадів» та «ангелів». Домислом,

а відтак авторським текстом у літописі є вставка про те, що «видѣвъ же дьяволъ, яко почсти Богъ челоуѣка, позавидовавъ ему, преобразися въ змию, и приидехъ къ Евзѣ» [2, с. 559]. Якщо у Біблії дійовою істотою є «змій», то в літописі ця істота одержує ще й ім'я «диявол», їй приписується чудесне перетворення у «змія». Окрім того, Єва названа «Євзею». Таким чином, за допомогою додаткових міфологічних імен біблійна легенда у літописі розгортається як протистояння добра і зла (у боротьбі за людину і людське в ній), як зіткнення Бога і Сатани, де останній таки одержує перемогу: "И порадовася Сатана о проклятии земля: се на ны первое падение, горкый отвѣт, отъпадения ангельского житья" [2, с. 560]. Цього речення і такого акценту немає в Біблії, тому можемо говорити як про словесну, так і про смислову обробку біблійного міфа в літописі.

До відомих *етіологічних* міфів, уміщених у "Повісті минулих літ", відноситься топонімічна легенда про заснування Києва: "И быша 3 брата, единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ Лыбѣдъ <...> Створиша городокъ во имя брата ихъ старѣйшего, и нарекоша и Киевъ" [2, с. 466-467]. У цій легенді відображено досить поширений модус топонайменування – від імені засновника. Пояснювальний міф про заснування і назву Києва зводиться до оприявлення імені Кия, але це магічне ім'я не розгорнуте у семантичному діапазоні (літописець лише відстоює «царське» походження Кия, полемізуючи з невідомими нам опонентами, які стверджували, що Кий був «перевізником» на Дніпрі). Можливо, у давні літописні часи не було потреби розтлумачувати це ім'я, котре тоді несло в собі визначену інформацію (історію й особистість). Втрата міфологічним іменем свого первісного значення призвела пізніше до різноманітних його тлумачень: Кий (Куява) – родоначальник скіфів [3, с. 534]; Кий – античний Кий, друг Геракла [4, с. 648]; Кий (як і Щек та Хорив) – син Ора, праотця слов'ян ("Велесова книга"). Українська фольклорна традиція пов'язує з Києм походження Дніпра: він був ковалем (його атрибут – кий, молот), переміг Змія, запряг його в плуг і зорав ним землю, а з борозни постали Дніпро, дніпровські пороги і вали вздовж Дніпра (Змієві вали) [5, с. 226]. Розгортання міфологічного імені Кия в цьому ракурсі засвідчує такий структурний елемент, за О. Лосєвим, як чудо (чудесне виникнення Дніпра), що примикає вже до іншого етіологічного міфа.

Літописні розповіді про деякі «небесні знамення» можна віднести до *есхатологічних* міфів, котрі побудовані на системі кінецьсвітніх мотивів та образів. Ось повідомлення під 1065 роком: "В та же времена бысть знамение на западѣ: звѣзда превелика, лучи муще аки кровавѣ, всходящи с вечера по заходи сольнечнемъ, и бысть за 7 дний; се же проявляющи не на добро" [2, с. 648]. Стилистично у цьому фрагменті передано динаміку наростання тривожних передчуттів: зірка на «заході» (для християнина символізує «кінець»); зірка з «кривавими» променями – натяк на війну, битву, загибель, пролиття крові;

тривалість знамення – «7 дний» (магічне число); зрештою, висновок – це знамення «не на добро».

Кожне таке знамення закодоване, як міф, смислові грані якого, як бачимо, передані і через синтаксис текстового повідомлення, і через семантично забарвлену лексику. Опис самого знамення (візуальне враження) – це ядро міфу. За допомогою додаткової інформації, яка подається у літописі далі, тлумачиться і конкретизується історично лихе проріччя: "Посемъ же быша усобицѣ многы и нашествия поганыхъ на Русьскую землю, си бо звѣзда аки кровава, проявляючи крови пролитье" [2, с. 648]. Далі літописець наводить розповідь про чудо в Єрусалимі: там по всьому місту протягом сорока днів являлися в повітрі вершники зі зброєю, що передвістило напад на місто Антіоха. Окрім того, сказано і про інші чудесні знаки, які являлися людям при Нероні та Юстиніані. У цей контекст потрапляють і чудеса, які сталися в Африці, у Палестині. Такий набір інформації розширює семантику «руського знамення», перетворюючи оповідь в асоціативне дослідження.

Запропонована О. Лосєвим структура (формула) міфу, таким чином, сприяє виробленню наукової методики, яку можна продуктивно використовувати у тлумаченні, зокрема, старовинних літописних текстів, багатих на міфологічні мотиви та образи.

Список використаних джерел та літератури

1. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
2. Літопись по Іпатському списку // Золоте Слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV століть: У 2 кн. – Кн.1. – К.: Аконт, 2002. – 784 с.
3. Рыбаков Б. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1987. – 783 с.
4. Мифы народов мира: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1997. – 671 с.
5. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. – 664 с.

Ясінська О. Ю.,

студентка ННІ педагогіки,

науковий керівник – кандидат педагогічних наук,

доцент Климова К. Я.

Активний словник майбутніх учителів у площині сучасної мовної освіти в Україні (лексикографічні студіювання)

Міра володіння рідною мовою є міра духовності людини та суспільства, отже, - міра загального поступу людини.

П. Кононенко

Мова не зводиться до функцій передачі інформації, це явище набагато глибше. Мова - сама сутність існування людини. Це переконливо довели вчені XIX і особливо XX ст. Отже, мова – це основа ототожнення людини з народом.

У XX столітті мовна політика вийшла на міжнародну арену. Існує статус “світових мов” ООН (англійська, французька, іспанська, арабська, китайська, російська). Останнім часом до мовної політики долучилася й Рада Європи, що ухвалила 5 листопада 1992 року “Європейську Хартію про місцеві мови та мовні меншини”. Основною ідеєю хартії є “необхідність рішучих дій у захисті місцевих мов і мов меншин”.

Сучасна Україна є, за світовими стандартами, достатньо “мононаціональною” державою, де українці складають майже три чверті всього населення. Проте наша держава залишається мовно, культурно й ідеологічно неоднорідною, у значній частині регіонів національна самосвідомість більшості громадян залишається невисокою.

Статус української мови як державної після сторіч царських заборон, короткого періоду відродження в добу Визвольних змагань і так званої “українізації” та подальших десятиріч радянської русифікації було встановлено.

За час від вступу Закону “Про мови в Українській РСР” в силу було втілено в життя ряд основних його положень.

Державна мовна політика в галузі вищої освіти за останній час набула прозорості завдяки важливим документам, це насамперед “*Національна доктрина розвитку освіти*” [2, с. 349], яка визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні пріоритетні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття, такі як: особистісна орієнтація освіти; розширення україномовного освітнього простору та інші.

У площині нашого дослідження *Стратегія мовної освіти* (частина IV Національної доктрини) є одним із важливих документів. Тут зазначено: “У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опановувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур”.

У *Державній програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки* зазначено, що “мова є найважливішим засобом людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу” [5, с. 37].

У нинішній складній ситуації державна мовна політика має поєднувати цілеспрямованість і рішучість з розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах.

Таким чином, окреслені документи дають можливість вживати заходи, спрямовані на формування функціонально, стилістично вправного мовлення майбутніх педагогів, від яких залежатиме збереження скарбів рідної мови, тобто, підґрунтя самосвідомості громадян України.

Майже сто років тому Михайло Грушевський сказав: “Якщо ми, українці, хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба, нарешті, почати з поваги до самих себе”.

Від культури мовлення вчителя значною мірою залежить мовна ситуація у країні.

У документах ЮНЕСКО встановлено міжнародні стандарти щодо грамотності людини. “Функціонально грамотною” вважають людину, яка володіє культурою зв'язного усного і писемного мовлення. Проте, у наш час серед функціонально безграмотних зустрічаються й вчителі, “у мовленні яких нерідко трапляються орфоепічні й граматичні помилки, невміння дібрати синоніми до слова, розтлумачити учням лексичні значення певних слів” [3, с. 9].

Вчитель має звернути особливу увагу на наступне:

- ✓ робота з *діалектизмами* у мовленні майбутніх учителів початкових класів є однією з важливих проблем формування культури мовлення студентів педагогічних навчальних закладів;
- ✓ суржик не ототожнюється з поняттям “*українсько-російська двомовність*”: коли людина вводить у своє мовлення слова і словосполучення іншої мови, не руйнуючи граматичної основи, фонетичних особливостей української, користується її невичерпним

лексичним і фразеологічним багатством, то такий процес природний і не викликає заперечень. Однак довільно змішуючи слова і сполучаючи їх за зразком російської, творячи фрази всупереч моделям рідної мови, її носій мимоволі стає “напівмовним”, “приймає мовний покрuch”;

- ✓ протягом навчання молоді у ВНЗ великого значення набуває *жаргон* - розмовна лексика студентів, до складу якої нерідко входять вульгаризми, арготизми, а також вирази лайливої лексики, яка суперечить нормам поведінки майбутніх вчителів.

Досліджуючи розмовне мовлення студентів ННІ педагогіки (що характерно й для інших студентів ВНЗ), ми здійснили спробу укласти міні-словничок активної лексики майбутніх учителів у неформальній сфері спілкування (у колі за інтересами), до якого увійшли діалектні регіональні слова, слова молодіжного жаргону, деяка родинна лексика. Не претендуючи на лінгвістичні етимологічні коментарі (зразки останніх ми знаходимо у ґрунтовних лексикографічних працях відомого мовознавця Лесі Ставицької), обмежимося прикладами лексем (із власним тлумаченням щодо їх семантики): діалектна лексика (*але́й* – олія, *бо́льниця* – лікарня, *гарбузі́ки* – гарбузове насіння, *жи́тка* – життя, *ньо́хоть* – ніготь, *поко́й* – дім багатих людей, *фі́ранка* – занавіска, штора); молодіжний жаргон (*ба́шня* – голова, розум, *блат* – знайомство, зв’язки, *ві́кно* – перерва між першим і третім вузівськими заняттями, *ві́ник* – букет квітів, *кла́ва* – клавіатура, *лови́ти хаха* – сміятися, *пре́под* – викладач, *проле́ти ти (проне́сти)* – коли студентові вдалося уникнути опитування на занятті, *ульот* – реакція на щось неймовірне (позитивне або негативне), *уніве́р* – університет, *фо́тік* – фотоапарат, *хвіст* – нескладений залік, іспит, *чита́лка* – читальний зал); арготизми (*база́р* – фільтрува́ти – стежити за мовою, *в’їжджа́ти* – розуміти що-небудь, *все пучко́м* – все добре, *втика́ти очі* – дивитись, *грузи́ти* – втомлювати, переобтяжувати інформацією, своїми проблемами, *дуба́р* – дуже холодно, *кайф* – стан блаженної насолоди, *капу́ста* (*бабло́*, *бабо́си*, *зе́лень*, *лаве́*, *руба́си*) – гроші, *кума́рити* – бісити, нервувати, *маякува́ти* – подати знак, *та́чка* – автомобіль, *ха́вати* – їсти, *халя́ва (ша́ра)* – безкоштовно, не докладаючи зусиль і грошей).

Наведені вище матеріали дозволяють у культуромовній площині зробити деякі висновки:

- 1) наявність соціальних і територіальних діалектизмів у мовленні студентів відображає загальні тенденції розвитку загальнонародної мови і свідчить про її функціонування в молодіжному мовному просторі, тобто про життя;
- 2) захопленість молоді вульгарною лексикою, арготизмами, лайливими словами має соціально-психологічні та вікові передумови: політична й економічна нестабільність у державі викликає опір в людей молодого віку, нерідко неадекватну реакцію, бажання бути не такими, як старші покоління; інколи йдеться про словесну гру, жарт, хуліганство, бездумне копіювання, данину моді;

- 3) якщо лексичні діалектизми, вживані в мовлення студентів, нерідко збагачують останнє, свідчать про глибоке народномовне коріння, то соціальних діалектизмів в мовленні майбутніх учителів слід уникати; безумовно, тут все залежить від інтелектуального рівня сформованості професійної мовнокомунікативної компетенції молодшої людини;
- 4) мовне самоусвідомлення студентів педагогічного ВНЗ, вміння застосувати отримані знання з мови на практиці великою мірою залежать від ефективності спілкування майбутніх учителів з викладачами-словесниками, шкільними вчителями, науковцями-дослідниками мови, які закономірно є для студентства мовленнєвими авторитетами.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзюба Іван. З криниці літ: 3 – мовник. – К.: Обереги: Гелікон, 2001.
2. Загальна середня освіта: Збірник нормативно – правових документів. Частина 1. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2003.
3. Климова К. Я. Віч–на–віч з мовою: Методич. посібник до курсу “Основи культури і техніки мовлення” для студ. пед. освіт. закладів зі спеціальності 7010102 “Початкове навчання”. – Житомир: Поліграф. центр ЖПУ, 2001.
4. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974.
5. Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Х.: Видав. гр. “Основа”, 2004. – Ч. 2.
6. Південний архів (філологічні науки): Збірн. наук. Праць // За ред. Л. Савицької. – Херсон, 2003. – Вип. 14.

Строганова Г.М.,

старший викладач

кафедри методики викладання української мови та літератури

(Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)

Умови формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника

В умовах реформування мовної освіти в Україні, послідовного входження до Болонського процесу, переходу шкіл на нові програми й підручники, відповідно до 12-річної системи навчання, виникає нагальна потреба у всебічній підготовці вчителя-словесника, здатного забезпечити проведення навчального процесу на гідному рівні, що відповідає сучасним вимогам.

Духовність, внутрішня краса, глибина знань із свого предмету, вміння передати знання своїм учням – це характерні риси майстерного педагога. Саме на діяльність учителя-словесника припадає почесна місія навчити дітей вільного спілкування українською мовою, використовуючи все мовне багатство, навчити свідомо аналізувати, зіставляти, оцінювати й уживати в активному словнику мовні явища й факти. Якісно виконати таке завдання під силу лише викладачеві, сформованому як цілісна мовна особистість. Тому основним напрямом освітнього процесу в педагогічних вищих навчальних закладах є створення системи фундаментального оновлення підготовки вчителя.

Метою нашої статті є визначення умов для формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника.

Процес формування мовної особистості має свою історію дослідження. Різні аспекти цієї проблеми знайшли відображення у працях психологів і психолінгвістів Л. Виговського, О. Леонтьєва, М. Жинкіна, І. Синиці, Г. Костюка, Л.Проколієнко та ін.; лінгвістів і лінгводидактів Ю.Караулова, М. Вашуленка, О.Біляєва, Л. Паламар, Г. Онкович, В. Маслової тощо.

Повноцінний аналіз умов специфіки формування цілісної мовної особистості не можливий без розгляду цього поняття в суміжних науках – філософії та соціолінгвістиці.

У філософії проблема особистості – це перш за все питання про те, яке місце займає людина в світі, причому не тільки чим вона фактично є, але й чим людина може стати. Вихідна точка соціологічних досліджень особистості – не індивідуальні особливості людини, а та соціальна система, в яку людина входить, і ті соціальні функції, ролі, які вона в ній виконує.

Як відомо, під особистістю розуміють людський індивід як суб'єкт відносин і свідомої діяльності (особа в широкому розумінні слова) або стійку систему соціально важливих рис того чи іншого суспільства. У спеціальних дослідженнях поняття "особистість" зазвичай використовується в другому розумінні. Особистість формується за умови виникнення свідомості й самосвідомості.

Розглянемо сутність поняття "мовна особистість". Г. Богін уперше описав побудову мовної особистості. Структурна модель Г. Богіна поєднує дані про

мову, мовну організацію з видами мовленнєвої діяльності, а також представляє мовну особистість у її розвитку, становленні, динаміці від одного рівня володіння мовою до іншого, вищого [1].

Структуру мовної особистості досліджував Ю. Караулов. Він розробив рівневу структуру формування мовної особистості, яка складається з лексику й граматикону (лексичні та граматичні засоби, за допомогою яких створюються тексти), семантикону (тезаурус особистості, що представляє відображення світу в її свідомості), прагматикону (рівень діяльнісно-комунікативних потреб особистості) [2, с. 123]. На думку науковця, мовна особистість – це людина, яка здатна створювати власні й сприймати чужі тексти, різні за своїм характером, а узагальнений тип мовної особистості полягає в розмаїтті варіантів мовленнєвих особистостей [2].

Ми поділяємо погляд В. Маслової, котра виділяє такі структурні компоненти мовної особистості:

- світоглядний компонент змісту навчання, який вважають основою становлення національного характеру; він реалізується в процесі мовної діалогової комунікації;
- культурологічний компонент, що пов'язаний із засвоєнням національної та загальнолюдської культури;
- особистісний компонент – це те індивідуальне, що є своєрідним для кожної людини [3, с. 119].

Мовна особистість – культурна, повноцінна, всебічно розвинена особистість, що володіє певним набором інформації, який уміє вдало використовувати в будь-якій життєвій ситуації. Така особистість не народжується сформованою. Процес розвитку й становлення мовної особистості складний і довготривалий. Людина як мовна особистість формується в ході виховання, спілкування, навчання, тобто в процесі всього свого життя, з урахуванням певних специфічних умов, в які вона потрапляє.

У філософському розумінні умова – "це те, від чого залежить дещо інше (обумовлене); суттєвий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), за наявності якого впливає існування цього явища" [4, с. 707]. Умови навчальної діяльності – сукупність обставин, в яких вона здійснюється, і соціальних обставин життєдіяльності її суб'єкта. Усі ці обставини можуть розглядатися як фактори, що сприяють чи перешкоджають її успішності [5, с. 116].

Слід пам'ятати й про вікові періоди засвоєння мови: дошкільний, підлітковий та юнацький. Кожен із цих етапів характеризується своєю специфікою. Отже, при осмисленні проблеми формування мовної особистості студентів потрібно враховувати вікову періодизацію засвоєння мови. Цей процес повинен відбуватися поступово, безперервно, системно й систематично. Тільки за таких умов можна спостерігати цілісність у становленні мовної особистості майбутніх учителів української мови.

Аналізуючи умови формування мовної особистості, підкреслимо важливість *урахування рівнів досконалості мовної культури*, що проходить людина. Вони складаються з кількох етапів: рівень мовної правильності, рівень інтеріюзації, рівень насиченості, рівень адекватного вибору та найвищий рівень – рівень володіння фаховою мовою, рівень іміджу соціальних ролей [6, с. 3]. Рівень володіння мовою професійного спілкування характеризується не тільки сформованістю мовної компетенції, а й умінням використовувати знання на практиці, доречно поєднувати вербальні та невербальні засоби відповідно до ситуації спілкування, мети, тобто сформованістю комунікативних навичок.

Власні досягнення мовного професійного спілкування будуть залежати від студента як сформованої мовної особистості, його знання сучасної української літературної мови (основи мови професійного спілкування), уміння використовувати ці знання й утілювати інформацію в текст залежно від мети, ситуації тощо.

Психологічні умови формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника:

- бажання вчитися й навчитися, здобути знання з фахових предметів і суміжних дисциплін;
- відповідне ставлення студентів до навчання як до процесу здобуття майбутньої професії (мотивація навчальної діяльності);
- процес практичного ознайомлення з навчальним матеріалом;
- процеси мислення (сприйняття, осмислення, розуміння; конкретизація, абстрагування, узагальнення, порівняння тощо);
- процеси запам'ятовування, збереження та відтворення здобутої інформації;
- розуміння своєї ролі в житті своїх майбутніх учнів, у вихованні їх як мовних особистостей.

Однією з важливих умов формування мовної особистості є *соціологізація індивіда*, його входження до культурної сфери суспільства. Такий процес зазвичай пов'язаний із включенням у певні соціальні відносини, з умінням взаємодіяти, співіснувати з іншими в соціально-побутових умовах, із розвитком мовленнєвої та мисленнєвої діяльності за певними нормами, із засвоєнням законів соціальної психології суспільства.

Вплив мовного середовища також має важливе значення в процесі формування мовної особистості майбутнього педагога. Цей вплив може бути безпосереднім та опосередкованим. Безпосередній вплив мовного середовища на становлення мовної особистості студента відбувається за умов створення чіткої організації навчання мови й розвитку мовлення, активної ініціативної життєвої позиції самої людини. Опосередкований вплив здійснюється під час щоденного спілкування в родині, на вулиці, у громадських установах тощо. У кожному мовному середовищі свої правила й закони мовленнєвого

спілкування, які майбутній учитель повинен опанувати в міру інтелектуального й громадського зростання.

Серед базових умов формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника необхідно виділити поняття педагогічної культури. Педагогічна культура є частиною культури як суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема. У спеціальній літературі це поняття розглядається як ключова частка базової культури особистості.

Отже, вищі педагогічні навчальні заклади освіти є інтелектуально-культурним середовищем та основою для зростання національної інтелігенції. Вони повинні брати активну участь у створенні умов для формування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника, адже кінцева мета освіти будь-якого рівня є вдосконалення особистості людини, хоча, звичайно, успіх у цьому тривалому й відповідальному процесі залежить і від самого студента, від його свідомого ставлення до обраної професії.

Список використаних джерел та літератури

1. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов. – Л., 1984.
2. Караулов Ю.М. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М., 2001.
4. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
5. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – К., 1991.
6. Мацько Л.І. Матимете, що зробимо // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2 – 3.
7. Язык и личность. – М., 1989.

Шевчук Т.О.,

старший викладач кафедри філології і лінгводидактики;

Шульга О.С.,

студентка ННІ педагогіки

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Удосконалення орфографічних та пунктуаційних навичок майбутніх учителів

Мовна грамотність – це вміння правильно мислити, правильно передавати думки в чіткій, лаконічній, художньо-виразній формі, яка відповідає нормам сучасної української літературної мови. Саме цього потребує сучасність від кожної людини, насамперед від спеціаліста з вищою освітою.

Підготовка кваліфікованих учителів початкової школи передбачає добре знання ними української мови, оволодіння високою культурою усного та писемного мовлення, яке забезпечується розумінням тих основних закономірностей і тенденцій, які виявляються в його сфері. Учитель початкових класів зобов'язаний досконало оволодіти мовою, адже на всіх уроках він повинен за допомогою виразного слова доносити знання до учнів, формувати їх свідомість, виховувати почуття. "Слово – це найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не замінити. Кожний учитель початкових класів насамперед словесник" [1, с.402]. Бідне, позбавлене образності мовлення вчителя не стане інструментом ні навчання, ні виховання школярів.

Наведемо зразки роботи по вдосконаленню орфографічних та пунктуаційних навичок студентів – майбутніх учителів початкових класів – на заняттях із сучасної української мови з практикумом.

Так, під час вивчення теми "Правопис прислівників" пропонуємо студентам такі види робіт:

1. Словниковий диктант.

Правильно запишіть прислівники і прислівникові сполуки, поясніть їх правопис.

Потихеньку, згарячу, невтямки, підтюпцем, де-не-де, коли-не-коли, на диво, на щастя, геть-чисто, зроду-віку, натщесерце, навздогін, вдосвіта, спідлоба, з усіх усюд, один одинцем, раз у раз, сам на сам, до смаку, не до ладу, наостанку, до побачення, по правді, чин чином, сама самотою, на віки вічні, честь честю, не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з давніх-давен, до запитання, до решти, нарешті, абикуди, аніскільки, щоправда, десь-інде, сяк-так, коли-небудь.

2. Розкрийте дужки і запишіть прислівники і прислівникові сполуки в три колонки: а) прислівники, які пишуться разом; б) прислівникові сполуки, які пишуться окремо; в) прислівникові сполуки, які пишуться через дефіс.

Користуючись "Українським правописом", поясніть написання поданих прислівників і прислівникових сполучень.

(До) загину, (за) (пані) брата, (казна) коли, (де) небудь, (уві) сні, (по) змозі, ні (на) гріш, (в) основному, раз (по) раз, (у) вічі, (по) щирості, (у) височінь, (в) плач, (у) поміч, (на) яву, (на) швидкуруч, (де) куди, (як) раз, (по) українському, (с) пересердя, (до) щенту, (зі) споду, (по) одинці, десь (то), (як) найдужче, (невідь) як, (по) перше, (по) двоє, (по)моєму, (по) (під) тинню, (поза) вчора, (по) латині, (в) цілому.

3. Виберіть рядок, у якому всі прислівники пишуться з -нн-.

1. Зра...я, негада...о, невблага...о, непримире...о, щоде...о.
2. Стара...о, нескază...о, попідвіко...ю, со...о, зако...о.
3. Непоруш...о, спросо...я, незрівня...о, нездола...о, невпи...о.
4. Попідти...ю, страше...о, студе...о, буде...о, відмі...о.
5. Свяще...о, самовідда...о, безви...о, навма...я, гума...о.

4. У якому рядку допущено помилку в правописі прислівників?

1. Дочиста, помаленьку, день у день, сила-силенна, по-вашому.
2. В цілому, зроду, запанібрата, вголос, казна-як.
3. Надворі, упереміш, по-сусідському, на-гора, у стократ.
4. Десь-інколи, коли-небудь, на відліг, збоку, рік у рік.
5. Будь-де, напропале, довіку, по-п'яте, по-друге.

5. Перепишіть, розкриваючи дужки.

Учні вчили вірш (на) пам'ять. Дівчина подарувала мені альбом (на) пам'ять. Він (в) останнє оглянувся на рідну хату. Дівчина стиха постукала (в) останнє віконце. Микола (по) батьківському ставився до сироти. Уже сивий чоловік простував (по) батьківському подвір'ю.

6. Диктант.

Замість березня несподівано у верхів'ї Кубані завітав квітень, але ж сонце гріло вже не по-квітневому, а по-травневому. Сніг міцно припав до землі і, нібито не знаючи, що б таке могло трапитись, передусім зійшов з пагорбів. Зате на завтра весна розстелила по всіх пагорбах блідо-зелені парості, а з-під пагорбів зашуміли мутно-голубі весняні води.

Кубань кінець кінцем прокинулась і тривожно загриміла, зашуміла. Якщо вам, може, доведеться побувати коли-небудь у верхів'ях Кубані, будь-що-будь підведіться на гору, що поблизу Усть-Невінської. Звідти ви побачите на диво чудовий краєвид: вдалині – плантації, площа їх всього-на-всього десять гектарів. Вони лежать у заплаві, на дні якої блищить річка, правий берег якої вряди-годи зарослий терниною, а лівий укритий грудочками найвибагливішої форми. От ви бачите бадилля помідорів; з-поміж ериків без упину з ранку до вечора тече вода, вузькі струмені якої поки що вкрили півгорода. То там, то сям, немовби дозорці, стоять пліч-о-пліч кремезні дуби в кудлатих папах, верби похиляли віти додолу, без угаву співають птахи, безперестанку кує зозуля (З журналу).

7. Тест "Правопис прислівників".

1. Прислівники *будь/що/будь, де/не/де, всього/на/всього, пліч/о/пліч, як/не/як, хоч/не/хоч, віч/на/віч* пишуться

а) окремо; б) через дефіс; в) через два дефіси.

2. Складні прислівники, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних незмінних слів, пишуться

а) через дефіс; б) окремо.

3. Чи правильним є твердження „Окремо пишуться прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметник, займенник, числівник)"? (Так, ні).

4. Прислівникові сполуки *без/відома, без/угаву, до/вподоби, до/останку, у/стократ, на/жаль, на/зло, по/закону, в/обмін, до/загину, без/упину, до/лиця, до/решити, до/пари, до/побачення, в/обріз* пишуться

а) окремо; б) разом.

5. У реченні "Прочитай вірш напам'ять" слово *напам'ять* є:

а) прислівником, утвореним поєднанням іменника з прийменником, тому пишеться разом; б) іменником з прийменником, тому пишеться окремо.

6. Чи правильним є твердження "Окремо пишуться складні прислівники, утворені за допомогою прийменника "по" від порядкових числівників"? (Так, ні).

7. Речення: 1) "До вирішення цього питання слід підійти по/іншому"; 2) „Хлопець вирішив піти по/іншому провулку".

По/іншому є прислівником, утвореним поєднанням прийменника-префікса "по" і займенника на -ому, пишеться через дефіс у

а) першому реченні; б) другому реченні.

8. Складні прислівники *з/віку, над/вечір, на/розхват, на/споді, на/яву, у/вечері, по/середині, у/зимку, у/голос, з/ранку, в/пам'ятку, в/літку, на/весні* пишуться

а) через дефіс; б) разом.

9. У кінці прислівників після *г, к, х* завжди пишеться

а) і; б) и.

10. Чи правильним є твердження "Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником, пишуться разом"? (Так, ні).

11. Складні прислівники *аби/куди, аби/як, ані/трохи, ані/скільки, ані/телень, ані/чичирк, де/далі, де/інде, де/куди, як/раз* пишуться

а) окремо; б) через дефіс; в) разом.

12. Прислівники, утворені від прикметників за допомогою суфіксів *-о, -е,*

а) повністю зберігають правопис цих прикметників; б) не зберігають правопису цих прикметників.

Цілеспрямовану роботу проводимо також і під час вивчення пунктуації. Однією з найбільш складних тем є вживання розділових знаків при відокремлених членах речення. Наведемо зразки роботи під час вивчення теми "Відокремлені означення".

1. Проілюструйте реченнями із вправи відповідні правила про розділові знаки при відокремлених означеннях; вкажіть на можливу їхню варіативність в окремих реченнях.

1. *Самотній, він довго дивився на згарище, що колись було батьківською садибою, і скупі сльози бігли по його обличчю (Г. Тютюнник).* 2. *Лірична пісня – це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями (М. Стельмах).* 3. *Батькові руки, важкі, загорілі, лежать на колінах у плетиві сил (М. Масло).* 4. *Леліє даль волога і блакитна (М. Бажан).* 5. *Обліплені роями бджіл у квітні, гудуть сади (В. Лучук).* 6. *Срібним маревом повиті, коло сіл стоять тополі (Лєся Українка).* 7. *Сповнений любові, я йду по вулиці вузькій (В. Сосюра).* 8. *Застебнута на всі гудзики, туго підтягнута, чистий, він стояв на бруствері, справді, мов соняшник у цвіту (О. Гончар).* 9. *Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інеєм білим, покритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом (В. Козаченко).* 10. *Заглиблена в спогади, Ніна не почула, як розчинилися двері і мати переступила через хатній поріг (А. Шиян).*

2. Складіть речення, використовуючи подані слова і словосполучення як відокремлені узгоджені та неузгоджені означення. Поставте розділові знаки та поясніть їх.

1. *Покинута людьми.* 2. *Осяяний сонцем.* 3. *Оборана, неторкана, в сивих хмарах.* 4. *Осліплені на мить.* 5. *Яскравий, умитий росою.* 6. *Високий і стрункий.*

3. Прочитайте речення "Збентежений Микола блукав полями" і "Збентежений, Микола блукав полями". Як впливає відокремлення чи невідокремлення означення "збентежений" на зміст речення?

4. Випишіть із художньої літератури сім речень з відокремленими означеннями; поясніть вживання розділових знаків при них.

5. Перетворіть речення так, щоб відокремлені члени речення стали невідокремленими і навпаки.

1. Омиті росами квітки розтулюють повіки (В. Сосюра). 2. І сп'янілий до нестями вечір квітами пропах, солов'їними піснями заливається в куцах (В. Сосюра). 3. Зорі сплять на холодних, морозом зв'ялених травах (Л. Первомайський). 4. Стомлені за денну пору бджоли вели якусь тиху пораду між собою, і тільки було чутно ніжне заспокійливе гудіння (М. Івченко). 5. Незабаром показалося село, мальовничо розкидане над річкою по горі (М. Коцюбинський). 6. Дерев за вікном у тиші непорочній стояли, інеєм запушені рясним (М. Рильський). 7. Над селом стояв звичайний в осінню пору туман (М. Коцюбинський). 8. Очерет кінчається , відкривається чимала, обрамлена заростями галявина (О. Гончар).

6. Знайдіть речення, в якому допущено пунктуаційну помилку.

1. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росю (М. Коцюбинський).

2. Польова дорога з пилюкою, прибитою легким дощем , м'яко стелиться під ногами (Р. Дідула).

3. Із пуп'янка долонь викохується слово, беззвучне і гучне, з роси, з води й сльози (О. Галета).

4. Ти одчиниш двері рідна і крилата, вийдеш зустрічати сина на поріг (В. Сосюра).

5. Сумні та голодні, хотіли бджілки вже летіти додому, як побачили під кущиком фіалку (К. Ушинський).

7. Вкажіть умови відокремлення означення в реченні:

Фіалка розтулила перед ними свої квітки, повні пахоців і солодкого соку.

1. Синтаксична несполучність із іменниками.

2. Ускладнення основного змісту причиновим значенням.

3. Ступінь обтяженості відокремлюваного означення залежними від нього словами.

4. Постпозиція по відношенню до означуваного слова.

5. Сусідство відокремлених членів, не однакових за синтаксичною функцією.

8. Напишіть твір-мініатюру на тему "Чому я хочу стати вчителем початкових класів?", використовуючи відокремлені означення.

Методично правильно організована робота по вдосконаленню орфографічних та пунктуаційних навичок студентів сприяє активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкових класів, є одним із найбільш ефективних напрямків реалізації вимог до сучасної організації навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в 5-ти томах. – К., 1977. – Т.4.

2. Блик О.П. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія: Посібник для вчителів. – К.: Рад. шк., 1988. – 128 с.

Слєсарєва А.В.,

студентка ННІ педагогіки;

науковий керівник –

канд. філолог. наук, доцент Голубовська І.В.

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Ідейно-тематична та мовностилістична неповторність

поезії Михайла Стельмаха для дітей

Українська дитяча література багата славетними іменами. І серед них чільне місце посідає Михайло Панасович Стельмах, автор повістей "Гуси-лебеді летять" (1964 р.) та "Щедрий вечір" (1967 р.), а також численних поетичних книжок для дітей: "Жнива" (1951 р.), "Колосок до колоска" (1951 р.), "Живі вогні" (1954 р.), "Весна-весняночка" (1955 р.), "У сестрички дві косички" (1955 р.), "В їжаковім вітряку" (1955 р.), "Як журавель збирав щавель" (1957 р.), "Маленька Оленка" (1962 р.), "Бурундукова сім'я" (1963 р.), "Заячий секрет" (1966 р.) тощо.

Стельмахівські твори для дітей мають виразне індивідуальне звучання; їх самобутній стиль помітно вирізняється з-поміж набутку інших дитячих письменників. Окрім того, автор виявив себе не тільки талановитим письменником, а й тонким знавцем дитячої психології. Думається, цьому сприяв і багатий педагогічний досвід М. Стельмаха, вправного вчителя. Отже, всі названі фактори відбилися в його спадщині – щирій, цікавій і зрозумілій малятам.

Прикметною особливістю поезії Стельмаха для дітей є гостросюжетність, бо описовість не дуже цікавить юних читачів. У дітей ще мало життєвого досвіду, тому довколишнє буття видається складним, дещо заплутаним, наповненим різними незбагненими подіями, фактами. Твори письменника для малят показують яскравий, доброзичливий світ, де мешкають колоритні, привітні персонажі. Михайло Стельмах наділяє своїх героїв такими чеснотами, як доброта, працьовитість, почуття патріотизму, любов і повага до рідних, бережливе ставлення до природи. Разом із тим автор послідовно засуджує зло, підступність, лінощі, брехливість у будь-яких їх виявах.

Ліричним героєм багатьох поетичних мініатюр письменника виступає дитина. Такий ракурс сприймання допомагає читачам глибше зануритися в неповторний внутрішній світ маленької людини, осмислити настрої, переживання, емоції юних українців.

Так, поезія "Дзвоник" майстерно відтворює оптимізм, життєлюбство, характерні для дитячого світосприйняття. Вірш пронизаний почуттям радості, щастя від того, що малята збираються до школи, готують букети улюбленим учителям.

У своїх мініатюрах М. Стельмах показує різноманітні дитячі емоції та переживання, які виникають у процесі освоєння неосяжного навколишнього світу. Настуся, героїня однойменного твору, дорогою до школи радіє несподіваній зустрічі із зайчиком, що побіг точнісінько так, як намальовано у

букварі. А поява снігурів викликає в дівчинки подив, бо таких птахів у підручнику вона ще не бачила. Схвильована Настуся прагне передати свої враження в малюнку.

Тема уславлення людської праці була значимою для поета. У своєму набутку він показував малятам важливість роботи, прищеплював їм бажання трудитися, виховував почуття колективізму. Зокрема в поезії "Огірочки" Стельмах захоплюється працею дітей, які охоче допомагають батькам: садять, полиють і поливають огірки, а потім радіють, коли "мандрують огірки в місто, в села до ріки" [1, с. 17]. Маленький персонаж твору "Що то за дім і хто житиме у нім?" разом із дідусем будує дім.

Герой вірша "Колосок до колоска" захоплюється тим, що "наступили дні щасливі" [1, с. 25] хліборобської праці. У полі трудиться вся його дружна родина: тато, мама, братик та сестричка. І навіть котик працює, ловлячи мишей. Хлопчик-розповідач також тягнеться за дорослими, збираючи колосочки: "колосок та колосок – назбирається стіжок" [1, с. 26].

Наскрізною думкою багатьох поезій Стельмаха є уславлення продуктивної чесної праці, що є єдиним праведним джерелом заможного й щасливого буття. У мініатюрі "Бобер" величається поважний трудівник, який не чекає чарівних сторонніх змін у своєму житті, а власними силами здобуває заслужений добробут:

У бобра Добра Багато: І надворі, І в оборі, І в коморі, І у хаті, Бо охоче Дні і ночі Він робив...

[1, с. 39 – 40]²

Подеколи автор показує читачам, що непродумана організація праці може зашкодити результативності.

Чим ведмедю пособити?

У діброві при долині,	І для себе, й для діток.
Де біжить-дзвенить струмок,	А вода біжить з відерця,
Посадив ведмідь малину	Витікає прямо вмиль.
І для себе, й для діток.	Ухопивсь ведмідь за серце

² Цей твір можна використовувати й на уроках рідної мови в початкових класах як засіб поліпшення учнівської артикуляції, бо тут чимало слів із важким для малят звуком [p].

Взяв ведмідь відро із хати

І не знає, що робить.

Та й чалапає в струмок:

Підкажіть скоріше, діти,

Взявсь малину поливати

Чим ведмедю пособити? [1, с. 71]

Авторське звернення до читачів у вигляді прямого запитання "Чим ведмедю пособити?" активізує читацьку увагу, примушує малят задуматися над вирішенням проблеми.

Важливе місце в набутку Стельмаха посідають поетичні мініатюри, в яких у жартівливій формі зображуються різноманітні тварини. Доречно застосовуючи прийом олюднення, автор моделює цікаві ситуації, в яких його персонажі (птахи, звірі) поводяться, мов чоловіки й жінки. Так, дятел, вибравши за рецептом окуляри на базарі, "натягнув собі на ніс, полетів трудитись в ліс" [1, с. 58]. Зайчик-побігайчик просить їжачка натрусити сірим зайченятм "грушечок-гниличок із колючих голочок" [1, с. 55]. Гусак піклується про свій фізичний стан: "Наш гусак піднявсь на кладку, Став, як завше, на зарядку, Повернувся вліво, вправо, Чітко робить вільні вправи. От зробив гусак зарядку та й у річку — бух із кладки! — Миє крила, чистить лапки. Каже качур: — Так-так-так, Фізкультурник наш гусак! [1, с. 59].

Пейзажна лірика Стельмаха вражає своєю мальовничістю. Майстерне використання засобів і прийомів словесного живопису допомагають у художньому відтворенні світу природи. Автор захоплюється всім, що існує навколо нього, і цей захват передається читачам. Окрім того, діти отримують і важливу інформацію природничого характеру. Напр., поезія "Весняний дощик" цікава передусім неповторним персоніфікованим образом, що виник на основі природного явища. З іншого боку, оптимістичний пафос вірша в поєднанні з доречно застосованими мовностилістичними засобами (зменшено-пестлива лексика, виразна тропіка, тавтологія, інверсія тощо) створює в читачів позитивне ставлення до дощу й у цілому до води як до основи життя:

Дощик теплий, дощик синій

Цілий день співа в долині,

І під цей весняний спів

У долині луг зацвів.

В лузі повно квіточок

І маленьких діточок. [1, с. 6].

Автор цілеспрямовано наголошує й на тому, що любов до природи реалізується насамперед у бережному ставленні до всього живого. Тварини

змальовуються таким чином, що в малят обов'язково з'явиться бажання їх оберігати:

У житі, як в хаті, живе перепілка,
У неї дрібнесеньких діток аж вісь мірко,
Та гарно маленьким у житньому світі,
Де сонцем і зерном колишеться літо [1, с. 25].

На добро тварина завжди відповість добром, і навіть звичайно агресивні гуси будуть слухняно скубти травичку з рук маленької дівчинки: "У нас гуси не сердиті, Бо ми вмієм їх любити" [1, с. 15].

Значним є внесок Стельмаха й у розвиток української віршованої казки, зокрема в царині такого її жанрового різновиду, як казки про тварин. Твір "Що посієш, те й пожнеш" написаний за мотивами болгарської народної казки. Номінативну функцію виконує українське прислів'я, в якому сконденсовано ідею казки. Головним героєм тут виступає типовий для європейського фольклору образ хитрого та ледачого лиса, котрий постійно прагне жити чужою працею. Тому покарання безсовісного дармоїда сприймається як цілком заслужене:

Переміг Рябко наш лиса,
На ворюгу подивився:
— Так ти, лисе, і пропав!
Що посіяв, те й пожав! [1, с. 23]

У казці "Чому кріт не з'являється на світ" своєрідно трансформується повір'я, в якому виявилися народні уявлення про тваринний світ. Головні герої твору — кротиха та її дитинча. Маленький кріт наділений рисами, притаманними багатьом дітям. Він неохайний, ледачий, несамотійний. Та малята прагнуть удосконалення, а кріт не бажає жодних змін:

Тільки зменшились
Очиці
Без вмивання,
Без водиці.
Та не журиться цим кріт,
У оселі
На постелі

Поїдаючи обід [1, с. 77].

Характерною особливістю поезії письменника є відсутність прямого повчання. Важливо, що автор підводить маленьких читачів до самостійних правильних висновків, а відтак і до адекватного усвідомлення вічних моральних цінностей.

Таким чином, Михайло Стельмах розширює уявлення юних читачів про світ, що їх оточує; формує їх мистецький смак; збагачує мовлення дітей яскравими конструкціями й лексичними новотворами. На нашу думку, твори письменника можуть стати невичерпним джерелом для мовного удосконалення всіх, кого не залишає байдужим доля українського слова.

Список використаних джерел та літератури

1. Стельмах М. Ой весна-зоряночка: Вірші та казки для мол. шк. віку. – К.: Дит. літ., 1978. – 152 с.

РОЗДІЛ II

Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів

Мяновська Т.М.,

завідувач науково-методичного центру
управління освіти Житомирської міської ради

Результативність освітньої діяльності словесників загальноосвітніх навчальних закладів міста

Управління освіти Житомирської міської ради, науково-методичний центр, керівники загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів організовують ефективну діяльність по впровадженню в практику роботи вчителів-словесників вимог Державного стандарту мовної та літературної освіти, забезпечують виконання Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2020 роки.

Викладання української мови та літератури здійснюють 322 фахівці з вищої освітою. З них – 48 вчителів-методистів, 46 – старших учителів.

Мережу шкіл міста Житомира приведено у відповідність із національним складом населення. У місті функціонує 33 україномовні школи, в них українською мовою здобувають знання 29983 учні, російськомовних шкіл – 1 (ЗОШ № 17), в ній навчається 980 учнів. Шкіл, в яких функціонують російськомовні та українськомовні класи – 4 (ЗОШ № 12, 8, 26, ліцей № 25), в них навчається 4183 учні.

У загальноосвітніх навчальних закладах створена належна матеріальна база, яка сприяє широкому застосуванню сучасних освітніх технологій. Обладнано 85 навчальних кабінетів з української мови та літератури, українознавства, народознавства, створені світлиці, музеї, які мають достатню кількість методичної літератури, роздаткового матеріалу.

Поглиблено вивчають українську мову у 5 школах (7 класів ЗОШ № 21, 30, 32 - 218 учнів). Працює міжшкільний факультатив з української мови та літератури (ЗОШ № 1, 3, 12, 17, 18, 32 — 32 учні).

Розширено мережу профільних класів: ЗОШ №15, 6, 10, 17, 21, 22, 26, 27, 30, 33, 26, 27, 30, ліцей № 25 (682 учні).

При вивченні української мови здійснюється поділ класів на групи.

Налагоджена система методичної роботи з учителями міста. Працює науково-методична кафедра у співдружності з викладачами Житомирського державного університету імені Івана Франка, методистами ОППО; міське методоб'єднання; творча група по розробці уроків з української мови та літератури для 5 класу за новою програмою, проводяться семінари, семінари-практикуму, "круглі столи". Підписано договір про співпрацю з кафедрою філології і лінгводидактики ЖДУ ім. Івана Франка. Предметом договору є: спільна діяльність навчальних закладів з метою ознайомлення з їх системою освітньо-виховної роботи, впливу її на забезпечення духовності підростаючого покоління, обмін кращим педагогічним досвідом; підвищення рівня навчально-виховного процесу в навчальних закладах міста за рахунок постійного партнерського обміну надбаннями педагогічних та учнівських колективів; відбір талановитої молоді та професійна орієнтація випускників навчальних закладів міста до вступу в Житомирській державний університет імені Івана Франка; співпраця та професійне партнерство щодо організації та проведення педагогічної практики студентів.

Щорічно за сприянням міського голови та ректора Житомирського державного університету імені Івана Франка Петра Юрійовича Сауха серед учнів 11 класів проводиться міський конкурс "Моя мова".

Новаторський підхід у викладанні мови здійснюється у навчальних закладах: гімназій № 1, 3, 23, ліцеї при ЖДТУ, № 25, екологічний ліцей № 24, ЗОШ № 5, 6, 7, 18, 19, 27, 28, 32 та інші (Шуневич О.М., Калайчева Г.С., Кирик Н.М., Кошевич Ю.О., Янчук І.Б., Петраківська Л.М., Левандовська Л.В., Міщенко Л.В., Заворотнюк В.В., Щенявська В.А., Піонтківська С.Ф., Дубенцова М.І., Чередниченко Л.С., Прокопчук Г.А. та інші).

У поточному навчальному році на VI Міжнародному конкурсі з української мови та літератури імені Петра Яцика (м. Київ) призові місця посіли Савчук Анна (ліцей № 24, вчитель — Петраківська Л.М.), Повshedна Тетяна (ЗОШ № 6, вчитель — Шевченко В.С.).

На III етапі Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури (2006 р.) призові місця посіли Блащук Дар'я (гімназія № 23, вчитель — М.П.Жмурщук), Москаленко Ангеліна, Георгієва Надія (ліцей при ЖДТУ, вчитель — Ю.О. Кошевич), Порадовська Анна (екологічний ліцей № 24, вчитель — Л.М. Петраківська), Косий Дар'я, Періг Ольга (гімназія № 23, вчитель — М.Г.

Галагуз), Снігур Наталія (гімназія № 23, вчитель — М.П.Жмуршук), Кравчук Ольга, 10 клас, готується на Всеукраїнську олімпіаду (ЗОШ № 27, вчитель — С.Ф. Піонтківська), Василенко Тетяна (ЗОШ № 27, вчитель — С.Ф. Піонтківська).

Щорічно з когорти вчителів української мови та літератури міста маємо переможців конкурсу "Вчитель року", які гідно представляють нашу область на Всеукраїнському рівні.

Традиційно проводиться конкурс учнівської творчості в номінації "Література" переможці - гуманітарна гімназія № 23, екологічний ліцей № 24, ліцей № 25, ЗОШ № 6, 15, 17, 19, 28, 30, 33, 35.

У жовтні 2005 року за сприяння Київського міжнародного університету проведено акцію "Мій улюблений учитель". Переможцями стали старшокласники (21 учень), які написали українською мовою проникливі твори, присвячені своїм улюбленим учителям (гімназії № 1, 3, 23), ліцеї № 24, 25, ЗОШ № 7, 12, 21, 27.

Аналіз семестрового оцінювання з української мови та літератури 5-11 класів засвідчив, що рівень знань учнів в основному відповідає вимогам державних стандартів.

Однак спостерігаються упущення і деякі проблеми, що потребують вирішення. Ще досить низькими є читацькі інтереси школярів. Не завжди задовольняє рівень володіння школярами рідною мовою. У знаннях учнів багато формалізму, зумовленого обов'язковим заучуванням теоретичних положень (репродуктивний вид діяльності). Вони належним чином не володіють різними формами (усною і писемною) мовлення, його видами (діалогічним і монологічним), жанрами і стилями. В окремих учнів простежується низький рівень активного словесного запасу школярів. Потребує покращання робота з обдарованими дітьми, зокрема залучення їх до участі в МАН.

Основними завданнями сучасної школи є створення умов для самопізнання, саморозвитку і самореалізації кожної особистості. Найбільш потенційні можливості для розв'язання цього завдання мають інтерактивні технології навчання.

Використання інтерактивного навчання — не самоціль. Це лише засіб для досягнення тієї атмосфери в класі, яка найкраще сприяє співробітництву, порозумінню, доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно орієнтоване навчання.

Філософія, теорія і практика навчання рідної мови та літератури має бути спрямована на формування особистості як гаранта збереження і подальшого розвитку національної культури і державності.

Защипас В.І.,

учитель-методист, учитель української мови та літератури

(Житомирська середня загальноосвітня школа № 28)

Шляхи вдосконалення мовної культури сучасного педагога та його вихованців

Красне слово-золотий ключ.

Народна мудрість

Без поваги, без любові до рідного слова не
може бути ні всебічної людської вихованості, ні
духовної культури.

В. Сухомлинський

Ми живемо у надзвичайно складний і разом з тим доленосний час - час розбудови незалежної Української держави та відродження національних звичаїв і традицій. Тому на сучасному етапі постала потреба по-новому глянути на рідну мову як державну, яка надійно входить у наше життя. Адже мова - не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. Мова - це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, "найцінніше надбання століть..." (О.Гончар). А ще наша мова — це безмежний всесвіт народної творчості, якій людство дало найвищу оцінку.

У розвитку самобутньої української культури, складовою якої є рідна мова, багато важить рівень мовленнєвого спілкування, зокрема культури усного і писемного мовлення.

Культуру мовлення справедливо вважають обличчям нації. Вона втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовна культура українців впливає на усе життя як кожної особистості, так і народу в цілому. Оволодіння високою мовною культурою є передумовою багатства внутрішнього світу людини, барометром духовної зрілості нації.

Мова — наша своєрідна візитна картка. Відповідно до того, як людина говорить, можна визначити її інтелектуальний рівень і творчий потенціал. Згадаймо мудрість Сократа : "Заговори, щоб я тебе побачив".

Щоб задовольнити всі потреби суспільства, літературна мова повинна бути високоорганізованою: мати унормований словник, загальноповсюдні й упорядковані граматичні правила, усталену вимову і правопис, які є обов'язковими для всіх, хто нею користується. Літературна мова — неоціненний скарб народу, і ставитися до неї треба уважно, дбайливо, так, як ставилися класики нашої літератури, видатні громадські діячі.

Що ж ми розуміємо під поняттям "культура мови"? У чому полягає справді висока мовна культура? Насамперед у бездоганному користуванні лексичними і граматичними нормами літературної мови, у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах. Проте висока культура мови — це не тільки знання властивих мові закономірностей, певний ідеал мови, який існує в нашій свідомості і проявляє себе в творах класичної літератури. Це в першу чергу вміння активно користуватися набутими знаннями.

Тому головним завданням мовної освіти має стати виховання культури, формування інтелекту, а також розвиток мовленнєвих здібностей дитини в процесі розв'язання нею життєвих проблем.

Через десятки реформ пройшла наша школа. Іншими стали навчальні плани, введено нову систему контролю і оцінювання знань, в освітньому процесі використовуються особистісно-зорієнтовані інноваційні педагогічні технології. Але вчитель і слово ролі своєї не змінювали, їм належить вчити і виховувати.

"Слово вчителя — нічим не замінний інструмент впливу на душу вихованця. Мистецтво вихователя включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця", — писав В.О. Сухомлинський.

Учитель повинен вміти так викладати свій предмет, щоб навчання було радісною творчою працею. Мова народу має всі необхідні засоби, щоб озброювати знаннями, творити добро, її треба поважати, незалежно від фаху. Культура мовлення і культура думки вчителя — запорука знань та умінь учнів; конкретний закон чи правило учень, можливо, колись і забуде, але якщо він навчився мислити й висловлювати свої думки засобами мови, то завжди відновить забуте і здобуде нові знання. Автор книги "Навчи мене, вчителю, розмовляти" Н.Д. Бабиш спробувала окреслити ознаки вчительського мовлення, скориставшись порадами визначних людей. Наведемо деякі з цих ознак:

1. "Намагайся говорити коротко. Щоб розум слухняний відразу ж розумів слова і зберігав їх у пам'яті правильно" (Горацій).

2. "Велика різниця — говорити самому чи спонукати до розмови інших. Останнє — мистецтво справжнього вчителя" (А. Дістервег).

3. "Не все, що любить учитель, доступне дітям, але все, що він дає їм, він повинен любити сам" (П. Блонський).

5. "Прищеплюючи дітям любов до мови, ми прищеплюємо їм любов до скарбів культури нашого народу".(О. Левада).

Отже, лаконізм, багатство й переконливість фактів (ілюстрацій), уміння спонукати учня до розмови і талант вислухати; точність і доступність, жвавість і натхненність, щирість і простота викладу, переконливість, високий рівень культури мовлення — ось що таке мова вчителя.

Суспільство потребує сьогодні людей творчо мислячих, з оригінальними ідеями, людей, здатних нестандартно розв'язувати будь-які завдання. Мовна освіта безпосередньо пов'язана з розвитком мислення, адже думка й мова не лише поєднані в зародку: вони йдуть у парі з людською діяльністю. Мова шліфує, карбує думку, а оригінальна думка завжди дістає визнання, коли вона втілена в досконалому, інформативно повноцінному, переконливому слові. Сформована в дитинстві та юності мовна культура сприятиме в подальшому житті культурі суспільного й особистісного спілкування.

Школі належить основна роль у формуванні майбутніх активних творців нового життя в Україні, у вихованні національного, самовідданих громадян, уважних до політичної діяльності й культури. Конче потрібно, щоб в Україні всі її громадяни досконало володіли державною мовою, культурою ведення полеміки, дискусій, уміли стилістично грамотно висловлювати свої думки.

Відповідальність за успішне оволодіння учнями культурою усного і писемного мовлення, міцних орфографічних і пунктуаційних навичок покладається на вчителів усіх предметів. Додержання мовного режиму повинно стати законом на уроках і в позакласній роботі.

Найширші можливості збагачення учнів активним запасом мовних засобів вираження думки, формування національно свідомої, духовно багатой особистості уможлиблюють уроки рідної мови. Цьому сприяє соціокультурна змістова лінія програм, яка реалізується через добір текстів, що інформують про Україну, її історію, звичаї та традиції нашого народу, через вправи та завдання з виховним спрямуванням.

Фрагмент диктанту

Плекаймо мову!

Усе життя наше пов'язане з мовою. Завжди ми шукаємо найточнішого для думок або почуттів слова. Можливості нашого пізнання безмежні. І невичерпні можливості розвитку мови. Тому постійно потрібно піклуватися про здоров'я нашого слова.

Олесь Гончар у творчому замилюванні рідною мовою зазначав: "У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати коріння й леліяти його

цвіт — ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності". Підійти найближче до таїни істини за допомогою слова, якнайточніше з'єднати думку зі словом — справа нелегка. Вона вимагає чимало зусиль, мук пошуку потрібного мовного засобу. Культура мови народжує культуру думки. Це стосується не тільки таких високих мистецьких сфер, як художня література, а й усіх різновидів нашого мовлення. Тож плекаймо мову!

Дуже корисним видом роботи з розвитку мовлення є передбачені програмою різноманітні перекази текстів, зокрема прочитаних самими учнями, які можуть виконуватися не тільки в класі, але й вдома.

Чудовим лексичним матеріалом на уроках рідної мови є фольклор, зокрема прислів'я та приказки. Їх культурна й художня цінність надзвичайно висока. Відшліфовані часом, ці золоті крупинки народного життя стали джерелом вітчизняної та вселюдської культури.

Види роботи за фольклорними зразками:

- Написати твір-роздум за прислів'ям: "Щире слово, добре діло, душу й серце обіграло".
- Написати твір за даним початком: "А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле...".
- Скласти вітання з нагоди свята в дусі народних віншувань.

Належне місце на кожному уроці слід відводити словниковій роботі, треба постійно знайомити школярів з новими словами, щоб сформувати особистість, здатну вільно володіти мовою, влучно висловлюватися, чітко формулювати свою думку. Цьому, зокрема, підпорядкована і робота над лексичним значенням слів, і розгляд словотвору іменників, прикметників, дієслів та прислівників, і обов'язкове ознайомлення з особливостями вживання різних форм слова, службових частин мови, видів речення, і постійна увага до фразеології.

Збагачення словникового запасу учнів особливо інтенсивно має відбуватися на уроках літератури, зокрема під час опрацювання художніх творів, присвячених минулому України, де ми маємо цілі пласти історизмів, архаїзмів, діалектизмів. Надзвичайний матеріал для формування національної самосвідомості, плекання мовної культури дають художні твори. Згадаймо вірш М. Рильського "Мова". Це ж справжній гімн мові рідного народу, такій багатій, щедрій, милозвучній! Гортаючи сторінки п'єси М. Куліша "Мина Мазайло", ми проникаємось проблемами чистоти і розвитку української мови, починаємо ретельніше прислухатися до звучання слів, вникати в їх потаємний зміст. Читаючи роман Олеся Гончара "Собор", ми разом з автором засуджуємо людей, що нехтують рідною мовою, і, разом з тим, захоплюємось високою красою художнього стилю письменника. Прилучаючись розумом і серцем до дивосвіту красного письменства, школярі вбирають у себе чарівність і

глибину рідної мови, переконуються у тому, що вона у всі віки була золотим оберегом духовності нашого народу.

Отже, щоб мати високу культуру мовлення, потрібно вміти користуватися мовними багатствами сучасності і тією спадщиною, яка склалась віками і втілилась у кращих зразках художніх, наукових і публіцистичних творів.

Відродження нашої культури не можна уявити без вдумливого вивчення мовленнєвого етикету, що його виплекав геній народу впродовж століть.

З цього погляду, надзвичайно корисним і своєчасним є введення у шкільний курс вивчення мови інтегрованого спецкурсу "Культура мовлення". Як уроки української мови та літератури, так і факультативні заняття мають допомогти випускникам увійти у світ дорослого життя, великої науки, політики, бізнесу, мистецтва, відкрити можливості утвердитися у сучасному складному житті.

Для виховання мовленнєвої культури учнів важливі й такі вміння, як уважне слухання та розуміння мови вчителя, товаришів, оточуючих, уміння ставити запитання, брати участь в обговоренні проблем та ін. Тому в кожній школі повинні працювати гуртки знавців рідного слова. Безперечно, для лінгвістичних занять учителі-словесники мають підбирати високохудожні поетичні, драматичні та прозові твори.

Без сумніву, культура письма визначається як загальною культурою суспільства, так і культурою кожного його члена зокрема. Звичайно, все, що стосується культури усного мовленнєвого спілкування в різних сферах життєдіяльності людини (вимоги правильності, точності, логічності, доречності, багатства, чистоти, етики і естетики мовлення), має проєкцію і на писемну форму мовлення. Пишучи, завжди треба пам'ятати про майбутнього читача. Тому виразність письма, чіткість літер, акуратність (охайність тексту) мусять бути законом.

Боротьба за високу мовну культуру - це піднесення культури усього нашого буття. Дбати за очищення мови від засмічення й за подальше піднесення її рівня — це обов'язок усіх громадян України. Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожен, аби тільки було бажання.

"Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу - це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже мовою нації позначається моральне здоров'я людини, його розвиненість, культурність..." (О.Гончар).

Список використаних джерел та літератури

- 1.Бабич Н. Основи культури мовлення. — Львів: Світ, 1990.
- 2.Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення. — К.: Ліра, 2007.
- 3.Сагач Г. Золотослів. — К.: Райдуга, 1993.
- 4.Пентилюк М. Культура мови і стилістика. — К.: Вежа, 2007.
- 5.Кобець Д., Приходько І. Мовленнєва діяльність на уроках української мови. — Тернопіль, 2005.

Мельнічук О.М.,

методист

(НМЦ управління освіти Житомирської міської ради);

Жиганова О.Б.,

вчитель початкових класів

(Житомирська міська гуманітарна гімназія №23)

Мовні та мовленнєві компетенції, неперервна мовна освіта в контексті життєтворчості особистості

Мовна ситуація в Україні значною мірою залежить від вивчення української мови як базової дисципліни в загальноосвітній школі. Нові мотиви опанування державної мови (вихід на рівень міжнародного спілкування, дипломатичних відносин та ін.) вимагають оновлення методики викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних ґрунтовних знань та умінь з української мови.

Неперервна мовна освіта, починаючи з материнської школи (родини) і закінчуючи професійною, спеціальною освітою, має бути орієнтована на виховання мовної особистості, на природне бажання повернутися в щоденному побутовому спілкуванні до призабутих родинних традицій, на створення українського середовища в усіх сферах суспільного життя, на прагнення удосконалити висококультурне інтелігентне спілкування літературною мовою.

Щоб знати, що оновлювати, що знати, чим замінити і що додати, необхідно глибоко вивчити реальний стан сучасного мовлення у кількох основних сферах: державній, суспільній, культурно-освітній і власне мовній.

Наївно сподіватися, що можна побудувати українську державу без державності української мови.

Кого і що повинна дати мовна освіта українській державі і суспільству?

Найперше – громадян, які (незалежно від етнічного походження) вільно володіють державною мовою, тобто сучасною українською літературною мовою, її стилями, жанрами.

Мовна освіта повинна забезпечувати інтелект держави. Мова як матеріалізована думка і процес її народження, як засіб від конкретно-чуттєвого до постійно-абстрактного пізнання світу, як "канал зв'язку" для одержання інформації з інших, немовних сфер людського й природного буття, є основним чинником формування інтелекту. Слід розрізняти *мовну і мовленнєву компетенції*. *Мовна* компетенція – це знання мовних одиниць. *Мовленнєва* компетенція – адекватне, доречне використання мови в конкретних ситуаціях [1].

Мовленнєва компетенція поділяється на фонетичну; лексичну; граматичну; діалогічно-монологічну; комунікативну.

Комунікативна компетенція (мовленнєва поведінка в будь-якій ситуації) є пріоритетною, оскільки через комунікативний підхід забезпечується життєва компетенція. Тому в школі викладання української мови аж ніяк не може зводитися до етнографічного аспекту, хоча враховувати його у навчальному процесі треба. Мова має виховувати духовно-емоційну сферу україномовних громадян через організаційний зв'язок з національними традиціями, адже наша мова є скарбницею не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-естетичних цінностей і це благородний матеріал для виховання молоді людини.

Вивчення української мови молодшими школярами – початковий стан виховання мовної особистості.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, галузь (навчальний предмет) українська мова будується за такими трьома змістовими лініями: комунікативною, лінгвістичною (мовною), лінгвокраїнознавчою [2].

Комунікативна змістова лінія, яка є основною, передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватись мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу. З цією метою розвиваються, удосконалюються усні види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи у дошкільному віці (слухання, розуміння, діалогічне, монологічне мовлення), а також формуються, удосконалюються види мовленнєвої діяльності, пов'язані з писемним мовленням (читання вголос і мовчки, письмо).

Лінгвістична (мовна) змістова лінія, маючи спрямованість на засвоєння школярами знань про мову, мовні вміння, розробляється з урахуванням того, що в початковому курсі формування в учнів знань про мову, умінь виконувати певні види мовного аналізу, має пропедевтичний характер. Цю роботу слід підпорядковувати розвитку в учнів орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних умінь.

Лінгвоукраїнознавча змістова лінія передбачає розширення уявлень учнів про культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах України [2].

Зазначені три основні лінії пронизуються діяльнісним підходом, який забезпечує практичні уміння й навички, передбачені програмою з мови й мовлення.

Проте ми не повинні забувати і про найважливіше завдання початкової школи – навчити дітей учитися, а це неможливо без уміння читати і працювати з книжкою.

Будучи невід'ємною частиною предмету рідна мова, читання є багатофункціональним. Читання рідною мовою є потужним засобом виховного і розвивального впливу на особистість дитини. Воно залучає молодших школярів до скарбниці духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, сприяє моральному, етичному та естетичному розвитку [3]. Поряд із цим на кожному уроці читання відбувається систематична, комплексна робота з формування в учнів усіх складових повноцінної читацької діяльності, уміння працювати з текстом; з розвитку зв'язного мовлення, а значить і розвитку мовленнєвої компетентності.

Адекватне, доречне використання мови в конкретних ситуаціях повинно мати місце на всіх уроках читання.

Починаючи з 2-го класу, згідно чинної програми, на уроках читання учні пробують писати власні прозові та віршовані твори.

Особливо зацікавлює дітей процес складання віршів. Дітям властиве чуття мови, тому доцільно розвивати ці навички з якомога молодшого віку.

Подобається дітям давня літературна гра "Буріме" (франц. – "римовані кінцівки").

Наприклад, Спиридон Вангелі написав мініатюри пейзажів.

Сонце. У сонця багато-багато прутиків світла. Ними воно підганяє каченят до річки.

Озеро. Добре озеру. Спить собі цілісінький день у воді і купається.

Пропонуємо дітям написати про це у віршованій формі.

Але у дітей виникає питання: що таке рима?

В укладеному нами методичному посібнику "Робочий зошит з читання для учнів 2-го класу" розроблена методика ознайомлення другокласників з римою і розмірами віршів в ігровій формі.

Пропонуємо фрагмент такого уроку:

1. Всіх запрошуєм до гри ми –
Вішувать допоможуть рими.
З нами йдуть за кроком крок!
Починається урок!

А на уроці будуть допомагати нам Римця і Римуся.

2. Облетіла квіти бджілка -

Є в нас мед і є лічилка.

Де один, там і два –

Квіти.....

Буде три.

А де –

Там лічилочці кінець.

(діти закінчують лічилочку).

Чим вимірюються вірші? Вірші вимірюються стопами. Стопа у вірші – один наголошений довгий склад з одним або двома ненаголошеними короткими.

Зразок:

1. Ой ти, ко- те сі-рий,

  | |

Не хо- ди у сі-ни.

2. Ко- ти -ла- ся тор-ба

  |

З ви- со- ко - го гор-ба.

| |

Як визначити розмір вірша?

| | - | — хорей

| | - | — амфібрахій

Рахуємо стопи у першому вірші. Їх три. Знаходимо потрібний малюнок (хорей). Розмір вірша – трьохстопний хорей. Рахуємо стопи у другому вірші. Їх дві. Розмір – двохстопний амфібрахій.

Отже, вивчення державної мови – сучасної української літературної мови – розкриває широкі можливості перед молодими громадянами України.

Найперше, це вивчення надає можливість реалізувати всі права і свободи в межах Української держави на всіх державних, виробничих посадах, реалізувати творчі здібності в усіх сферах культурно-освітнього життя, мати доступ до джерел української культури, науки, літератури, мистецтва, традицій і можливість для постійного зростання відповідно до соціальної ролі.

І, головне, вивчення української мови надає відчуття єдності зі своєю державою, з землею, на якій живемо, з народом – творцем однієї з найдавніших мов і культур.

Список використаних джерел та літератури

1. Програми середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти.
3. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя.- К.: Освіта, 2007.- 334 с.

Гуменюк В.А.,

вчитель вищої категорії, вчитель-методист,
заступник директора з науково-методичної роботи
(Житомирська міська гуманітарна гімназія №23)

Європейський Мовний Портфоліо (акценти семінару)

Сучасне навчання мов є складовою освітньої політики Євросоюзу. Узгоджені і прийняті у Страсбурзі документи щодо мовної політики закладають основу для роздумів про викладання рідної мови і в Україні. Шлях до розв'язання цього завдання пролягає через гуманізацію освіти, з її орієнтацією на особистість учня і створення умов для толерантного соціокультурного діалогу.

Нова школа повинна керувати способами здобуття знань, а не їх механічного передання. Для нових поколінь дітей, що виростають у цифровому інформаційному середовищі, роль вчителя як джерела інформації поступово змінюється і набуває інших орієнтацій: учень самостійно здобуває потрібну інформацію і використовує її згідно поставлених завдань. Отже, повинна змінитись роль шкільного вчителя, що потребує глибоких трансформацій на рівні вчительської свідомості і психології. Вчитель не повинен переказувати знання, а виконувати роль координатора і консультанта, тобто особи, яка, навчаючи учнів вчитися, скеровує їх у русло самостійної роботи, створює для неї умови, координує її роботу і дозволяє учням побачити свої досягнення, на основі яких зможе розробляти власний навчальний план. Такі вимоги перед вчителем і учнями ставить саме життя. Для майбутніх представників суспільства важливо навчитися формувати і задовольняти свої потреби в освіті і кар'єрі, розвивати свої таланти, планувати свою діяльність, самостійно розв'язувати завдання, досягати цілей, бути конкурентноздатними у середовищі інших людей.

Ефективним засобом впровадження особистісного підходу до навчання є ведення учнівського Мовного Портфоліо, оскільки цей інструмент дозволяє учневі аналізувати й усвідомлювати свій шлях навчання.

Ідея використання Мовного Портфоліо не нова, але інтерпретація останньої ставить багато запитань, хоча практика використання цього

інструменту уже є в країнах Євросоюзу. Перші Мовні Портфоліо були розроблені в середині дев'яностих років у Швейцарії, Німеччині і Франції. Вони довели свою ефективність на практиці. Доцільно і нам ознайомитися з основними положеннями та рекомендаціями, що пропонують розробники Мовного Портфоліо як керівництво до дії.

Що ж таке Європейський Мовний Портфоліо?

За стандартами, прийнятими Радою Європи, Мовний Портфоліо складається з трьох компонентів: мовний паспорт, мовна біографія і досьє (таблиця 1).

Таблиця 1

Структура Мовного Портфоліо

Мовний Портфоліо		
<u>Мовний паспорт</u>	<u>Мовна біографія</u>	<u>Досьє</u>
свідчить про засоби досягнення на певний момент рівнів володіння мовою відповідно до шкали оцінювання рівнів сформованості складових мовно-комунікативної компетентності лексичної	передбачає залучення учня до організації своєї індивідуальної діяльності у процесі навчання, до спостереження за своїми успіхами і результатами. У цьому компоненті учень інформує про досвід вивчення і застосування мови. Це заохочує учня до постановки цілей і розробки плану його досягнення, тобто, це розробка бізнес-плану власної стратегії	демонструє відібрані і розміщені в ньому роботи учня, що свідчать про його досягнення у навчанні мови, або зразки практичної мовної діяльності. Учень має регулярно поповнювати своє досьє
правописної		
граматичної		
стилістичної		

Регулярна робота з усіма компонентами Мовного Портфоліо спонукатиме учня постійно оцінювати власну роботу, здійснювати моніторинг свого процесу, ставити мету, планувати її реалізацію, хід виконання, перевіряти відповідність результату меті.

Апробація Портфоліо

Інформація, зібрана в учнівських портфоліо, дозволяє вчителю замислитися над константами свого професійного "я" в плані мовної компетентності, чітко формулювати навчальні завдання, успішно взаємодіяти з учнями та батьками. Досвід застосування цього інструменту в мовній навчальній практиці гуманітарної гімназії № 23 м. Житомира можна представити узагальненими висновками:

- Зростання мотивації навчальної праці всіх учнів, включаючи найменш успішних.
- Зростання впевненості у своїх можливостях як учня, так і вчителя.
- Збільшення часу свідомої роботи над своєю мовною компетентністю самого педагога.
- Зростання учнівської креативності.
- Поліпшення взаємин учень – вчитель.
- Піднесення рівня поінформованості батьків про досягнення їх дітей.
- Усвідомлення учнями мови не тільки як засобу спілкування, а й як інструменту розв'язання практичних (комунікативних) завдань, в т.ч. поза межами школи.

Портфоліо дає можливість учням стати більш незалежними і самостійними, взяти процес навчання у свої руки і бути відповідальними за його результати. Такий підхід, стверджують словесники гімназії, є фундаментальним для розвитку учнівської автономії.

Впровадження Мовного Портфоліо в практику українських шкіл – це шлях до підвищення мотивації навчання з української мови, удосконалення мовної компетентності вчителя (від вчителя-переказувача знань та інформації до вчителя-консультанта і координатора учнівської навчальної діяльності).

Змістове наповнення кожного з компонентів Мовного Портфоліо передбачає й оцінку учнівських досягнень, умінь і навичок з усіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності відповідно до Державних стандартів, розроблених МОНУ та моніторингового дослідження *якості освіти учнів четвертих класів*. Нагадаємо їх:

Таблиця 2

Рівні самооцінки загальних мовленнєвих умінь

Рівні носія мови	Рівні володіння мовою
елементарний	– Репродуктивний
незалежний	– продуктивний
досвідчений	– творчий
	– інноваційний

Слід зазначити, що оцінювання за допомогою таблиці здійснюється самим учнем, і дані самооцінки, що входять до М.П., акцентують увагу на тому, що ЄМП належить конкретному учню (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Самооцінка загальних мовленнєвих умінь*

		A1	A2	B1	B2
Розуміти	Аудіювання	Я можу розуміти побутову лексику та найбільш поширені вирази на теми, що стосуються мене особисто, моєї сім'ї та конкретного найближчого оточення, якщо люди розмовляють повільно і чітко.	Я можу розуміти вирази та найуживанішу лексику, що стосується мене (наприклад базову інформацію про особу та сім'ю, покупки, роботу). Я можу "схопити" основний зміст простих, чітких повідомлень та оголошень.	Я можу розуміти основний зміст складних повідомлень на звичайні теми стосовно роботи, навчання, дозвілля тощо. Я можу розуміти основне в численних радіо- та телепередачах про події дня або на теми особистих чи професійних інтересів, якщо мовлення повільне і достатньо чітке.	Я можу розуміти лекції та тривалі доповіді і навіть усвідомлювати аргументацію, якщо тема стосується мене особисто, розуміти більшість телепередач на події дня та інформативного типу. Я розумію більшість фільмів нормативною мовою.
	Читання	Я можу розуміти знайомі назви, дуже прості слова та фрази, наприклад, в оголошеннях, афішах, каталогах.	Я можу читати дуже прості короткі тексти. Я можу знаходити необхідну мені інформацію в повсякденних документах: оголошеннях,	Я можу розуміти нескладні тексти розмовною мовою, що стосуються повсякденного життя та роботи. Я можу розуміти опис подій,	Я можу читати статті та доповіді (звіти) на сучасні теми, в яких автори займають певну позицію чи приймають певну точку зору. Я розумію

			перспектах, мені, розкладах, розуміти особисті прості листи.	вираження почуттів та побажань в особистих листах.	сучасну літературну прозу.
Говорити	Діалогічне мовлення	Я можу спілкуватися на простому рівні за умови, що співрозмовник готовий повторити та допомогти мені сформулювати те, що я намагаюсь сказати. Я можу ставити прості запитання на знайомі теми, можу відповісти на такі ж запитання.	Я можу в процесі спілкування вирішувати звичні прості завдання, що вимагають лише обміну простою і прямою інформацією на знайомі теми. Я можу здійснювати дуже короткі обміни інформацією, навіть якщо я недостатньо розумію, для того щоб підтримувати бесіду.	Я можу впоратись з більшістю ситуацій, які виникають під час подорожі по країні, мова якої вивчається: взяти участь без підготовки в бесіді на знайомі та особисто мені близькі теми побутового характеру (напр. сім'я, дозвілля, робота, подорож, останні події).	Я можу досить спонтанно і невимушено спілкуватися з носієм мови; брати активну участь у бесіді в знайомих ситуаціях, представляючи або захищаючи свої погляди.
	Монологічне мовлення	Я можу вживати прості вирази та речення, щоб описати своє місце проживання, людей, яких я знаю.	Я можу вживати серію речень або виразів, щоб описати простими словами свою сім'ю, інших людей, свої життєві умови, освіту і свою професійну діяльність,	Я можу висловлюватись простими засобами з метою розповісти про події та свій досвід, свої мрії, сподівання та цілі. Я можу наводити стислі приклади або пояснення плану	Я можу чітко і докладно висловлюватись на значну кількість тем, пов'язаних із моїми інтересами; висловили думку про проблему, визначити переваги чи

			минулу або теперішню роботу.	чи ідеї. Я можу розказати історію, сюжет книжки або фільму.	недоліки різних шляхів її вирішення.
Писати		Я можу написати коротку просту поштову листівку, наприклад, про відпустку (канікули). Я можу заповнити анкету(список запитань) і написати своє ім'я, національність та адресу на картці готелю.	Я можу писати прості короткі повідомлення з метою вирішення нагальних проблем. Я можу написати особистого дуже простого листа, наприклад, з висловленням вдячності.	Я можу написати простий зв'язний текст на знайомі теми або предмет особистого інтересу. Я можу написати особисті листи, щоб описати свій досвід, враження.	Я можу чітко і докладно писати тексти на значну кількість тем, пов'язаних з моїми інтересами. Я можу написати есе (опис) чи доповідь з метою обґрунтування або спростування певної думки; писати листи, висловлюючи особисте ставлення до події.

*Нами наведено матеріали, пропоновані О.Д. Карпюк.

Мовна біографія. З педагогічної точки зору Мовній Біографії належить провідна роль, оскільки саме тут у практичній площині демонструються *рівні володіння мовою*, але у різний спосіб.

Мовний паспорт – засоби оцінки досягнутого рівня.

Досьє – засоби демонстраційних зразків мовленнєвої діяльності, які підтверджують досягнутий рівень.

Досьє є частиною Мовного Портфолію, яка нагадує портфолію людини творчої професії. Для *молодших школярів* досьє може нагадувати альбом з різними вирізками, малюнками, які слугують доповненням чи декорацією до робочого зошита і презентують стиль власника портфолію у навчальному процесі. Учні основної школи можуть поповнювати своє досьє кінцевими продуктами практичної діяльності, звітами про міні-дослідження. Звичайно, власники Мовного Портфолію (учні 10-11 кл.) можуть залучати зразки робіт не

лише у письмовому вигляді, а й в електронних відео-носіях, що демонструватимуть зразки їх усних і письмових мовленнєвих умінь. Доросла аудиторія має свій логотип мовного паспорта.

Які ж практичні завдання допоможе вирішувати запровадження Мовного Портфоліо?

- Використання Мовного Портфоліо має на меті на основі зібраної учнем інформації продемонструвати вчителям, батькам, адміністрації школи ступінь власної сформованості мовних і мовленнєвих умінь і навичок.
- Інформація, зібрана в учнівському портфоліо, дозволить вчителю оцінити власну мовну компетентність.
- Використання М.П. вирішить проблему автономії учня у старших класах та вироблення життєтворчих компетенцій в плані самоосвіти.

Отже, маємо дві основні функції М.П. – навчальну і розвивальну. Ведення учнівського портфоліо зменшить рівень формалізації процесу оцінювання учнів, зекономить спеціально для цього відведений час, сприятиме реальному співвіднесенню регіональних, національних і міжнародних оціночних стандартів.

В умовах об'єднаної Європи та процесів глобалізації цей проект є важливим для подальшої навчальної і професійної перспективи як учнів, так і педагогів. Для студентської аудиторії Радою Європи уже сьогодні прийнято єдиний стандарт Мовного Паспорта, який береться до уваги у вирішенні проблем подальшої освіти та працевлаштування. Тому з погляду перспективи проект Європейського Мовного Портфоліо важливо впроваджувати в українську школу вже сьогодні.

Гордієнко О.А.,

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри філології і лінгводидактики;

Копишинська Л.В.,

студентка ННІ педагогіки,

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Робота над формуванням комунікативної компетенції учнів на уроках читання

Сучасні дидактичні дослідження спрямовані на пошук методів, прийомів і форм навчання, що значно підвищують результативність таких двох важливих компонентів змісту навчання, як мовна і мовленнєва компетенція, які є складовими комунікативної компетенції учнів [1, с.144]. Слід зазначити, що мовна компетенція включає два компоненти: мовний досвід, накопичений дитиною у процесі спілкування і діяльності, та знання про мову, засвоєні у ході спеціального навчання [2,с.33]. Мовленнєва компетенція – комплексне поняття, яке, спираючись на мовну компетенцію, охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні, монологічні і діалогічні висловлювання), необхідні для спілкування в різних ситуаціях [3,с.34]. Це доречне й адекватне використання мови і позамовних засобів виразності (інтонації, міміки, жестів), що здійснюються у конкретних комунікативних ситуаціях.

Сформувати мовленнєву компетенцію, тобто мовленнєві вміння і навички, можливо тільки на основі зразків усного і писемного мовлення – текстів, які вводяться у зміст навчання як самостійний чинник і становлять третій компонент змісту навчання (соціокультурна компетенція) [4,с.45-46].

Тексти для читання є чи не найвдячнішим матеріалом для розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь молодших школярів, адже перед ними найкращі зразки художнього мовлення – вірші і оповідання, загадки і прислів'я, казки і легенди. Вони є тим джерелом, який за належно організованої роботи поповнює словниковий запас дітей, викликає бажання поділитися думками і почуттями, дають змогу відпрацювати вміння діалогічного і монологічного мовлення.

У початковій школі додаткові можливості для вдосконалення мовленнєвої компетенції школярів може надати інтеграція з різних предметів: українське і російське читання, українська і російська мови, читання і природознавство, читання і малювання тощо. Так, під час вивчення літературних творів з українського і російського читання легко здійснити взаємозв'язки, оскільки для обох методик діють такі принципи добору текстів для читання, як тематичний і календарний. Тому цілком природним є зв'язок тем про пори року. Так, на уроках українського читання вивчається тема "Олександр Олесь. Впливає осінь на канві зеленій", а на уроках російського читання – "Плещеев А. "Осенью", "Заболоцкий Н. "Осень". Вивчається українська народна казка "Дружні звірі" (українське читання) і "Зайкина избушка"(російське читання) і т.д. Ці тексти можна зіставляти, складаючи монологи і діалоги. Можна також зіставляти тексти про запорожців; з російського читання – "О войске Запорожском", "Выборы гетьмана в Запорожской Сечи" і з українського читання в російській школі – "Життя і звичаї козаків".

Можна виділити такі напрями зв'язків у площині російського та українського читання: 1) зв'язки й контакти українських і російських письменників, їх творчі взаємостосунки, тобто використання біографічних

відомостей на уроках читання; 2) елементи теорії літератури на уроках українського і російського читання; 3) порівняння образів і сюжетів творів різнонаціональних літератур; 4) кілька слів про перекладача (в початкових класах вивчається досить багато творів зарубіжної літератури: наприклад, в 4 класі з українського читання вивчаються уривки з романів Віктора Гюго "Знедолені" ("Козетта"), Марка Твена "Пригоди Тома Соєра"; з російського – вірш Дж. Родарі "Сиве волосся" та ін. і у 3 класі з українського читання вивчаються уривки з казок Г.Х. Андерсена, Ш. Перро та інших зарубіжних письменників. (У підручниках, як правило, вказуються й автори перекладів).

Великі можливості для розвитку діалогічного мовлення дітей надає використання ігрових прийомів, зокрема ігр-інсценізацій, коли учні виступають у ролі тієї чи іншої дійової особи. У психологічній науці ствердився погляд на гру як провідну діяльність дітей дошкільного віку, але важлива роль гри зберігається і в учнів: „У шкільному віці гра не вмирає, а...знаходить своє внутрішнє продовження в...навчанні та праці...“ [5,с.76]. Гра, цей дивний феномен дитинства, пробуджує в дітей інтерес до художньої літератури в цілому, адже в грі ефективніше, ніж в інших видах діяльності, розвиваються усі психічні процеси дітей.

На матеріалі змісту прочитаного тексту, наприклад, казки, можна організувати ігри, зокрема, „режисерські“, у яких дитина примушує ляльок говорити, виконувати різні дії. Тут вона діє і за ляльку, і за себе, скеровуючи всі дії.

Близькі до „режисерських“ ігри-драматизації, у яких ролі виконують самі діти. Тут використовуються костюми або їх елементи і навіть декорації. В іграх-драматизаціях сюжет часто служить канвою для імпровізації. Це можуть бути сюжети казок (І. Франка „Ріпка“, "Лисичка і журавель", Ю. Ярмаша "Зайчик і Вовчик", Н. Забіли "Корінці та вершечки" та ін.). Ігри за сюжетами казок часто переходять у самостійні творчі ігри, де учасниками вносяться творчі доповнення. Окрім ігрових стосунків, які з'являються за сюжетом, виникають і реальні стосунки, тому діти засвоюють норми поведінки між людьми, у цьому разі між однолітками, вчаться домовлятися, обговорювати, вносити пропозиції.

Сюжети ігор за змістом допомагають засвоювати норми соціальної поведінки. Так, читання оповідань В. Сухомлинського "Скажи людині: "Доброго дня!", "Сьома дочка", "Соромно перед соловейком" дозволить звернутися до правил поведінки та самообслуговування, до виховання хороших звичок. Дитина повинна вміти не тільки повністю себе обслуговувати, але й робити це охайно та швидко; бути чемною, слідкувати за чистотою одягу та взуття, піклуватися про порядок у класі (протирати парти, стільці, дошку, доглядати за квітами).

Учень початкових класів вже вміє висловити своє ставлення до явищ оточуючого життя, і це робить необхідним систематичне збагачення знань дітей.

Важливим є не лише читання літературних творів, але й подальша бесіда за їх змістом, розгляд ілюстративного матеріалу. Звернувшись до улюблених малятами казкових сюжетів, проводимо гру "Створи схожу казку". Дитина придумує власний сюжет. Цю гру-творчість можна ускладнити, пропонуючи такі завдання: придумати інший кінець казки "Ріпка" І. Франка або придумати інший поворот подій у казках "Лисичка і журавель" І. Франка, "Журавель та чапля" О. Пчілки, "Корінці та вершечки" Н. Забіли. Використання таких сюжетно-рольових ігор дозволяє активізувати уяву дітей, спрямувати її на створення власних ігрових сюжетів, реалізація яких може здійснюватися в самостійній ігровій діяльності.

Для розвитку мовлення і внутрішнього "бачення", тобто образних уявлень на основі прослуханого тексту, особливо вірша, використовується прийом словесного, а потім графічного ілюстрування. Спочатку діти розглядають запропоновані ілюстрації. Вчитель каже: "Подивіться на ілюстрацію до цього вірша. Чи можемо ми віднести її до всього твору чи до якоїсь його частини? Що зобразив художник на картині? Що він намалював у центрі картини? Вдалині? Які фарби вибрав художник для картини? Який настрій вони створюють?"

— А тепер уявімо себе художниками, — каже вчитель. — Ви хочете намалювати картину за змістом вірша. — Педагог пропонує дітям такий план словесної картини: 1) Кого я намалюю на картині? 2) Як я намалюю: яким буде передній і дальній плани картини? 3) Які фарби допоможуть мені передати зміст?

Закінчується робота малюванням, після якого діти самі вирішують, чий малюнок кращий. Так, після читання фольклорного твору "Ходить гарбуз по городу" проводиться музична драматизація із наступним зображенням у малюнках "гарбузових родичів". Малюнки виконуються дітьми й після роботи над віршами Ліни Костенко "Білочка восени", Лесі Українки "Вишеньки", Ігоря Січовика "Безквитковий пасажир", Олександра Олеся "Ялинка" та ін.

Слід відмітити, що у сприйнятті дітьми поетичного тексту часто виникають певні труднощі. Сприйняття вірша, особливо ліричного, вимагає від дитини певного рівня поетичного розвитку, але, як свідчить практика, образність поетичного висловлення думок не завжди доступна учням, хоча вірші вони запам'ятовують швидко. Тому трапляється неправильне використання виражальних засобів під час читання, помилкове або неточне розуміння тих чи інших слів і виразів. Щоб навчити дітей розуміти образність ліричного вірша, вчитель використовує ігровий прийом, суть якого полягає в заміні авторського слова чи словосполучення близьким за значенням (синонімічним) словом і в усвідомленні на основі зіставлення особливої виразності, краси, емоційності поетичного тексту. Так, читаючи учням рядки вірша Олександра Олеся „Білі гуси летять над луками“, вчитель пропонує гру: до слів впали (перша група), розгойдали (друга група), розцвіли (третя група) доберіть близькі за значенням слова. Яка група впорається швидше? Перевірте, чи передають дібрані вами слова таку мелодійність, щирість, зачарованість, як у поета:

Білі гуси на озеро впали,
Тихі води кругом розгойдали...
Розцвіли, як купави великі.
Довго-довго їх чуються крики.

На думку психологів і педагогів, усе, що перестає нести дітям новизну, здивування, радість, дуже швидко переходить до розряду педагогічних стереотипів, які призводять до негативного результату [7]. Це положення, на наш погляд, відноситься й до засобів ігрового спілкування. Адже у грі важливим є елемент новизни, який сприяє підтриманню в дітей інтересу до неї. У роботі з дітьми не варто обмежуватися використанням одного виду ігор, а натомість слід намагатися застосовувати якомога більше різноманітних варіантів.

Пропоновані нами види роботи сприяють самонавчанню, розвитку творчих здібностей учнів, формують особистісний досвід творчої діяльності, комунікативну компетенцію школярів.

Список використаних джерел та літератури

1. Міненко Л.М., Залібовська-Ільницька З.В., Шимченко О.А. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на уроках з рідної мови // Творча особистість учителя як передумова інноваційних процесів у початковій школі. – Житомир, 2004. – С. 144-149.
2. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. – №1. – 1997. – С.33-34.
3. Богуш А.М., Шиліна Н.Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. – Одеса: ПНЦ України, 2003. – 335с.
4. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання. – К.: Промінь, 2006. – 256 с.
5. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 76
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М., 1967.
7. Миронова Р.М. Игра в развитии активности детей. – Минск: народна асвета, 1989. – 174 с.

Кратасюк Л.М.,

старший викладач кафедри української мови

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Психолого-педагогічні умови мовленнєвого розвитку учнів 5-6 класів

Пріоритетна ідея сучасної школи – особистісне спрямування навчання, яке визначає головною цінністю освітнього процесу людину й передбачає в процесі взаємодії здійснювати розвиток усіх його суб'єктів – учнів і викладачів.

На відміну від традиційної освіти, яка орієнтується на накопичення знань, умінь та навичок, природовідповідна освіта сприяє активному включенню учня в процес пізнання. Із пасивного об'єкта педагогічного впливу школяр перетворюється в активного суб'єкта, співтворця навчального процесу.

Одне з найважливіших завдань особистісно зорієнтованого навчання полягає в зміні форм педагогічної взаємодії. Звідси нові підходи до вибору методів, форм і засобів навчання, які дають можливість створення знань самим учнем. Знання, здобуті у власній діяльності, формують духовність людини, інтелектуальну компетенцію – мовну, мовленнєву, предметну, прагматичну .

Компетентнісний підхід є більш прогресивним в освіті порівняно з авторитарним, він спирається на компетенцію учнів – інтелектуальну, оргдіяльнісну та комунікативну. А. Хуторський зазначає, що "комунікативність – універсальна компетенція особистості" [1, с. 23].

Учитель-словесник у навчанні рідної мови повинен орієнтуватися на комунікативно-діяльнісний підхід, пов'язаний із практичною спрямованістю. На уроці необхідно створити умови для розвитку інтегрованої особистості – цілісної особистості, яка немає внутрішніх протиріч, а, за словами К. Юнга, іде за своїм призначенням, творчо підходить до розв'язання навчальних та життєвих проблем, бере на себе відповідальність за поведінку, прийняте рішення, результат роботи. На формування особистості впливають зовнішні та внутрішні фактори. До зовнішніх відносять середовище, в якому перебуває індивід, а до внутрішніх – потребу, спрямованість, Я-концепцію.

Завдання педагога – творчо підійти до структури кожного уроку, враховуючи вікові особливості учнів, використовувати різні методи, прийоми та форми, які допоможуть утвердити в колективі гуманістичні відносини, реалізувати внутрішній потенціал учня. Саме в підлітковому віці дитина починає усвідомлювати себе як особистість, відкривати своє «я». Тому потрібно створювати якомога більше можливостей для її саморозвитку. Цьому сприяють "особистісно зорієнтовані ситуації" (В. Сериков), які відповідають "вищим потребам дитини в самовираженні, самоствердженні, самореалізації" (Л. Павлова).

Джерелом розвитку особистості розглядають діяльнісно-опосередкований тип взаємин, можливості мови.

Особливо в підлітковому віці велика увага в стосунках із дитиною приділяється відкритості спілкування, основна мета якого – вплив на співрозмовника. Для цього потрібно вступити з учнем у контакт, тобто взаємодіяти. Підлітковий вік – це "важливий етап становлення ідеалів" [2, с. 28], пошук авторитетів. Дуже важливо в цей період встановити з дитиною дружні стосунки, взаємодовіру, допомогти зрозуміти себе й свої проблеми. Створене у таких взаєминах суб'єкт-суб'єктне комунікативне поле (учень-учитель, учень-учень, учень-джерело інформації) сприяє розвитку особистості, стимулює до творчості, діалогу.

Л. Мацько стверджує: "Особистість не може пізнати й зрозуміти себе без мови, а відповідно й реалізуватися" [3, с. 2]. Оптимальним для розвитку мовленнєвої особистості є діалогічне педагогічне середовище, яке передбачає зміну форм спілкування в освітній діяльності – перехід від монологічного до діалогічного (полілогічного) навчання, у якому відсутня авторитарна позиція вчителя та пасивність учнів. Організацію такої взаємодії забезпечують інтерактивні методи навчання.

Інтеракція – це шлях піднесення культури мислення й мовлення учнів, що спонукає їх до міркувань, обговорення, виконання проблемних завдань не за готовим зразком, а за новими способами. Інтерактивні методи сприяють розвитку цілісного мислення учнів (логічно-дискурсивного й емоційно-образного), формуванню внутрішніх змістоутворювальних мотивів пізнавальної діяльності, оволодінню мовою як засобом спілкування.

Застосування інтерактивних технологій вимагає старанної підготовки, потребує психологічної перебудови не тільки учнів, а й учителя. У діалогічному спілкуванні вчитель орієнтується не лише на власні потреби, а й на інтереси учнів. "Спілкуванню у формі діалогу притаманна особистісна рівність педагога та учнів, хоча вона й відрізняється за віком, соціальним статусом, рівнем знань і досвіду" [4, с. 93].

Навчання рідної мови має бути спрямоване на формування мовної особистості – людини, яка є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та

високим рівнем комунікативних умінь і навичок, дбає про красу й розвиток власного мовлення [5, с. 16].

Предметом вивчення повинна бути не лише мовна система (тобто лексичний, фонетичний та граматичний склад), але й мовленнєва діяльність, яка включає систему мовленнєвих умінь – вести діалог, сприймати, відтворювати й створювати усні й писемні монологічні й діалогічні висловлювання різних видів, типів, стилів і жанрів відповідно до мовленнєвої ситуації.

Досягти цього можна, обмеживши системно-описовий підхід і перейшовши на комунікативно-діяльнісний, мета якого – усебічний мовленнєвий розвиток учнів. Мовленнєвий розвиток включає (за Т. Донченко): а) розвиток мовленнєвої компетенції; б) формування понятійного апарату з розвитку мовлення; в) засвоєння учнями властивостей гарного мовлення; г) збагачення мовного запасу; ґ) оволодіння мовними нормами літературної мови; д) удосконалення вмінь та навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) [6, с. 6].

Процес мовленнєвої діяльності забезпечує всебічний розвиток особистості, зокрема мовленнєвий. Організація названої діяльності може бути ефективною лише тоді, коли учні відчують потребу в опануванні рідною мовою. Розвивальний вплив мають тільки внутрішні змістоутворювальні мотиви, які спонукають діяльність і надають їй особистісного змісту. На формування позитивної стійкої мотивації, крім змісту навчального матеріалу, організації та форм навчання, має вплив і стиль педагогічної діяльності.

Від особистості вчителя, його світогляду, фахового рівня, людських якостей залежить рівень пізнавального інтересу учнів, усвідомлення значення рідної мови як життєво необхідної в самоствердженні та самореалізації.

Навчаючи учнів, учитель має постійно слідкувати за культурою власного мовлення, підвищувати мовну й мовленнєву компетенції, яка вимагає: 1) ознайомлення з новими лінгвістичними здобутками; 2) дотримання мовних норм, чистоти мовлення; 3) реалізацію культурологічної змістової лінії за єдиною темою висловлювання; 4) аналіз оригінальних зразків різностильових текстів; 5) використання різних типів лексичних та синтаксичних одиниць у власному мовленні залежно від мовленнєвих ситуацій та комунікативної мети; 6) здійснення навчальної комунікації за допомогою мовних засобів, які розкривають красу й багатство мовлення.

Одна із функцій мови – функція впливу. З цією метою на кожному уроці має звучати живе, образне, емоційне, наукове, точне, нормативне мовлення вчителя. Не лише розвивати мовлення, а й пробуджувати творчу уяву, формувати чуття мови, національну свідомість – завдання сучасного уроку мови. З цією метою потрібно частіше практикувати роботу зі словниками (з'ясовувати лексичне значення слова, укладати синонімічні ряди); усі поняття,

лінгвістичні терміни записувати на дошці й дохідливо з'ясовувати їх сутність; вести рукописні словники типу "антисуржик"; частіше застосовувати різноаспектний (голографічний) аналіз одного й того ж слова, речення; запобігати типовим помилкам, редагуючи тексти; проводити спостереження за образно-виражальними можливостями слова, лексико-граматичним багатством мови; створювати образний, оригінальний за задумом твір, критично оцінювати написане, покращувати зміст та мовне оформлення.

У всіх дітей різні здібності, інтереси, можливості. Враховуючи вікові особливості, вчитель повинен допомогти кожному учневі реалізувати свій потенціал. Ефективними є групові й парні форми роботи та інтерактивні вправи, які допускають вибір дітьми різних видів та способів діяльності.

Під час роботи в парах можна виконати такі вправи: рецензування відповідей, створення асоціативних рядів, "лінгвістичний ключ", укладання тлумачного словника, лінгвістичне порівняння, інтерв'ю, діалог тощо. У групах можна застосовувати завдання творчо-пошукового характеру, зокрема "мікрофон", "мозковий штурм", лінгвістичний експеримент, лінгвістичне дослідження, міні-твір образного бачення, міні-твір образного сприйняття, інсценізація тощо.

Відкритість до спілкування (інтерація) набирає в наші дні особливого значення. Інтерактивні технології, методи, форми та вправи [7; 6] є перспективними саме тому, що спрямовані на формування мовної та мовленнєвої компетенції учнів у процесі реальної комунікації в межах навчальної групи, мікрогрупи, пари.

Особистісно зорієнтовані ситуації, діалогічна взаємодія, евристично-креативний стиль викладання учителя створюють сприятливе комунікативне середовище для мовленнєвого розвитку як учнів, так і педагогів, виховують мовну особистість, для якої рідна мова є універсальним засобом пізнання світу й самопізнання, скарбниця духовності народу, його ідеалів, моралі, етики.

Список використаних джерел та літератури

1. Хуторской А.В. Методика личностно-ориентированного обучения: Пособие для учителя. – М.: Изд-во Владос-Пресс, 2005. – 383с.
2. Вікова психологія / За ред. Г.С. Костюка . – К.: Рад. школа, 1976. – 267с.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у проекції педагогічного дискурсу // Дивослово . – 2006. – №7. – С. 2-4.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464с.
5. Пентилюк М. Особливості технології уроку мови // Дивослово. – 1998. – №4. – С. 16-18.

6. Донченко Т. Інтеграція системно-описового, функціонально-стилістичного і комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення української мови // Українська мова і література в школі. – 2005. – №2. – С. 5-11.
7. Павлова Л.Д. Методологічні підходи до проблеми інтерактивної педагогічної взаємодії // Управління школою. – 2006. – №13 (133). – С.2-14.

Місяць Н.К.,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Чернікова І.І.,

вчитель вищої категорії, вчитель-методист

(Житомирський міський ліцей № 25)

Формування позитивного ставлення до книжки у молодших школярів

(з досвіду роботи)

Інтелектуальний розвиток дитини, формування її характеру, емоцій та і особистості в цілому безпосередньо залежать, на думку психологів, від рівня мовленнєвої компетенції [1], зокрема від сформованості навичок читання. Формування навичок читання потребує значних зусиль і тривалого часу. Й.В.Гете писав: "Добрі люди і не підозрюють, якої праці і якого часу вартує навчитися читати. Я сам використав на це більше вісімдесяти років життя, та все ще не можу сказати, що уповні досяг мети".

Важливість навичок читання для розвитку дитини, зокрема для подальшого її навчання в школі, незаперечна. Вчені називають читання порогом усякого знання, не переступивши якого не можна здобути освіти. Батьки, які турбуються про інтелектуальний та духовний розвиток своєї дитини, особливу увагу мають приділити формуванню та розвитку саме навичок читання, не перекладаючи цю важливу справу тільки на плечі школи і вчителя.

Вже у дошкільному віці діти тягнуться до книжок, журналів, газет. Їх приваблює і шурхіт сторінок, і кольорові малюнки, і літери, які спершу сприймаються як незрозумілі та навіть загадкові позначки. Діти люблять по багато разів "читати" одну й ту саму книжку, точніше, стежити за тим, як їм читають старші. Через деякий час вони самі розгортають книжку і, орієнтуючись на малюнки, переповідають написане, при цьому ведуть

пальчиком по рядках друкованого тексту. Цю ілюзію читання варто в дитині підтримувати, зробити її підґрунтям для формування та розвитку навичок читання. Батькам не слід казати дитині: "Це не читання, ти вигадуєш" (а ще гірше: "ти обманюєш, брешеш"), набагато корисніше підтримати потяг до книжки, хоча б і такий наївний, наприклад, фразами: "А малий вже пробує читати" або "Аллочка вже береться до книжки", "Та ти вже починаєш товаришувати з книжкою".

Важливо не втратити цей порух до читання, до книжки. Добре при будь-якій нагоді дарувати дітям книжечки, ходити разом з ними до книжкового магазину і там вибирати книжку, роздивляючись ті, що стоять на полицях, купляти книжечки як для себе, так і в подарунок друзям. Слід дати дитині можливість поринути у світ книжок, побачити, що книжками цікавиться чимало людей.

Привернути дитину до читання може приклад батьків, дідуся чи бабусі, старших в родині дітей, а також сімейне читання. Шкода, що сьогодні не так часто можна зустріти родину, в якій книжки читають вголос, зібравшись не біля телевізора, а об'єднавшись навколо книжки. А проте роль подібного досвіду родинного читання для формування читача неможливо переоцінити. У такій атмосфері домашнього читання дитина теж має бути не тільки слухачем, а й здобувати навички читача, брати активну участь у колективній справі. Вона теж має читати, коли приходить її черга. Читання по черзі у родинному колі або з одним із батьків не тільки шліфує техніку читання, привчає до роботи з першоджерелами, але й дає чудову нагоду спілкування, яке розгортається на матеріалі прочитаного.

Для формування навичок техніки читання батькам потрібно скористатися вихідними і шкільними канікулами. У цей час слід взяти за правило щоденно читати разом з дитиною вголос по черзі. Спершу дитина читатиме 2-4 сторінки, а старший 5-6, потім частка збільшується: дитина читає по 5-6 сторінок, а старший по 10. Пізніше частка дорослого зменшується, а частка дитини залишається такою самою, поки читатимуть порівну, врешті починає збільшуватися частка дитини.

Слід зазначити, що робота ця копітка, вимагає від дорослого терпіння і такту. Не так просто слухати, як повільно і невпевнено дитина крізь літери прокладає собі шлях до тексту. Дорослому хочеться прискорити читання, оскільки його чекають важливі справи, часу обмаль. Зрештою він не витримує і пропонує сам прочитати, зауважуючи: "Давай я прочитаю, це буде краще і швидше," — і не замислюється над тим, що у цю саму мить він відштовхує дитину від читання, сіє зерна невіри у здібності дитини, у її можливості. Безперечно, буде швидше, але не буде краще! Навичка читання настільки цінна для інтелектуального розвитку річ, що не слід шкодувати часу на її формування і удосконалення. Спільні з дитиною читання не повинні закінчуватися, коли закінчуються канікули.

Коли учень ходить до школи, його читанням у більшій мірі опікується вчитель. Не зупиняючись на використанні різних технологій формування навичок читання під час уроку [2, с.6-7], звернемо увагу на те, як підтримується інтерес до читання та удосконалюється цей непростий механізм мовленнєвої діяльності поза уроками читання.

У молодших класах вивчення літер завершується проведенням Свята букваря, яке засвідчує, що діти подолали першу сходинку писемності. У подальшому механізм писання буде тісно пов'язаний з механізмом читання, оскільки це два механізми писемного мовлення: читаючи, дитина сприймає тексти, що створені іншими, а пишучи, вона сама створює тексти і фіксує їх на папері.

Досвід переконує, що людина, яка багато читає, краще висловлює власну думку, пише грамотно і легко, впевнено переконує співрозмовника. Саме це молодшим школярам навіює вислів Максима Горького: "Хто багато читає, той багато знає", який на фоні оптимістичних кольорів райдуги написаний через усю стіну однієї з класних кімнат у Житомирській міській гімназії № 25. Кожний день учні зустрічаються з ним, щойно заходять до класу. А вчитель допомагає їм пережити цю думку у свій спосіб, пов'язати з власним досвідом, розгорнути і продовжити. "Чи розумієте ви цей напис? Чи погоджуєтеся з ним? До чого він вас закликає? Як ще можна висловити цю думку?" – запитує учитель. Діти включаються до розмови: "Тут сказано, що розумним станеш, коли будеш багато читати. Тут сказано, що читання допоможе набратися розуму. Я зрозумів, що книжки ведуть до знань, до розуму. Мені здається, що той, хто багато читає, буде гарно навчатися, отримувати гарні оцінки. Цей напис вчить, що з книжок можна набути розуму" тощо.

Вчитель молодших класів стоїть у витоків навичок читання. Від його щоденної праці багато в чому залежить, чи виросте з кожного школяра вдумливий читач, любитель книжки. Саме вчитель молодших класів показує дітям дорогу до шкільної бібліотеки, з якою школярі мають співпрацювати увесь час навчання, відвідувати до закінчення школи.

Під час першого візиту до бібліотеки вчитель знайомить дітей з її працівниками, навчає вітатися з ними, просити про допомогу у пошуках книжок, висловлювати свої прохання. Бібліотекарка показує першокласникам, де можна пошукати книжки для читання, розказує про термін повернення книжки до бібліотеки, наголошує на необхідності правильного користування книжкою (не загортати сторінок, не писати, не малювати в книжці, не бруднити її).

Протягом першого класу вчитель час від часу веде дітей до бібліотеки, щоб вони поміняли книжки, в наступних класах він нагадує про візит до бібліотеки. На уроках читання вчитель знаходить час, щоб дати дітям можливість почитати книжки, які вони беруть у бібліотеці. На це може відводитися до 10 хвилин уроку. В цей час легко помітити, хто з дітей не

відвідує бібліотеку, хто ще не призвичаївся до читання поза уроком. Для школярів це нагода подивитися, що читають їх ровесники, можливо, взяти цю книжку в бібліотеці наступного разу.

Вже в молодших класах вчитель привчає дітей до ведення читацьких щоденників. Спершу він називає рубрики, які допоможуть фіксувати записи (автор, назва книжки, головні герої, можливо, вислів, який сподобався, тощо), потім показує читацькі щоденники, які вели його колишні учні. Учитель наголошує, що записи в щоденнику можуть мати і довільну форму, містити малюнки або наклейки. Час від часу вчитель перевіряє ведення щоденників і відзначає перед усім класом найкращі з них. Це спонукає школярів до активного читання, осмислення прочитаного, до творчості.

Нерідко в молодших класах діти пригощають друзів у день свого народження цукерками, вчитель може підказати (не нав'язуючи!), що імениннику доречно подарувати книжку. Нерідко у день свого народження діти повертаються додому з декількома книжками, які їм подарували однокласники.

Привчає дітей до книжки і власний досвід вчителя, його життя. Іноді вчитель приносить свою книжку і розказує дітям, що до нього приходили гості і подарували цю книжку, що до нього приїздив давній друг і привіз цю книжку, що йому нарешті вдалося придбати книжку, про яку він давно мріяв. Діти бачать, що вчитель любить книжки, цінує їх. У старших класах вони будуть цікавитися читацькими уподобаннями своїх вчителів, дарувати їм їхні улюблені книжки.

Корисною буде для дітей інформація, наприклад, про те, що випускник школи, який став приватним підприємцем, досяг успіху в житті, подарував шкільній бібліотеці книжки. Вони теж можуть набути своєрідного "спонсорського досвіду", приносячи книжки для передачі в дитячі будинки. Усе це формує ставлення до книжки як до бажаного і дорогого подарунка.

У наш час, коли комп'ютер посідає чільне місце не тільки у професійній діяльності, але й у навчанні, нерідко можна почути думку про те, що книжка вже не потрібна, що діти не хочуть читати. На поверхні це виглядає саме так. Дійсно, на перервах діти з захопленням говорять про комп'ютери, розказують про комп'ютерні ігри. Не слід у прагненні навертання їх до книжки відвертати їх від комп'ютера. Цивілізаційний розвиток людства не зупинити. В епоху інформаційних технологій варто їх використати. До дітей слід донести думку про те, що користуватися комп'ютером неможливо, якщо ти не вмієш принаймні читати його команди або відповіді, отже, читання допоможе в роботі з комп'ютером.

Власне користування комп'ютером створює сприятливу основу для формування навичок читання. При роботі з ним дитина читає в своєму індивідуальному темпі, її ніхто не підганяє, не стоїть над нею (саме це психологічно негативно впливає на школяра під час читання в класі). Навчальні

комп'ютерні програми з будь-якого предмету позитивно впливають на удосконалення навичок читання, оскільки через читання учні долучаються до інформації не тільки з мови та літератури, але й із хімії, фізики, географії, історії тощо.

Комп'ютер може стати незамінним товаришем у подорожах до відомих бібліотек усього світу. Комп'ютер не перекреслює книжку, він дає читачеві новий інструмент читання, відкриває нові можливості пізнання збережених у книжках думок та переживань. Сучасні бібліотеки неодмінно мають комп'ютери, сучасний читач – це користувач електронної бібліотеки. Вчитель молодших класів, ведучи своїх учнів дорогою знань і проводжаючи їх у подальшу путь, неодмінно знайде можливість показати їм нові шляхи здобування знань. Не випадково, що місцем екскурсії буде бібліотека, устаткована комп'ютерами.

Таким чином, об'єктом неодмінної турботи батьків та одним з найважливіших напрямків роботи вчителя початкових класів є формування у молодших школярів позитивного ставлення до читання і книжки.

Список використаних джерел та літератури

1. Виготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. –М., 1956. -519 с.
2. Майборода В., Друзь З. Виховання пізнавальних інтересів молодших школярів // Початкова школа, 1988, № 6.

Приходченко Н.О.,

учитель української мови і
літератури, учитель-методист

(Житомирський екологічний ліцей №24)

Усне словесне малювання – один зі шляхів розвитку

чуття мови особистості на уроках словесності

(Засвоєння науково-обґрунтованих основ граматики)

на розвивальному матеріалі з проблем екології)

Розвиток науки і техніки дав учителям та учням нові форми комунікації, нові типи вирішення абстрактних і конкретних завдань, перетворюючи вчителя з авторитарного транслятора готових ідей у натхненника інтелектуального та творчого потенціалу учня [1, с. 44]. Завдання учителя-словесника – розбудити у дітей дар слова, допомогти оволодіти ним, а значить – забезпечити формування мовленнєвої компетентності "особистості" [2, с. 5]. Яким же чином досягти мети, щоб сформувати національно горду, духовно багату мовну особистість, яка б бездоганно володіла усним і писемним мовленням?

Рідна мова – найважливіший предмет, покликаний піднімати гідність, потоптану гідність української людини. Уроки української мови у нашому ліцеї забезпечують національне мислення, розвивають творчу уяву, збагачують душі вихованців. А, все, що діється у серці людському, стверджував П. Куліш, геній нашої культури, це і є справжнє життя. Навчити гарно володіти мовою можна лише в процесі мовлення. Хочу поділитися деякими методичними знахідками, здобутими за роки педагогічного пошуку.

Реалізуючи культурологічний принцип навчання рідної мови, ознайомлюю школярів із поняттям краси (як філософської категорії) через цілющий дар природи – квіти. Для усвідомлення і розуміння граматичних понять теми застосовую як додатковий матеріал найновіші дані з питань екології, а це закладає основи формування інтелекту і загальної культури особистості. На уроках словесності реалізую усні та письмові завдання в певній науково-обґрунтованій логіко-граматичній системі, що спонукає учнів до комунікативного спілкування і мислення. Ці завдання логічно послідовні, як за змістом, так і граматично, тобто ускладнення буде поступовим.

Таким чином, розвиваючи творчі нормативні та комунікативні можливості дітей через сенсорику, прагну розвивати культуру дитячих почуттів. Учні тягнуться до краси слова, до його музики і мелодики, а це дає душевну насолоду. Слово – основа для розвитку і становлення менталітету нашої юні.

Як активізувати мовленнєву діяльність школярів?

По-перше. Серед тем творів надано перевагу пов'язаним із життєвим досвідом школярів, досить часто останні пропонують і свої теми, що їх цікавлять. Наприклад: "Якби я був директором екологічного ліцею...", "Якого я вчителя поважаю і чому?", "Танок моїх мрій", "Про що співає осінній дощ?" та ін.

По-друге. Заняття із рідної мови та літератури будує так, щоб кожен із проведених видів робіт виконував свою роль у формуванні певного

комунікативного вміння, щоб учні успішно оволодівали монологічним та діалогічним мовленням.

По-третє. Результативність роботи дає використання на уроках словесності системи текстів й усних висловлювань, зміст яких представляє національну культуру нашого народу, а форма відзначається довершеністю.

Отже, саме використання текстів розвиває у дітей логічне мислення. Безумовно, велике значення також мають речення, підпорядковані одній темі. Значить, все це розвиває у дітей мовне чуття.

Як формуються навички усного та писемного мовлення на уроках словесності?

Досвід підтверджує, що цікавою та оригінальною формою екологічного виховання школярів є усне словесне малювання. Що це за новація? Як вона реалізується в практиці роботи? Це одна із інтерактивних форм навчання, яка допомагає учителеві реалізувати мовну компетенцію у формуванні духовно багатого потенціалу особистості. Відповідно до вітчизняної методики, усне словесне малювання використовувалася лише на уроках літератури. Уже кілька років поспіль цей ефективний метод навчання я застосовую у педагогічній практиці і на уроках мови.

Тема, пропонована вчителем, відтворюється уявно. Наприклад, усно учні малюють те, що нібито "почули", "побачили", "знайшли", "втратили" тощо. Наведемо орієнтовані теми для словесного малювання: "Музика осіннього вітру", "Заснули мальви коло хати", "Чорнобривців насіяла мати". Усне словесне малювання реалізую після повідомлення теми, мети уроку один раз на тиждень. Для збагачення лексичного запасу слів пропоную учням опорні слова, а словосполучення вони утворюють самостійно. У доборі останніх варто орієнтуватись, в основному, на тему і зміст уроку. Таку форму розвитку усного та писемного мовлення проводжу в 2 етапи. Мета – відшліфовування фонетичного принципу орфографії української мови. Школярі відчують мелодику мови, виділяючи її особливу пісенність, а це розвиває у них мовне чуття.

Перший етап. Велике значення має правильна вимова звуків рідної мови як будівельного матеріалу для інших мовних рівнів. Наприклад, у слові дзвінок, дз – один звук вимовляємо, але пишемо 2 літери. У слові гедзь – звук [дз'], але пишемо 3 літери. Учні вчаться вимовляти правильно слова з подвоєнням букв, наголошувати їх. Це досягається завдяки використанню на уроках словесності українських народних пісень, які виконую сама. Із захопленням діти сприймають мелодику пісень, підхоплюють спів. Декламація поезій класиків української літератури допомагає учням закріпити правильну вимову, наголос. Тобто, співзвучність рядків також сприяє формуванню орфоепічних навичок. Закріплення першого — усного — етапу словесного малювання проводжу на

другому – письмовому. *Другий етап.* Це різні види робіт на розвиток грамотності.

Для прикладу наведемо урок рідної мови в 7 класі.

Тема. Дієприкметник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.

Мета. Вивчити загальне значення дієприкметника як особливої форми дієслова, усвідомити властиві дієприкметникові граматичні ознаки прикметника й дієслова. Навчитися розпізнавати дієприкметники в реченнях, з'ясовувати їх рід, число, відмінок.

Культура мовлення. Правильне використання дієприкметників в усному і писемному мовленні.

Словниковий диктант.

Завдання: 1. Запишіть дієслова в неозначеній формі, утворіть від них слова, які відповідали б на питання: який?, яка?, яке?, які? *Насіяти, сіяти, посадити, оберігати, навчити, зачарувати, виростити, виплекати, пожовтіти, палати, стелити.* 2. Із утвореними дієприкметниками скласти словосполучення, які стануть лексичним будівельним матеріалом для усного словесного малювання "Чорнобривців насіяла мати".

Учні виконують завдання. Звучить пісня "Чорнобривці" на слова М.Сингаївського.

Вчитель. Чорнобривці – квіти витривалості. Перший сніг впаде, а вони зберігають іноді й колір. Можливо, витривалі, як і ми, українці. У віночках впліталось багато квіточок. І всі вони – не просто краса, а й оберіг, "знахар душі", бо в ньому є така чаклунська сила, що болі знімає, волосся береже. Отже, маємо усно тему лексичними пензликами – словами, використовуючи при цьому найрізноманітніші фарби – художні засоби мови: епітети, порівняння, синонімію тощо.

Другий етап – творча робота. Якщо під час першого етапу учні малювали тему усно з допомогою поданих слів і словосполучень, то на другому етапі роботи школярі змальовують тему письмово, причому пропонують і свої варіанти теми: "Чорнобривці біля моєї оселі", "Вже й білий сніг на чорнобривцях". Це викликає зацікавленість юної особистості працювати творчо (як у ліцеї над письмовим завданням, так і вдома).

Отже, тема — одна, а думки — різні, як і люди. Різне розуміння, адже не всі однаково мислять. Кожна дитина – це індивідуальність. І малюнки в них, як усні, так і письмові, різні. Безперечно, у цьому – суть! Тому і неможливо давати якісь певні зразки для таких уроків тому, що діти тут – творці. Добре, якщо є багато різнодумців, котрі по-своєму усвідомлюють Правду і Кривду, Добро і Зло.

Індивідуум вільно розквітає у мовній можливості — ми розвиваємо індивідуальність дитини, закладену природою. Це своєрідне плекання особистості ліцеїстів в екологічному закладі. Система роботи з індивідуалізації домашнього завдання реалізує принцип демократизму і вибору. Тому завжди пропоную завдання додому на вибір учнів. Так, наприклад, учні обирають прийнятне для себе завдання:

1. Написати твір за темою усного словесного малювання уроку: "Чорнобривців насіяла мати", "Вже й білий сніг на чорнобривцях" тощо.
2. Знайти легенду Полісся про улюблену квітку.
3. Дібрати три вправи відповідно теми уроку.
4. Виписати із підручника біології опис квітки (відповідної до знака зодіаку).

Естетичне сприйняття мови — це один зі шляхів розумового виховання учнів. Безперечно, такий шлях формує загальну культуру мовлення особистості.

Для кожного педагога найбільше щастя, коли учні люблять його предмет. Часто міркую: чому ліцеїсти пишуть? З-під їхнього пера вже вийшла збірка віршів учнів-випускників 2002 року — "Травневий цвіт" (15 авторів). Не прагну, аби всі вихованці у нашому закладі стали поетами, але навіть невіддале віршування засвідчує, що автор навчився розуміти виразальні можливості мови, що, без сумніву, додало його душі шляхетності, розуміння прекрасного.

Мене як людину і педагога вабить мистецтво, поезія, музика. Писала і пишу вірші, люблю співати. А це, безперечно, дає результативність у формуванні мовленнєвої культури учнів. Ліцеїсти пишуть оповідання, казки, легенди, есе тощо. Збірка "Зав'язь" — творчість учнів сьомих класів (15 авторів). У кожного із них — різні уподобання і почерк. Скажімо, Ю. Дідківська щиро вболіває за матінку-природу, И. Жерибор і Ю. Ніколаєва — казкарі. Олена Климова ділиться своїми думками про рідний ліцей. Окрім того, пензлем юної художниці, тобто, малюнками, майстерно оформлена збірка "Зав'язь", а це перший крок до справжньої творчості.

Таким чином, усне словесне малювання — один зі шляхів формування інтелекту та загальної культури особистості через засвоєння науково-обґрунтованих основ граматики на розвивальному матеріалі з проблем екології.

Список використаних джерел та літератури

1. Педагогічні технології у безперервній професійній освіті (За заг. ред. Сисоевої С.О. — К., 2001.
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5-12 класи. — К.: Перун, 2005.

Мирошник Т.В.,

учитель початкових класів

(Житомирський міський колегіум)

**Формування навичок каліграфічного письма
як засобу розвитку культури усного та писемного мовлення**

Формування навичок письма є важливою складовою програми з рідної мови, що пов'язано з навчанням читати, з розвитком усного та писемного мовлення, адже цим визначається грамотність і, врешті-решт, загальна культура людини.

На нашу думку, вже з перших днів навчання дитини необхідно формувати в неї навички правильного, каліграфічного почерку, бо від цього певною мірою залежать подальші успіхи школяра.

Процес навчання письма пов'язаний із певними труднощами психофізіологічного характеру. У дитини ще слабо розвинені дрібні м'язи кисті руки, на які припадає основне навантаження при письмі, недосконала нервова регуляція рухів, низька витривалість статичних навантажень, недостатньо сформовані вольові якості, вузький об'єм уваги. Шестирічний учень сприймає букву в цілому, не бачить її елементів при написанні.

Отже, дитина зможе уникнути труднощів при навчанні письма, якщо в неї вже сформуються певні технічні та графічні навички ще в дошкільний період. Із цією метою нами розроблений навчально-методичний комплект "Вчись писати, малюк", що має дві складові: зошит для дітей та методичні розробки п'ятдесяти інтегрованих занять із навчання письма.

Зошит для дітей, в якому використано метод безвідривного умовного малювання, містить систему вправ для підготовки дитини до письма. Виконуючи завдання в цьому зошиті, школярі вчаться орієнтуватися на сторінці зошита, знаходити місця, де лінія змінює свій напрямок, писати на сторінках і в клітинку, і в косу лінію. Всі завдання містять елементи букв і цифр, які будуть вивчатися в майбутньому.

При виконанні завдань діти користуються й ручкою, й олівцями (основна робота виконується ручкою, допоміжна – олівцями). Працюючи над завданнями, діти відтворюють малюнок ручкою, по можливості не відриваючи руки. Розфарбовують малюнки методом штрихування, підбирають відповідні кольори й установлюють напрямок штрихів, дотримуючись правил.

Таким чином готують руку до письма елементів букв і цифр: у дитини виробляються стереотипи рухів зверху вниз, зліва направо, плавність письма, розвиваються окомір, дрібна моторика пальців. Крім того, школярі отримують ще й необхідні в подальшому навчанні мовленнєві, математичні, природничі, художні уявлення.

Наприклад, перед виконанням завдань заняття № 8 (тема "Письмо овальних, півовальних ліній. Закріплення уявлень про робочий рядок. Розміщення предметів у просторі") із дітьми проводиться бесіда про ліс, про його значення та мешканців. Пропонується вилучити зайве слово із ряду слів – назв тварин, діти відгадують загадку про їжачка, дізнаються про те, як він живе, чим живиться.

Після підготовчої роботи виконують рельєфну композицію "Їжачок" із пластилінових джгутиків на готовій основі. При цьому розвивається дрібна моторика пальців, адже дитина виліплює із пластиліну джгутики, надаючи їм потрібної форми: тим самим готує руку до письма, виконуючи гімнастику для пальчиків.

Розглядаючи малюнок, діти з'ясовують, що знаходиться зліва від їжачка, справа від грибочка, над їжачком, під їжачком, тобто спостерігають за розміщенням предметів у просторі. За малюнком складають речення, будують його графічну схему. Після цього приступають до роботи в зошиті на сторінці в косу лінію. Дітям пропонується обвести ручкою прямі, овальні, півовальні лінії, по можливості не відриваючи руки, й домалювати потрібні лінії, щоб вийшов малюнок. Знаходять робочий рядок, по якому "іде" їжачок, і зафарбовують його зеленим кольором, як травичку. Зафарбовують малюнок методом штрихування, встановивши напрям штрихів за допомогою вчителя. Потім порівнюють малюнок у зошиті з рельєфною композицією, з'ясовуючи риси їх подібності й відмінності. При цьому розвиваються ще й уміння порівнювати, співставляти, робити висновки. Таким чином на занятті інтегрується навчальний матеріал із таких курсів: "Ознайомлення з навколишнім світом", "Математика", "Навчання грамоти", "Художня праця".

Усі заняття з методичного посібника інтегровані й побудовані так, що дитина сприймає необхідний навчальний матеріал через цікаві, ігрові, розвиваючі вправи, пізнає якесь явище, поняття з різних сторін, що допомагає їй досягти цілісності знань. Крім того, кожне заняття має виховне та розвивальне спрямування, зумовлює розвиток творчих здібностей, вольових якостей, естетичних смаків. При цьому враховано вікові та психофізіологічні особливості дітей п'яти-шести років.

Навчально-методичний комплект "Вчись писати, малюк" може бути використаний учителями початкових класів у добуковарний період, вихователями дитячих садків, а також батьками майбутніх першокласників для підготовки дитини до письма.

Метод безвідривного умовного малювання використовуємо й у першому класі при вивченні написання букв, працюючи з дітьми в зошитах із калькою. У звичайний учнівський зошит між листками вставляються аркуші кальки; на сторінці зошита в робочих рядках і в міжрядковому просторі виконані малюнки з елементами букви, що вивчається на уроці. На кальці діти відтворюють малюнок, намагаючись не відривати руку й установивши напрям руху. У такий спосіб рука готується до письма букви. Роботу в цьому зошиті можна проводити й на початку, й у середині чи кінці уроку, іноді – як розрядку після напруженої розумової діяльності, залежно від типу уроку.

Корисно також давати завдання заштриховувати, зафарбовувати деякі елементи. Цей прийом допомагає дитині набути впевненості в оволодінні тією чи іншою формою букви, що сприяє розвитку позитивних емоцій при письмі.

До речі, метод безвідривного умовного малювання ми використовуємо й у другому – четвертому класах при проведенні хвилинок каліграфії, підбираючи завдання, які сприяють розвитку скоропису, плавності, ритмічності письма.

Завдяки використанню вищезгаданих прийомів і методів учні оволодівають навичками каліграфічного письма на високому рівні. Це допомагає їм в успішному навчанні, адже без оволодіння графікою письма неможливе вивчення будь-якого навчального предмету; воно є необхідною умовою успішного плину думки, повноти й точності її писемного вираження.

Список використаних джерел та літератури

1. Безруких М.М., Ефимова С.П. Навык письма – трудности обучения // Начальная школа. – № 11. – 1988.
2. Потапова Е.Н. Обучение письму младших школьников // Начальная школа. – № 6. – 1987.

Яремчук С.С.,

заступник директора з навчально-виховної роботи

(Житомирський екологічний ліцей № 24)

Принципи формування мовної і мовленнєвої компетенцій школярів

Одним із основних завдань сучасної школи є формування життєвих компетенцій особистості.

В ієрархії типів компетенцій чи не найголовніше місце посідає мовленнєва, оскільки поєднує в собі всі інші компетенції.

На думку М. Пентилюк, мовленнєва компетенція, "спираючись на мовну, включає систему мовленнєвих умінь, що слугуватимуть учням для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетенція кожної особистості виявляється у виробленні вмінь користуватись усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та сфери суспільного життя" [1, с.5].

Таким чином, мовленнєва компетенція – це вміння практично застосовувати знання мови, виправдано користуватися її одиницями, а також володіти мовленнєвими вміннями і навичками на основі засвоєних мовленнєвознавчих понять.

Оскільки в основі мовленнєвої компетенції лежать глибокі знання мови, що визначають мовну компетенцію, оволодіння ними є першочерговим завданням. Однак вивчення мови як абстрактної знакової системи на сьогоднішній день не задовольняє потреби особистості, яка одночасно виступає і творцем соціуму, і носієм культурно-історичної пам'яті етносу, і громадянином, що формує і забезпечує існування держави.

Сучасний випускник школи повинен не просто володіти сумою знань про мову, засвоївши її закони, правила, винятки з них, а й вивчати її як продукт духовного поступу народу і власного розвитку, бо мова – "найголовніше і найглибше джерело національної духовності" [2, с.88], "путівник по світу на дорозі до себе" [3, с.2].

Сучасні освітні цілі вимагають усвідомлення того, що "озброєння" специфічними знаннями повинно поступатися місцем формуванню навичок, які

мають життєво важливе значення і широке практичне застосування. Час переконав: недооцінка творчих можливостей особистості, ігнорування її емоційно-ціннісного ставлення до світу призвело до невміння особистості реалізувати себе в житті, до невміння застосовувати отримані в школі знання у нестандартних ситуаціях.

На думку психологів, кожне покоління в цілому і особистість як його представник зокрема, засвоюють у мові тільки те, що відповідає їх потребам у подальшій діяльності й спілкуванні. Засвоєння мовних компетенцій буде успішним, якщо школярі усвідомлять, з якою метою вони вивчають той чи інших матеріал, яке місце в системі мовних одиниць він посідає, чому без нього не обійтись не тільки при вивченні наступних тем, а й в подальшій мовленнєвій практиці.

Мотиви, що лежать в основі потреби, виступають стимулами навчання й підвищують ефективність засвоювання матеріалу. Один з основних мотивів – практичне застосування набутих умінь і навичок.

Завдання словесників – зробити все, щоб лінгвістичні знання учні одержували через привабливі, цікаві форми роботи.

На думку О. Біляєва, навчання буде ефективним, коли

- теоретичні положення, правила ілюструватимуться прикладами із живого мовлення, кращих зразків художньої літератури та фольклору;

- учні внаслідок систематичного тренування, практичної діяльності здобудуть вміння і навички застосовувати знання як у стандартних (під час виконання вправ за зразком), так і в нестандартних ситуаціях, особливо при створенні власного висловлювання;

- вся система занять у розвитку усного і писемного мовлення будуватиметься відповідно до вимог життя, задовольнятиме потреби учнів у мовленнєвому спілкуванні [4, с.5].

Серед інноваційних методів навчання, які дозволяють процес навчання зробити якісним і ефективним, на увагу заслуговують ті, що ґрунтуються на *принципі єдності навчання і розумового виховання*, яке "сприяє формуванню в учнів наукового світогляду і розвитку їхніх пізнавальних і творчих здібностей" [4, с.4].

Якісному засвоєнню знань сприяють пізнавальні завдання і запитання, які учитель пропонує учням для розв'язання проблемних ситуацій, останні виникають у разі невідповідності наявної системи знань новим мовним явищам.

Завдяки створеним проблемним ситуаціям діти змушені шукати шляхи їх вирішення, думати, відпрацьовувати гіпотези, — отже, знання набуватимуться не механічно, а свідомо, не лише пам'яттю, а й розумом.

Прикладом завдань проблемного характеру можуть бути завдання з теми "Правила вживання м'якого знака":

- Чому в слові *уманський* не пишемо м'який знак, якщо твірне слово *Умань* пишеться з м'яким знаком?
- Чому не пишемо м'який знак у слові *ковзкий*, якщо він наявний у словах *вузький*, *низький*?
- Чому написання слова *станьсь* є правильним?

Беззаперечною умовою якісного засвоєння мовних знань є організація навчально-виховного процесу за *принципом мовленнєвої мислительної активності*. Учні, перебуваючи в умовному чи реальному процесі практичного користування мовою, мовленнєвої практики, усвідомлено переносять лінгвістичні одиниці, закони їх функціонування у власну мовленнєву діяльність.

Мовні знання, передмовленнєва робота, комунікативна практика – триада чинників, які складають мовленнєву компетенцію.

Поступовому і систематичному формуванню мовленнєвої компетенції сприятиме система вправ. Залежно від конкретної мети вони можуть бути різних типів.

С. Омельчук виділяє конструктивні, мовленнєві та комунікативні вправи, спрямовані на формування в учнів мовленнєвої компетенції [5, с.3].

Мета конструктивних вправ – формувати у школярів уміння будувати і вживати мовні засоби у мовленні. Серед видів завдань, які учитель запропонує учням, можуть бути такі, як: моделювання, порівняння, побудова та перебудова синтаксичних конструкцій. Наприклад, пропонуємо учням перебудувати безсполучникові складні речення на сполучникові складносурядні і складнопідрядні, порівняти їх виражальні можливості, доцільність використання у різних стилях мовлення.

Мовленнєві вправи забезпечують розвиток умінь добирати мовний матеріал відповідно до мети і змісту висловлювання. Серед видів завдань даного типу вправ у шкільній практиці найчастіше використовуються навчальні редагування, відтворення деформованого тексту тощо. Комунікативні вправи сприяють формуванню вмінь самостійно використовувати мовні явища в конкретній ситуації мовлення. Творчі диктанти, переказ із творчим продовженням, складання текстів-роздумів за пропонованою тезою – завдання характеризуються комунікативною спрямованістю.

Цілеспрямоване й систематичне використання вправ допоможе учням оволодіти мовленням. Пояснення мовних фактів і явищ через спостереження й аналіз мовлення, широке використання практичних завдань і вправ з розвитку

зв'язного мовлення забезпечить реалізацію діяльнісно-комунікативного підходу до навчання рідної мови, який сприятиме формуванню особистості, яка б вільно, комунікативно виправдано користувалася мовними засобами, добираючи лише ті, що найповніше виражають думку у певних мовленнєвих ситуаціях. Щоб навчитися цього, учні повинні працювати із готовою "продукцією" мовлення – текстом.

Добираючи для роботи текст як основний засіб навчання, учитель повинен дотримуватися таких критеріїв:

- доступність, тобто відповідність до вікових та психологічних особливостей учнів. Це забезпечить можливість адекватного сприйняття змісту твору;

- наповненість тексту дидактично значущими одиницями відповідно до теми уроку;

- досконалість добору мовних одиниць, характерних для певного стилю мовлення;

- здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів;

- виховна спрямованість тексту.

Як засіб формування мовної і мовленнєвої компетенції текст має широкий спектр можливостей. У процесі лінгво-стилістичного аналізу виробляється увага до кожного слова, речення в тексті, їхньої ролі у формуванні стилю, розвивається чуття мови, творчі здібності школярів.

Вироблення в учнів навичок стилістичного аналізу розпочинається у 5-7 класах. Робота зі стилістики з цією віковою групою учнів має бути спрямована на формування вміння створювати тексти різних типів мовлення у тому чи іншому стилі, використовуючи відомі стилістичні ресурси мови. Для цього застосовуються різні види робіт: спостереження над стилістичними засобами мовних явищ, стилістичний експеримент, редагування тексту тощо [6, с.13].

Щоб робота з текстом мала певну систему, учням 9-11 класів пропонуємо орієнтовний план його аналізу:

1. Визначіть тему і головну думку.
2. Вкажіть тип і стиль мовлення.
3. Вкажіть засоби зв'язку речень у тексті.
4. Визначте особливості композиційної структури тексту.
5. Висловіть думку щодо доцільності вживання стилістичних ресурсів.

Увага до тексту з точки зору стилістики допомагає учням по-справжньому розкрити природу зв'язного висловлювання як смислової єдності, втіленої у виражальних засобах мови та композиційній структурі висловлювання.

Розв'язуючи питання мовленнєвого розвитку школярів, слід водночас дбати і про формування їхнього світогляду, духовних орієнтирів, високої внутрішньої культури, естетичного смаку, бо саме від цього залежить, "що і як учень виражатиме в слові" [7, с.4]. У цьому аспекті текст виступає основним засобом морально-етичного виховання, формування духовної культури особистості. Саме тому перевагу потрібно надавати текстам з високим духовним потенціалом, яким сповнені високохудожні національні і світові зразки мистецтва слова.

Таким чином, використовуючи текст як "ідейно-тематичну цілісність, яка несе певний пізнавальний і виховний заряд", отже, "має велике значення для розвитку мовленнєвої діяльності учнів" [8, с.4], учитель реалізує ще один важливий принцип формування мовної і мовленнєвої компетенції – *єдність навчання і виховання духовно багатой особистості*.

Список використаних джерел та літератури

1. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. - №3. – С.5.
2. Дзюба І. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? // З криниці літ. – К., 2001. – Т.ІІ. – С.88.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу // Дивослово. – 2006. - №7. – С.2.
4. Беляєв О. Зміст уроку мови // Українська мова і література в школі. – 2003. - №4. – С.4-5.
5. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису // Дивослово. – 2006. - №9. – С.3.
6. Овсієнко Л. Лінгвостилістичні засади роботи над переказом у 5-7 класах // Українська мова і література в школі. - 2005. - №5. – С.12-14.
7. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема // Дивослово. – 2006. - №5. – С.5.
8. Мельничайко В. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1986. – С.4.

Зотько Т.С.,

вчитель української мови та літератури,
(Житомирська міська гуманітарна гімназія № 23)

Про деякі функціонально-граматичні аспекти використання в українській мові прізвищ, імен та по батькові

Щоб відстояти власну життєву позицію, висловити точку зору з будь-якого питання, виявити рівень своєї освіченості і культури, необхідно досконало знати мову, вправно користуватися її засобами. На жаль, культура нашого мовлення не завжди висока. Підвищення рівня грамотності потребує не тільки усне, але й писемне мовлення, зокрема те, що використовується у сфері ділового спілкування.

А. Кващук у статті "Повернімо українцям їхні справжні прізвища" зазначає, що у нашій періодиці з'явилося багато гнівних публікацій проти багатовікового зросійщення української мови, але в жодній з них немає ні слова (!) проти просто кричущого спотворення українських прізвищ, коли їх записують за правилами російської, а не української мови. Звичайно, сказане найперше стосується записів прізвищ, імен і по батькові в паспортах та інших документах громадян України [1, с.147].

Майбутня еліта нашої країни формується у вищих навчальних закладах, проте основи світобачення, життєва позиція на мовну орієнтацію людини формується у шкільні роки. Питання правопису українських прізвищ розглядається у відповідних розділах шкільного курсу української мови. Але, як показує практика, не всі учні, закінчуючи школу, на необхідному рівні володіють цим матеріалом, хоча він має достатньо важливе значення при визначенні рівня грамотності особистості, що претендує на визнання своєї значимості у суспільстві.

Важливим показником, що характеризує рівень усного і писемного мовлення учнів, є правильне слововживання лексико-граматичних форм українських прізвищ, імен та по батькові. Це один із аспектів формування мовленнєвої компетенції.

Мовленнєва компетенція – це вміння і навички ефективного використання мовних засобів у процесі усного й писемного мовлення [2, с.35].

Тому доречно було б повернутися до опрацьованого матеріалу у випускних класах з метою більш свідомого його засвоєння для активного і грамотного використання на практиці у подальшому житті. Цей матеріал дуже доречним був би і в курсі ділового українського мовлення, і при підготовці майбутнього вчителя до педагогічної діяльності.

Виписуючи атестати про середню освіту, багатьом випускникам доводиться пояснювати, що не можна українською мовою писати *Hikima*,

Кіріл, Філін... Старшокласники дивуються, адже в газетах читаємо й по телевізору чуємо: **Владімір Путін, Ніколай Басков.**

На думку працівників Інституту української мови, звучання й написання власних імен, мають, по-перше, мовознавче, по-друге, юридичне обґрунтування. Відповідно до культурної традиції, російським іменам **Владимир** та **Николай** відповідають їхні українські еквіваленти **Володимир** і **Микола**. Тому вживання мас-медіа російських імен у російській транскрипції є необґрунтованим.

Проте не слід забувати, що триває доба національного самоусвідомлення, і стосується вона не лише етнічних українців, а й тих громадян України, які є росіянами, поляками, євреями... Трапляється, що учні та їхні батьки наполягають на іменах **Єлена** (не **Олена**), **Даніла** (не **Данило**), **Марк** (не **Марко**), **Нікіта** (не **Микита**). До цього слід ставитися з повагою, адже власне ім'я є засобом також національної самоідентифікації. Проте юридичний аспект питання вимагає, щоб батьки учнів доклали зусиль до того, щоб у всіх документах (не тільки в атестаті) було записане одне і те ж ім'я.

Не треба змішувати різні, хоч і подібні, імена. Так, **Христина** та **Крістіна** – різні імена, у чому можна переконатися, звернувшись до словника власних імен або додатка до тлумачного словника "Імена та по батькові, поширені в Україні". У словнику подано імена **Анна** і **Ганна**, **Оксана** і **Ксенія**, **Вікторія** та **Віта**, **Маргарита** й **Рита**, **Неллі** і **Неля**, **Неоніла** і **Ніла**, **Владислав** та **Володислав**, **Діана** та **Діна**...[3, с.22].

Пам'ятаючи про це, кожен, хто причетний до оформлення документів, сприятиме зміцненню загальнокультурних принципів і морально-етичних правил.

При повторенні матеріалу про правопис і відмінювання українських прізвищ учнями мають бути повторені такі особливості їх граматичного і орфографічного слововживання:

- ◆ Вживання літер **и, і, ї, ъ**, буквосполучень **йо** та **ьо**, апострофа в українських прізвищах;
- ◆ Подвоєння приголосних в українських прізвищах;
- ◆ Літера **г** в українських прізвищах;
- ◆ Написання складних прізвищ;
- ◆ Вплив апелятивів на правопис українських прізвищ;
- ◆ Особливості відмінювання українських прикметникових та іменникових прізвищ.

Закріплення вивченого можна провести шляхом виконання ряду вправ. Адже, крім отриманих теоретичних знань, сучасні учні і студенти мають володіти практичними навичками. Сприятимуть їхньому виробленню запропоновані нижче вправи і завдання.

Вправа № 1

Провідмініайте прізвища, зверніть увагу на те, за яким типом — прикметниковим чи іменниковим — вони відмінюються. Складіть алфавітний список поданих прізвищ.

Сірий, Чорнявий, Верхній, Тонкий, Ніжний, Бажан, Сергій Качан, Марія Качан, Кут, Добрий, Панібудьласка, Довгань, Спас, Пономарів, Дячок.

Вправа № 2

Запишіть прізвища, імена та імена по батькові (чоловічі та жіночі) ваших батьків, родичів. Провідмініайте їх.

Вправа № 3

Прочитайте уривок вірша. Поясніть, як ви його розумієте. Прокоментуйте написання власних назв:

*У чистім полі на роздоллі,
Де колоски проти сонця жмуряться,
Вернигора, Вернивода й Вернидуб —
Зібрались та й жураються...*

(Л. Костенко).

Вправа № 4 (Словниковий диктант)

Запишіть слова, підкресліть орфограми, поясніть їх.

Подопригора, Перебийніс, Квітка-Основ'яненко, Панібудьласка, Нечуй-Левицький, Добрийвечір, Скороход, Кривоніс, Радченко, Рибальченко, Натальчук, Ганненко, Підмогильний, Нагорний, Закалюжний, Підданок, Пивовар, Дубогризенко, Короцюпенко, Корощупенко, Крупидиренко, Жорноклевенко, М'яло, Беззубик, Грицев'ят, Гринчук, Забавський, Федьович, Дем'ямчук, Великийчоловік, Швидь, Рудь.

Вправа № 5 (Ти — коректор)

Виправте допущені помилки, поясніть правку.

- 1. Це вітання адресовано Миколі Молод.*
- 2. Зустріч відбулася у присутності Григорія Кохан.*
- 3. Слово для виступу надається Марії Пані-будь-ласка.*
- 4. Всім дуже сподобалась пісня виконана Андрієм Говораadlo.*
- 5. До нагороди було представлено Дмитра Півоварова.*
- 6. Викликають захоплення пейзажі, створені І. С. Нечуйлевицьким.*
- 7. А найбільше захоплення викликали слова Марка Вовчок.*

Вправа № 6 (Для юних лінгвістів)

Чому правильно буде сказати Марії Сенник, Надії Балій, з Ніною Байко, але форми прізвищ *Василя Сенник, Михайлові Балій, Андрієм Байко* утворені з помилками? Відповіді обґрунтуйте.

Вправа № 7

Прочитайте і запишіть речення, ставлячи в потрібному відмінку прізвища, подані в дужках. Прокоментуйте.

- 1. Пробачте, будь ласка, ви, здається, знаєте Тараса Григоровича (Шевченко)?*
- 2. Лише двічі він зустрівся з Тарасом (Шевченко), а після того стоїть невідступно одвертий погляд Тарасових розумних очей.*
- 3. Графе, графине, дозвольте мені сказати слово подяки Тарасові Григоровичу (Шевченко).*
- 4. З капітаном Володимиром Васильовичем (Кишкін) приязнь росла чим далі, тим дужче.*
- 5. За кілька днів до того він зустрів Михайла Матвійовича (Лазаревський).*

Вправа № 8 (Творча робота: Твір-оповідання за аналогією)

Прослухайте уривок з роману О. Стороженка "Марко Безсмертний" і напишіть твір-оповідання про те, як могли утворитися такі козацькі прізвища, як Неїжхліб, Панібудьласка, Убийвовк, Непийпиво, Дармограй, Ловивітер, Цьомко.

"Так запорожці – матері їх ковінька, нехай здорові будуть! – таке прізвище приложили. Не знаю, як і неньці сказать: Кобзою прозвали, от що!.. Вже було почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут мені на лихо нечиста сила кобзаря принесла; співав собачий син, співав та й поклав кобзу, а я не доглядився, де вона, сів на неї та й потрощив

диявольську личину; от мене й прозвали Кобзою. Отаке, бач, прилучилось".

– Не журися, козаче, не прізвище прославляє чоловіка, а чоловік прізвище (О. Стороженко).

У сучасному світі, коли деталі відіграють не останню роль, просто неможливо не бути не обізнаним із написанням прізвищ, імен та по батькові. Цим і викликана увага до згаданого матеріалу.

Список використаних джерел та літератури

1. Кващук А. Повернімо українцям справжні прізвища // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 4. – С.147-148.
2. Методичні діалоги (газета для вчителів української мови). – 2007. – № 6 (18). – С.15.
3. Методичні діалоги (газета для вчителів української мови). – 2007. – № 10 (22). – С.22.

Лісневська О.С.,

учитель початкових класів,

голова методичного об'єднання, старший учитель;

Цибуля О.В.,

учитель початкових класів

(Житомирський ліцей № 25 ім. М. Щорса)

Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів

Мовленнєвий розвиток дитини до народження та після є заодно й процесом виховання характеру майбутньої людини. Тому я вважаю, що потрібно піклуватися про те, аби

мовленнєві потоки були чисті, чесні, несли добрі почуття та взаєморозуміння.

Ш. Амонашвілі

Василь Сухомлинський створив чітку концепцію гуманістичного виховання особистості учня засобами живого, переконливого слова вчителя, який у слові виявляє себе, свою культуру й моральність, ставлення до людини й виховання. Видатний педагог неодноразово підкреслював, що слово вчителя – це інструмент впливу на душу вихованця, який нічим не можна замінити. Мистецтво гуманістичного виховання є насамперед мистецтвом учителя звертатись словом до серця кожного учня. Саме так наставник впливає на емоційну сферу школяра. Тільки через емоційні відгуки, видозміни в свідомості учня можна надати педагогічному впливу гуманістичного спрямування.

Багаторічний досвід переконав В. Сухомлинського в тому, що слово вчителя пробуджує в малої дитини, потім у підлітка, юнака, дівчини людські почуття, глибоке переживання того, що поруч з учителем людина зі своїми радощами й печалями, інтересами й потребами. Тонкість внутрішнього людського світу, благородство морально-емоційних стосунків не можна утверджувати без високої культури словесного, мовного виховання.

У "Школі радості" Василь Сухомлинський відзначав, що дитина стає "сином народу" через слово, яким діди та прадіди викладали свої заповіді, любов до рідного краю, до ближніх і друзів. Значний крок вперед у розвитку мистецтва живого слова та його впровадження в практику гуманістичного виховання людини зробив В. Сухомлинський своїми статтями: "Слово вчителя в моральному вихованні", "Рідне слово", "Як добитися, щоб слово вихователя доходило до серця вихованця" тощо. Зміст цих праць для майбутнього вчителя "ніби місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність".

Учитель є джерелом словесної творчості, майстром переконливого слова, що своїм мовленням надихає дитину. Найбільшою творчою знахідкою

В. Сухомлинський вважав момент, коли дитина промовляє своє слово, бо саме тоді вона піднімається на одну сходинку людської культури. Не можна допустити, щоб ще на першопочатках дитина втратила віру в себе. Вплив слова на дитячу психіку повинен бути наче легкий дотик. В атмосфері сердечності, доброзичливості в дітей з'являється бажання стати кращими, бо виникає внутрішня потреба відчувати повагу вчителя й усіх навколо.

У статтях В.О. Сухомлинського знаходимо взірці образного, точного, емоційного слова про "живу мову" вчителя: "В руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках

живописця. Як без скрипки нема музики, без фарби і пензля – живопису..., так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки" [1].

Робота вчителя емоційно напружена. "Це робота серця і нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. Наша праця – це повсякчасна зміна ситуації, що викликає то посилене збудження, то гальмування" [1]. Учителеві потрібна техніка саморегуляції, яка дає йому впевненість у роботі, дозволяє без зайвого емоційного напруження здійснювати професійну діяльність. Позитивній самореалізації вчителя на уроці сприяють такі фактори:

- педагогічний оптимізм, упевненість у собі, відсутність страху перед дітьми;
- уміння володіти своїм фізичним, психічним, емоційним станом;
- наявність волевих якостей – цілеспрямованості, самовладання, рішучості, самокерування.

Культура людського спілкування є часткою загальної моральної культури особистості, а відсутність культури спілкування свідчить про бездуховність людини. Ще мудрий Езоп довів: наше слово – це і найкраще, що є в розпорядженні людини, і найгірше, чим вона володіє. Сьогодні проблема культури спілкування набуває особливо великого значення. Відбувається становлення України як самостійної держави, інтенсивно розвиваються міжнародні та міжособистісні зв'язки з різними країнами світу. З огляду на це, визначальною стає для нашого суспільства проблема вміння спілкуватись як на офіційному, діловому, так і на суто побутовому рівнях щоденного життя.

Педагогічна майстерність є своєрідним сплавом особистої культури, знань і світогляду вчителя, його всебічної теоретичної підготовки з удосконаленням оволодіння прийомами навчання й виховання, педагогічною технологією та передовим досвідом. Разом з тим – це вид діяльності, який торкається переважно внутрішньої сфери вчителя: бажання стати майстром педагогічної справи; переконання в тому, що майстерність забезпечує не лише високу результативність праці, а й почуття задоволення від неї, утвердження себе як фахівця.

Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежної думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнаціонального спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника.

Мовленнєвий розвиток молодших школярів завжди був і залишається пріоритетним напрямком роботи початкової школи. Підтвердження цієї думки знаходимо в чинних державних документах. Так, у Державному стандарті початкової загальної освіти зазначено, що розвиток мовлення має набути статусу провідного принципу мовної освіти в загальноосвітній школі, зокрема в її початковій ланці. Головними завданнями початкового етапу навчання мови є:

- вироблення в учнів мотивації навчання мови;
- гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання і письма;
- формування комунікативних умінь;
- ознайомлення з найважливішими функціональними складовими мовної системи;
- загальний розвиток особистості – інтелектуальний, моральний, вольовий, естетичний [2].

Одним із найважливіших чинників покращення розвитку мовлення молодших школярів, звичайно ж, є мовна культура самого вчителя – носія культури, який саме в молодшому віці виступає для дітей еталоном прекрасного.

"Дитина від своєї природи, – писав В. Сухомлинський, – допитливий дослідник, відкривач світу. Так нехай же перед нею відкриється чудовий світ у живих фарбах, яскравих і тремтливих звуках, у казці й грі, у власній творчості, у красі, яка надихає її серце в прагненні робити добро людям. Через казку, фантазію, через неповторну дитячу творчість – певна дорога до серця дитини" [1].

Ми, учителі, повинні навчити дітей бачити красу довкола себе, робити відкриття в навколишньому світі й радіти цим відкриттям. Ми маємо наповнити розум дитини, одухотворити її серце: навчити захоплюватися краплиною роси на троянді й красою березового гаю, солов'їною піснею та музикою квітучого саду, ніжною мелодією весняного струмка. Тільки тоді, коли мова забарвлюватиме уяву, коли дитина по-справжньому замилується побаченням, – можна "висівати" слова, якими вона висловлюватиме почуття і враження.

Звичайно ж, мова самого вчителя повинна бути багатою, виразною, він має захопити дитину своєю мовною майстерністю й повести в безмежний світ знань.

Школа допомагає учням засвоїти елементарні навички культури мовлення й культури спілкування, учить дітей будувати власні висловлювання, формує вміння орієнтуватися в умовах спілкування, планувати своє мовлення, контролювати правильність сказаного та усувати помилки [3].

Загальновідомо, що нині українська мова зазнає значного тиску з боку російської та англійської, засмічуючись їх елементами. У дитячому мовленні частина цих елементів питома витісняє українські слова. Засмічують українську мову вульгаризми, лайка, слова-паразити. Крім того, часто висловлювання роблять незрозумілим тривалі паузи, повтори, незакінчені речення. Багато дітей не дотримуються єдиних літературних норм вимови.

І тут важко переоцінити роль педагога, адже він у всьому має бути вчителем: говорити точно, логічно, правильно, доречно, уважно ставитися до свого мовлення.

Мовлення неможливе без певних умов. Без потреби висловити свої почуття, думки, прагнення не заговорила б жодна дитина. Отже, умовою розвитку мовлення учнів є створення ситуацій, що викликають у школярів бажання й необхідність висловитись. Іншою умовою висловлювання є наявність змісту, матеріалу, тобто того, про що вони мають говорити. Таким чином, потрібна ретельна підготовка матеріалу для вправ, турбота про те, щоб дитяче мовлення було змістовним. Також необхідно озброїти дітей відповідними мовленнєвими засобами. Учням слід дати зразки мовлення, створити для них гарне мовленнєве оточення.

За умови спеціально організованої діяльності діти вчаться самостійно творити й розв'язувати мовленнєві завдання, правильно висловлювати думки, робити спостереження залежно від мети, місця, обставин.

У процесі навчання доцільно вдаватися до дидактичних, сюжетно-рольових ігор, створювати ігрові ситуації, які охоплювали б різноманітні сфери дитячого спілкування. Учні мають засвоїти норми звертання, інтонацію при звертанні, вживання іменників у кличному відмінку.

Звертаємо увагу дітей на різні форми

- **привітання:** Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Здрастуйте! Здоров був! Здоровенькі були! Доброго здоров'я;
- **прощання:** До зустрічі! До побачення! Щасливо! Бувайте здорові! Прощайте! Щасливої дороги! Ми ще побачимося;
- **прохання:** будь ласка, будьте ласкаві, прошу Вас..., чи не могли б Ви..., дозвольте Вас попросити..., якщо Вам не важко..., можливо, Ви мені допоможете..., ласкаво просимо;
- **вибачення:** вибачте, пробачте, прошу вибачення, даруйте я дуже жалкую, мені шкода, перепрошую, не гнівайтесь не мене;
- **подяки:** дякую, щиро дякую, спасибі.

Пропонуємо ігрові ситуації з діалогами в магазині, на базарі, пошті, у транспорті, театрі, музеї, бібліотеці, у школі з учителями.

Дитина повинна мати тверде переконання, що кожен співрозмовник – особистість і до нього не можна підходити зі стандартною міркою. Необхідно доречно використовувати формули мовленнєвого етикету, уміти уважно слухати співрозмовника, давати йому можливість висловитися, намагатися нікого не образити. Формальність у мовленні – це ознака байдужості й до людини, і до самої мови [4].

Молодші школярі добре помічають чужі помилки. Тому після певної підготовчої роботи їм можна запропонувати діалоги чи окремі висловлювання, в яких українські слова замінені російськими; неправильно вжиті форми деяких слів; наявні невинуватені повтори; часто використовуються займенники. Учні мають пояснити недоліки, розтлумачити, як правильно поводитися в цій ситуації.

Багато відкрити дітям деякі "секрети" спілкування:

1. Ставлення людей до вас відображає ваше ставлення до них. Усміхайтесь – і люди усміхатимуться у відповідь.
2. Не чекайте, доки люди виявлять до вас свої симпатії, вважайте, що ви їм уже сподобались.
3. Вітайтеся й усміхайтесь першими.
4. Учїться ставити себе на місце іншої людини.
5. Вживайте якомога більше ввічливих слів.
6. Якщо ваш співрозмовник роздратований, краще помовчіть, щоб не дратувати його ще більше.
7. Не будьте надокучливими.
8. Перш ніж говорити, подумайте, *що* хочете сказати і *як* це висловити стисло.
9. Не говоріть, коли стоїте до слухачів спиною.
10. Дотримуйтеся під час розмови відповідної дистанції щодо співрозмовника.
11. На піддавайтесь негативним емоціям, а позитивні виявляйте повною мірою.

Ще Конфуцій звернув увагу на те, що шляхетна людина, навчаючи й виховуючи, веде, але не тягне за собою; спонукає, але не змушує; вказує шлях, але дозволяє учневі йти самому. Оскільки вона веде, а не тягне, то перебуває у згоді з учнем. Оскільки вона спонукає, а не змушує, навчання дається учню легко. Оскільки шляхетна людина лише відкриває шлях, вона надає учневі можливість міркувати.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти тт. – К.: Рад. шк., 1997. – Т. 5. – С. 426.
2. Державний стандарт освіти. Словесність. Читання // Поч. школа. – 2001. – № 1.
3. Джежелей О.В. Літературна освіта молодших школярів //Поч. школа. – 1994. – № 1. – С. 25 – 27.

4. Клименко С. Клименко Ю. Мовлення в дитячому спілкуванні // Поч. освіта. – 2002. – № 36.

Орищук Ю.О.,

вчитель української мови

(Житомирська гуманітарна гімназія №1)

Ефективність вивчення української мови шляхом упровадження методів інтерактивного навчання

Активний рух сучасного прогресивного життя не оминув стороною освітньої системи. В умовах науково-технічного зростання класно-урочна система перестала задовольняти потреби суспільства в освіті і потребує вдосконалення. Причиною цього стало як закономірне і неминуче зростання обсягу загальноосвітніх знань, які необхідно обов'язково засвоїти, так і зміна вимог суспільства до освіти. Все гострішою стає проблема вдосконалення форм організації процесу навчання, знаходження відповіді на запитання : як навчати, як створити умови для розвитку та самореалізації особистості в процесі навчання?

Вихід української мови за межі провінційності та другорядності, виконання нею функцій міжнародного рівня зобов'язує вчителя-словесника бути мобільним, працювати по-новому. Якими ж тоді мають бути уроки української мови в школі, щоб учні постійно відчували на них магічну силу слова, яке, врешті-решт, і стало першоосновою для появи людини як носія розумного і творця духовного на землі, щоб збагнути опанування всіма таємницями рідної мови і по-справжньому захопитися мистецтвом слова? На уроках рідної мови учні повинні засвоїти не лише певну суму лінгвістичних знань, а й навчитися активно послуговуватися мовою як засобом спілкування, самовираження особистості, вміти вільно висловлювати свою думку. Це завдання можна виконати, коли учень стане активним

учасником того, що відбувається на уроці, а не пасивним споживачем висловленої вчителем інформації.

Сучасна школа повинна насамперед піклуватися про розвиток особистості. Чи не тому ми часто бачимо світ у чорно-білих кольорах, що в ньому так мало людей, які мають свої думки, переконання?

Література і мова вивчаються у школі не для того, щоб людина через багато років могла розповісти всі правила, назвати біографічні дані кожного письменника, знати тему та ідею кожного твору. Ставимо перед собою інше завдання – навчити дитину жити, думати, розуміти мовні правила, користуватися ними, вільно володіти усним та писемним мовленням.

Потрібно, щоб кожен учень усвідомив: мова не просто засіб спілкування, а генетичний код, і порушення цього коду породжує хаос в душі. Розриває генетичний зв'язок між поколіннями. К.Ушинський писав: “Відберіть у народу все – і він усе може повернути, але відберіть мову, і він більше ніколи не створить її” [4,с.125].

Не відкидаючи традиційних, апробованих часом методів та прийомів, голосуємо за право існування особливих, нетрадиційних уроків, які б сприяли організації діалогів, живого взаємозв'язку між вчителем і учнями, створювали умови для вираження власного “я” кожного школяра. При інноваційному навчанні вчитель виконує функції не лише організатора, а й співучасника творчого процесу, учні ж, у свою чергу, стають співавторами уроку [2].

Тільки за таких умов, коли вчитель дасть збагнути учням всю привабливість пошукової діяльності, пов'язаної з рідним словом, вони зможуть і після закінчення школи пізнавати себе і весь навколишній світ через рідне слово.

Розвиток творчого потенціалу людини трактується сьогодні як основне завдання школи. Для реалізації його потрібно насамперед розглянути учня не як суму зовнішніх впливів, а як цілісну, активну, діяльну істоту. У цьому основна суть перебудови навчально-виховного процесу. Учень — не об'єкт, а насамперед творець свого власного “Я”.

Саме життя вимагає від учителя та й учнів постійного пошуку. На уроках української мови пошук нових форм роботи, які забезпечують максимальну активність дітей, займає не останнє місце. Учитель має зробити все, щоб процес навчання сприймався дітьми як заняття приємне, а не лише як необхідність. Адже головне завдання вчителя-філолога – спонукати дитину до вивчення рідної мови. Значною мірою цього можна досягти використовуючи сучасні інноваційні технології, зокрема технології інтерактивного навчання.

Інтерактивне навчання (ІН) – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну мету – створити максимально комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Під час ІН учні вчаться демократично мислити, спілкуватися з оточуючими, критично аналізувати, приймати самостійні, аргументовані рішення. Інтерактивна взаємодія включає не лише перевагу одного учасника над іншим, а й домінування однієї думки над іншою.

Щоб навчити української мови, маємо перш за все зацікавити, стимулювати пізнавальну діяльність, сприяти інтелектуальному зростанню. Тому варто зазначити, що педагог має керуватися певними принципами, що неодмінно посідають чільне місце в ІН: навчати граючись; розмаїття методів навчання; наочність; емоційний та стимулюючий фактор; цікавий зміст навчання; заохочення у навчанні; творчі завдання; міжпредметні зв'язки на уроках; запобігання стресовим ситуаціям; пояснення граматики як керівної комунікативної ланки — можливості вільно та зрозуміло висловлюватися. Під час такого навчання діти розслаблені і зацікавлені. Вони готові охоче вступити у контакт, із задоволенням запам'ятовують нове, відкриті і керовані (прислухаються до вказівок наставника-помічника) [3, с.9].

Такі підходи дають можливість зробити процес опанування елементів мовної системи особистісно-значущими для дитини. Активізуються такі аспекти навчальної діяльності, як мотивація, емоційність, творчість, ініціативність, почуття успіху.

У процесі застосування інтерактивних технологій, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Тому інтерактивні технології найбільше сприяють формуванню в учнів умінь і навичок, виробленню особистих цінностей, створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії в навчанні.

Інтерактивні технології дають можливість забезпечити глибину вивчення змісту. Змінюється роль учнів. Вона активна: учні приймають важливі рішення щодо процесу навчання. Змінюється основне джерело мотивації навчання. Це інтерес самого учня. Значно підвищується роль особистості педагога. Педагог більше розкривається перед учнями, виступає як лідер, організатор. Засвоєння незначного обсягу інформації потребує значного часу.

Одним з ефективних засобів підтримання інтересу до опанування української мови є **гра**. Гра спонукає до активного мислення, сприяє самостійному вирішенню повсякденних завдань. Окрім того, гра є ефективним засобом розвитку креативних здібностей. Гра на сучасному уроці моделює життєві ситуації, явища, процеси, види професійної діяльності. Під час гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно та творчо мислити,

розвивається увага та пам'ять. Гра залучає до активної діяльності навіть найпасивніших учнів, бо у грі всі відчують себе рівноправними партнерами.

У мовному плані гра має бути засобом закріплення структур і словника, стимулювати ініціативне мовлення, давати учням змогу відчувати радість володіння мовою тощо. Ігри допомагають засвоювати і систематизувати знання, формувати граматичні, лексичні й фонетичні навички, розвивати всі види мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), стимулюють мимовільне запам'ятовування мовного матеріалу, гарантують комунікативну спрямованість навчального процесу.

Звичайно, перетворити складний процес засвоєння знань у гру чи свято - нереально. Проте зробити цікавішим вивчення курсу мови можна і потрібно, особливо для учнів середніх класів. Адже саме гра, органічно притаманна дитині, прискорює вивчення матеріалу, стимулює учнів до творчості, сприяє кращому розумінню і засвоєнню програмового матеріалу.

Нестандартний урок - це фантазія вчителя. Інколи за цим терміном ховається звичайнісінька вправа, просто по-новому названа, це неординарний підхід, незвичайний ракурс, цікавий текст, ігрова ситуація.

Великим стимулом для активної роботи учнів на уроці є проведення конкурсів, підготовка та виконання певних конкурсних завдань. Прагнення показати себе якнайкраще спонукають дітей до відповідального виконання поставленого завдання.

На уроці можна використовувати різноманітні загадки, кросворди, лото тощо, які ефективно розвивають мислення та мовлення дитини її спостережливість. Правильна відгадка є доказом правильного розуміння змісту завдання, тексту. Із задоволенням діти розгадують кросворди до певних тем. Вони охоче самі складають їх. Це спонукає більший інтерес до мови, бажання більше знати і вміти.

На традиційному уроці найчастіше використовують групову форму організації навчальної діяльності учнів. Використання на уроках парної та колективної форм роботи – один з ефективних способів осучаснити класно-урочну систему, згуртувати учнів, надати їм можливість стати рівноправними партнерами під час навчальної діяльності.

Співробітництво (кооперація) – це спільна діяльність для досягнення загальних цілей, за якої кожен учень зокрема прагне одержати найбільш позитивний результат, який буде вигідний для всіх членів групи. Спільні зусилля приводять до того, що всі члени групи прагнуть до взаємовигоди. Як результат, виграють усі. Учасники пишаються успіхами один одного. Учні мають розуміти, що досягнуть особистих цілей, лише за умови, що їх товариші по групі також отримають успішний результат [3, с.24].

Групова навчальна діяльність сприяє формуванню у школярів позитивного ставлення до навчання, розвиває вміння пристосовуватися до умов роботи в групі і забезпечує високу загальну активність колективу учнів. Саме групова форма організації навчальної діяльності є надзвичайно важливою для широкого та ефективного використання інтерактивних технологій.

Під час роботи в групі можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу. Серед них можна назвати такі: узяти інтерв'ю і визначити своє ставлення; обговорення тексту, ситуації тощо; критичний аналіз і редагування письмової роботи один одного; скласти систему запитань; проаналізувати разом проблему; дати відповіді на запитання.

Кооперативне навчання є ефективним для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію. Таке навчання - продуктивний спосіб вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Вдосконалення вмінь дискутувати й аргументувати свою думку – одна зі складових цілей кооперативного навчання.

ІН є ефективним при вивченні рідної мови. Сприяє створенню на уроці атмосфери природного мовного спілкування, знімає напруження, спонукає учнів до активної діяльності, стимулює та інтенсифікує розумові можливості учнів.

Зміст та значення різноманітних форм уроків забезпечує постійну активність учнів, їх самостійну роботу, прагнення вдосконалення. Багатогранність використання форм і методів розвивають уміння школярів узагальнювати, висловлювати свою думку, робити висновки, здійснювати самоконтроль.

ІН – це ефективний спосіб активізації діяльності учнів, підвищення їхнього інтересу до знань, посилення сприятливого, позитивного, емоційного чиннику у навчальній діяльності.

Засоби ІН розвивають увагу, креативні здібності учнів, формують почуття дружби, партнерства, взаємодопомоги та підтримки, усувають мовний бар'єр, стимулюють і зацікавлюють у вивченні мови.

Список використаних джерел та літератури

1. Кларин М.В. Игра в учебном процессе // Сов. педагогика. – 1985. - №6. – С.26-33.
2. Нетрадиційні уроки з рідної мови. 5 – 11 класи / Укладачі С.С.Скляр, Л.І.Нечволод. – Харків: Торсінг, 2004. – 160с.

3. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. Посібник / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко; За ред. О.І.Пометун. – К.: А.С.К., 2005. – 192с.
4. Ушинський К.Д. Рідне слово // Вибрані твори: у 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.2. – С. 121-133.
5. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. – К.: Партнер, 1997. – 193с.

Нагорна О.М.,

асистент кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Українська дитяча періодика та її вплив на розвиток зв'язного мовлення школярів

Усі ми так чи інакше пов'язані з початковою школою. Хтось кожного дня вдивляється у допитливі очі школярів, хтось намагається з вершин науки покращити стан вчителювання, а ще хтось із надією сподівається потрапити туди на роботу. Проте у нас, як правило, виникають одні і ті ж запитання: чого навчати? як навчати? за допомогою якого матеріалу? Відповіді на перші два запитання ми знаходимо у навчальних програмах, методичних посібниках, а ось останнє часто викликає сумніви. Намагаючись дібрати для школярів більш цікавий та доступний матеріал, ми невинувато залишаємо поза увагою такого надійного помічника, як дитячу періодичну пресу.

На запитання, які дитячі періодичні видання ви знаєте, навряд зможе дати відповідь хоча б одна людина, що назве хоча б 15 журналів чи газет, часто аргументуючи це тим, що в Україні їх видається дуже мало. Проте це не зовсім так. Адже у каталозі періодичних видань нашої країни нам пропонують аж 196 (!) молодіжних та дитячих журналів та газет. Не мало, правда? Зважаючи на спрямованість нашої конференції, ми будемо звертатись лише до видань для молодших школярів. А їх зі 196 - 85 %, тобто 167 видань. Назвемо деякі з них.

Найбільш популярним на сьогодні є журнал "Пізнайко", який видається уже 12 років. Не менш відомим для вас будуть журнали "Стежка", "Малятко", "Барвінок", "Веселі картинки". Це так звані довгожителі періодики. Однак з'явилося і багато нових видань, таких як "Ангеляткова наука", "Богдан", "Дзвіночок", "Домовичок", "Професор Крейд", "12+", "Умійко", "Ухтишка", "Яблунька" та ін.

Щодо мови дитячої періодичної преси, то більшість видань (110 – 56 %), звичайно, виходить українською. Але варто наголосити, що 22 % журналів і газет виключно російськомовні. Решта дитячої періодики виходить двома мовами (українська / російська, українська / англійська, російська / англійська), трьома мовами (українська / російська / англійська) і навіть п'ятьма (українська / російська / англійська / німецька / французька). Як правило, якщо журнал виходить кількома мовами, зміст цих видань не дублюється, а кожен випуск є окремим виданням. До таких періодичних видань належать "Абетки" (різні мови), "Аліса", "Пізнайко", "Стежка", "Умійко", "Ухмалюк".

Окремої уваги заслуговує журнал, який виходить мовою Esperanto ("Абетка Esperanto"), а також журнал "Школяр" для сліпих дітей – він виготовлений рельєфно-крапковим шрифтом, що значно розширює можливості дітей з особливими потребами у пізнанні навколишнього світу.

Постає логічне запитання: де ж уся ця дитяча преса видається? Пріоритет за кількістю друкованих дитячих видань належить столиці. У Києві видається 72 % (141) газет і журналів для дітей. Значно менше (по 15 та 14) друкується у Харкові та Львові. І по 3-4 видання пропонують Запоріжжя, Донецьк, Дніпропетровськ та Хмельницький. На жаль, у Житомирі немає жодного власного дитячого видання.

Ще одним аспектом, що впливає на вибір видання для дитини, є наявність реклами. Адже вона інколи займає таку кількість сторінок журналу чи газети, що місця для власне самого пізнавального матеріалу залишається замало. Як правило, обсяг реклами коливається від 0,5% до 10%, але є видання, у яких цей показник сягає 30% (журнал "Bratz", "Играй и учись с человеком-пауком", різноманітні комікси і т.п.). То ж чи є сенс купувати такий журнал?

Кілька слів про продаж періодичних видань. У спеціалізованих пунктах реалізації періодики вибір дитячих журналів та газет не такий великий – близько 10 екземплярів, що знаходяться на вітрині. Проте на прохання читачів продавець ще може знайти той чи інший журнал під прилавком. Так що запитуйте!

А тепер власне до змістового наповнення дитячих журналів та газет. Проаналізувавши матеріал не одного періодичного видання, відмітимо, що якість добору художніх текстів, поезій, ігор та завдань не завжди відповідає високому рівню. Тож варто критично оцінювати вправи та завдання, перш, ніж працювати над ними з дитиною. Перевірені часом видання, такі як "Соняшник",

"Барвінок", "Пізнайко", "Малятко", безумовно, позитивно впливатимуть на розвиток школяра. Зараз же ці журнали мають достойних послідовників. До них ми б віднесли "Вулик", "Стежку", "Ангеляткову науку", "Веселочку", відроджений "Дзвіночок", "Джміль" та ін.

Матеріали, розміщені у виданнях, найчастіше мають розважальний характер, однак, ретельніше переглянувши номер, можна знайти цікаві завдання, спрямовані на формування лінгвістичних умінь, розвиток зв'язного мовлення школярів. Звернемо нашу увагу саме на останній аспект.

Як свідчать методисти, розвиток комунікативних якостей учнів відбувається за умов систематичної роботи з удосконалення монологічного та діалогічного мовлення. Так, В. Трунова та Р. Вовкотруб виділяють такі напрями розвитку мовлення школярів:

- робота з удосконалення звуковимови;
- збагачення й активізація словникового запасу;
- формування граматичного ладу мовлення;
- заучування напам'ять віршів, скоромовок [1, с.4.].

На нашу думку, до цих напрямів варто було б ще додати роботу зі складання текстів різних видів та виконання ситуативних завдань.

Аналізуючи дитячі періодичні видання, ми виявили, що усі перераховані завдання представлені у журналах та газетах для молодших школярів. Тому варто було б використати цей яскравий та цікавий матеріал для розвитку мовлення учнів

Так, зокрема робота над удосконаленням звуковимови реалізується у виконанні різних аналітико-синтетичних вправ, вивченні скоромовок та віршів з алітерованими звуками.

Краков'як

<i>Із крамниці три ворони</i>	<i>розігнавши трьох ворон,</i>	<i>[2, с.29]</i>
<i>викрадали макарони.</i>	<i>викрав з краму макарон</i>	
<i>Крамарі ворон карали,</i>	<i>І повіз в Мадагаскар...</i>	
<i>та ворони крали й крали,</i>	<i>- Кар-р!</i>	
<i>не боялися покар...</i>	<i>І тому без макарону</i>	
<i>- Кар-р!</i>	<i>зимували три ворони,</i>	
<i>Але от одного разу</i>	<i>та не мерзли, позаяк</i>	
<i>крокодил приїхав КраЗом,</i>	<i>танцювали краков'як.</i>	

Щодо збагачення та активізації словникового запасу, то у періодичних виданнях дітям часто пропонують визначення незнайомих для них слів або деяких термінів. Позитивним є те, що потім нові слова вводяться в ігрову ситуацію і переходять до активного словника учнів. Також наявні завдання на словоскладання.

*Що ж таке **бюджет**? Це французьке слово. І означає воно "шкіряний мішок" або "сумка". Ось цю сумку і наповнюють податками. **Податок** – це частинка від заробітку, яку "кидають" у цей "шкіряний мішок".*

*"**Гаманець**" у перекладі з тюркської мови означає "шкіряний мішечок". Ці мішечки – прадіди сучасних гаманців. Трохи згодом їх стали виробляти не лише зі шкіри, а й з тканини. Та ще й гаптували, плели з бісеру, розфарбовували. Зараз у гаманцях, крім грошей, носять візитівки, кредитні картки [3, с.6].*

Формування граматичного ладу мовлення здійснюється через виконання завдань із деформованим текстом, вправ на доповнення словосполучень та речень, редагування. Особливо корисним є поданий у виданнях текстовий матеріал, оскільки прозові чи поетичні твори насичені іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками. На основі текстових зразків можна легко сформувати або закріпити знання учнів про ту чи іншу граматичну категорію.

Були собі Якось пішли ... у Гарно навкруги та ... Аж раптом бачать... . "Тікай!" - крикнув А ... тільки очі широко розкрив і.... Тоді..., не довго думаючи, схопив ... і як Тут звідкись узявся І стало навкруги так ... У цей час ... вже встиг А ... каже: "...". Поміркував ... й відповідає: "... ". Засміявся ... : "Чому ж ти ... ?" ... вже перестав Він ... та розвеселився. Потім ... взяли А... навздогін крикнув: "Бережіться ... !" ... почимчикували далі. Довго йшли, аж ось Стрибнув ... , вхопив ... , замахнувся Тут і настала Пішли ... додому

Дуже дивна казочка? Не зовсім зрозуміла? А ти спробуй додумати її сам! Це легко і дуже цікаво! Напиши на місці крапок свої слова так, щоб склалася зрозуміла історія [4, с.10].

Загалом, завдання на розвиток мовлення школярів, дібрані з дитячих періодичних видань, повинні задовольняти деякі вимоги. Зокрема вони мають відповідати віковим і психологічним особливостям школярів, бути змістовними і суб'єктивно значущими для учнів. Добре, коли наявний ілюстративний матеріал, оскільки за таких умов завдання краще сприймаються дітьми.

Отже, застосування на уроках української мови і читання матеріалів дитячих періодичних видань допоможе вчителю зробити урок цікавим і насиченим, сприятиме розвитку не лише зв'язного мовлення учнів, а й уваги та мислення. І ще слід вказати, що робота з дитячою періодичною пресою буде цікава і корисна не

тільки школярам, а й самі вчителі будуть захоплено вишукувати матеріали до уроку.

Тому не залишайтеся на пасивних позиціях вчителювання, крокуйте вперед назустріч цікавому розвивальному навчанню разом із вашим вірним помічником – дитячими пізнавальними журналами та газетами!

Список використаних джерел та літератури

1. Трунова В.А., Вовкотруб Р.П. Вправи з розвитку мовлення першокласників: Посібник для вчителів початкових класів. – Одеса: Астропринт, 2000.–112с .
2. Соняшник. – 1993. – № 3-4.– 31 с.
3. Пізнайко від 6 років. – 2007. – № 11. – 43 с.
4. Пізнайко від 6 років. – 2005. – № 1. – 21 с.

Потапова Т.І.,

учитель початкових класів

(Житомирська загальноосвітня школа № 36)

Роль мовної компетенції сучасного педагога у формуванні культури математичного мовлення учнів

Твердження про те, що людина починається зі слова, є незаперечною істиною для кожного з нас. Вочевидь людина існує в мові, виявляє себе в мові, через мову й спілкування прокладає місток для порозуміння з іншими людьми.

Мовленнєва культура педагога – це дзеркало й культури духовної. Мовленнєва культура забезпечує успіх у тій найтоншій сфері виховання, яку нині називають моделюванням, перетворенням зовнішньої діяльності на мову внутрішнього світу людини. Учитель повинен виявляти власну "творчість слова" й навчати цього своїх учнів, щоб вони відчували красу рідної мови, турбувалися про її чистоту, дбайливо ставились до слова. На жаль, мовленнєва підготовка фахівців початкової школи не завжди відповідає вимогам сьогодення. Багато педагогів більш-менш контролює своє мовлення лише на уроках із мови, а в інших випадках

звертає увагу переважно на зміст висловлювання, забуваючи про загальну культуру мовлення. Зокрема є певні проблеми в оволодінні точним математичним мовленням, бо саме слово як основне знаряддя в роботі вчителя розкриває сутність математичних понять. Розглянемо типові помилки, що трапляються в мовленні сучасних педагогів під час проведення ними уроків математики в початкових класах.

Так, поширеною помилкою під час вивчення нумерації чисел є змішування понять "число" й "цифра". Це – одні з перших математичних понять, з якими дитина знайомиться у своєму житті. Із числом дошкільник зустрічається тоді, коли вчиться лічити, а з цифрою – коли вчиться читати (напр., номери будинків, квартир) і писати. У цей період дитина може отримати неточну інформацію в сім'ї й у дитячому дошкільному закладі. Мова йде про неправильні фрази на кшталт "зіставимо отримані цифри", "одержали солідну цифру" тощо. Дитина ще не здатна самостійно виявити помилкову інформацію, отримуючи її разом із правильною.

На перших уроках математики виникають і певні об'єктивні труднощі, зумовлені збігом назв перших чисел із назвами відповідних цифр. Так, учителі іноді вагаються над вибором лексем у реченнях типу "Запиши число 2" чи "Запиши цифру 5", бо тут число (одноцифрове) і цифра називаються однаково.

Неправомірним є завдання "Скільки цифр у числі 24004?" У такому випадку доречно запитати: "Скількома цифрами записане число 24004?" або "Скільки цифр у записі числа 24004?"

Більшість учнів неправильно ставить наголос в словах одинадцять, чотирнадцять. Це пояснюється тим, що вчителі не завжди розкривають процес утворення таких чисел та їх назв.

Через своє мовлення вчитель впливає на процеси засвоєння й запам'ятовування учнями математичних понять, властивостей арифметичних дій тощо. Саме тому класовод має дуже уважно ставитись до власного мовлення: говорити просто, зрозуміло й чітко, не поспішаючи; бути терплячим та стриманим. І найважливіше: якщо вчитель любить свою працю, то в його мовленні неодмінно з'являться доброзичливість, відповідне емоційне забарвлення, що допоможе в усій його роботі в цілому й у навчанні математики зокрема.

На нашу думку, основними шляхами поповнення лексичного запасу школярів на уроках математики є такі:

- розповідь учителя, під час проведення якої наставник ознайомлює школярів із новими словами-поняттями;
- бесіда, що стимулює дітей до самостійних умовиводів;
- правильна постановка питань та вміння давати відповіді на них;

- складання невеликих оповідань-казок про числа, про хід рішення прикладів та задач (спочатку за зразком, за допомогою запитань учителя, потім за аналогією, а згодом – самостійно);
- використання ігрового матеріалу (математичні ігри, вправи на запам'ятовування нових термінів і відношень та ін.);
- систематичне виправлення помилок в усному, а згодом і в писемному мовленні.

Рахувати на папері вміє кожен (додавати, множити, вимірювати, обчислювати – словом, оперувати числами й величинами). Та при озвученні цифр виникають певні труднощі. Зокрема найбільше помилок припускаються при вживанні числівників. Згадаємо деякі правила.

Так, рівноправними є конструкції "На уроці немає п'яти учнів" і "На уроці немає п'яťох учнів", бо числівники від п'яти до двадцяти, а також тридцять у непрямих відмінках мають паралельні форми. При відмінюванні числівників п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят не можна змінювати обидві частини слова: п'ятидесяти, п'ятидесятьом. У непрямих відмінках змінюється тільки друга частина: п'ятдесяти, п'ятдесятьом. Складні ж числівники двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот відмінюються в обох частинах (двохсот, двомстам). Числівники сорок, дев'яносто, сто в усіх непрямих відмінках набувають закінчення -а.

Збірний числівник обоє означає чоловіка й жінку, а також може бути й не зв'язаним із певним родом, напр.: "Слово, моя ти єдина зброя. Ми не повинні загинуť обоє" (Леся Українка). Числівники обидва й обидві однозначно пов'язані відповідно з іменниками чоловічого та середнього родів: обидва учні, обидва весла) і з іменниками жіночого роду (обидві книжки). В усному мовленні допускається сполучення числівників двоє, троє з іменниками, що вживаються тільки в множині (двоє саней, троє окулярів). З іменниками середнього роду теж можливе вживання збірних числівників. Літературну норму порушують сполучення на кшталт двоє книжок, двоє газет.

Дробові числівники читаються так, як і позначаються цифрами: $\frac{1}{2}$ – одна друга, $\frac{1}{3}$ – одна третя, $\frac{1}{4}$ – одна четверта, $\frac{4}{5}$ – чотири п'яті, $\frac{9}{10}$ – дев'ять десятих. Відмінюються дробові числівники так: чисельник – як кількісний, а знаменник – як порядковий.

Числівник півтора вживається з іменниками чоловічого й середнього роду, півтори – з іменником жіночого роду. Ці числівники, а також півтора́ста не відмінюються: прийшов із півтора відрами води.

На розвиток математичного мовлення учнів неабияк впливає вивчення нумерації чисел. Як показує практика, школярі засвоюють назви чисел без особливих труднощів.

Опановуючи "Багатоцифрові числа", учні поступово накопичують знання, оволодівають новими термінами, які використовують, розповідаючи про числа. Напр., про число 945 вони зможуть сказати: "945 – тризначне число, що записується трьома різними цифрами. Попереднє число – 944, наступне – 946. У числі 945 дев'ять сотень, чотири десятки, п'ять одиниць. Всього одиниць – 945, всього десятків – 94, сотень – 9".

Учні із достатньо розвинутим математичним мовленням можуть скласти розповідь про числа "ланцюжком". Напр.: "Що ви знаєте про число? Розкажіть, відповідаючи на мої запитання. Складіть розповідь за схемою розбору числа, поданою на плакаті чи на "картці-виручалочці".

Значні труднощі виникають у школярів під час запам'ятовування назв компонентів і результатів арифметичних дій. Подолати їх допомагає систематичне читання математичних виразів різними способами: під час проведення математичних диктантів, за допомогою додаткових запитань учням, у процесі рішення рівнянь із коментуванням. Наприклад, діти по-різному читають приклад $2 - 1 = 1$; доводять, що $3 > 1$, що $3 - 2 < 3 - 1$, хоча при цьому не виконують жодних математичних дій. Хід міркування спочатку розкривають сильні учні, а згодом за аналогією роблять висновки школярі, середні й слабкі за розвитком свого мовлення.

Уміння правильно вимовляти та писати назви чисел знадобиться учням у відповідній роботі на уроках читання й мови. Виразне читання вправ, умов задачі, правил за підручником із математики, повторення та пояснення прочитаного – все це невичерпне джерело розвитку мовлення молодших школярів.

Як показує досвід, міркування за аналогією, за алгоритмом, за даним зразком сприяє кращому запам'ятовуванню обчислювальних прийомів, допомагає учням пояснити вибір арифметичних дій у задачах, повністю їх проаналізувати. Водночас збагачується й лексичний запас школярів, вдосконалюються навички правильної побудови словосполучень, речень і зв'язних текстів. При складанні задач за ситуацією, планом, малюнком, кадром діафільму, за опорними словами мовлення дітей стає більш послідовним, виразним, гармонійним.

Шкільна практика доводить необхідність розширення лексичного запасу молодших школярів на уроках математики. Паралельне розкриття семантики слів, способів їх написання, вимови є основою запобігання помилок мовленнєвого характеру. З усього сказаного можна зробити такі висновки:

1. Удосконалення грамотності, підвищення культури мовлення як основа формування особистості майбутніх учителів має стати одним із компонентів їх професійної підготовки.
2. Досягненню цих завдань повинні сприяти викладачі не тільки курсів лінгвістичного циклу, а й усіх інших навчальних дисциплін, бо мовленнєва діяльність супроводжує весь навчально-виховний процес.
3. Крім спільного завдання поліпшувати мовленнєві уміння майбутніх учителів (правильність мовлення, точність слововживання, чіткість побудови речень, інтонаційна виразність фрази, зв'язність, послідовність, аргументованість висловлювань тощо), кожен навчальний предмет має і свої специфічні завдання: забезпечувати засвоєння термінологічної та професійної лексики не тільки на рівні розуміння значень слів, а й правильне, доречне їх використання в усному та писемному мовленні.
4. Першорядна роль у цьому належить мовленню викладача: тільки висока мовленнєва культура педагога дає йому моральне право вимагати й від учнів постійної уваги до власного мовлення, служить для дітей зразком, стимулом до постійного вдосконалення.
5. Сформована в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя висока мовна культура, перенесена в практику шкільного викладання, може стати надійною запорукою підвищення ефективності педагогічного спілкування педагога зі своїми вихованцями.

Список використаних джерел та літератури

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей в дошкільних закладах. – К., 1997.
2. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Вибр. тв.: У 5-ти тт. — К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5.
3. Мовчун Л. Мовна математика // Поч. шк. – 1999. – № 5.

Талько О.В.,

вчитель української мови і літератури

(Житомирська ЗОШ № 15), аспірантка

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РОЛЬ СЛОВА У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ СЛОВЕСНОСТІ

Плекання мовної вихованості, піднесення рівня культури в молодого покоління є важливим завданням мовного виховання, яке покладається на школу, вчителя. Відомий видатний педагог Шалва Амонашвілі сказав: "Школа шанує рідну мову й плекає добромовність. Але вона не вміє лаятися й виховувати лайливість" [1, с. 6].

Питання культури мовлення для нашого суспільства, як жодне інше з кола мовної проблематики, з плином часу, на жаль, не втрачає своєї актуальності. Щоб пояснити цю ситуацію, можна назвати багато причин, як, скажімо, постійне розхищення мовної системи потужною дією інтерференції, тобто вплив інших мов – російської, польської, англійської. Насамперед треба говорити про відсутність чіткої спрямованості мовців на активну роботу щодо вдосконалення свого усного та писемного мовлення. Точно зазначає Л. Мацько, "культура мовлення залежить від кожного мовця, від того, яку він створює навколо себе вербальну комунікативну ситуацію, мовну ауру, що формує мовний смак чи несмак" [2, с.111].

Цьому великою мірою сприяють уроки культури мовлення – багаті змістом, цікаві своїм лінгвістичним та культурологічним матеріалом, продумані щодо органічного переплетення різних складників культури мовлення, оригінально використаними на них формами роботи.

Наведемо приклад уроку у 10 класі. Тип уроку: формування вмінь і навичок культури мовлення, урок тренувальних вправ в ігрових формах. Тема уроку: "Шляхами Андрія Первозванного". Мета: удосконалювати вміння й навички школярів у царині культури мовлення, сприяти виробленню в них уявлень про мовний ідеал; плекати естетичні смаки учнів; виховувати патріотизм і поважне ставлення до національної історії, прагнення досягти мовного ідеалу через удосконалення свого усного і писемного мовлення; розвивати в дітей

спостережливість, мовно-аналітичні здібності, швидку реакцію, уміння працювати в групі. Урок проводимо у формі звичної для культури мовлення гри "Шлях до Мовного Ідеалу". Учні одержуть спеціальні картки, які схожі з картою давньої України і з позначеним на ній шляхом Андрія Первозванного, та супровідні аркуші із завданнями. Працювати можна парами, групами, але найкраще індивідуально.

Той, хто найшвидше і правильно виконає всі завдання, вважається переможцем змагання – почесним носієм Мовного Ідеалу - одержує найвищий бал. За допомогою цих завдань і тренувальних вправ ми перевіряємо рівень лінгвістичних знань і сформованість відповідних умінь та навичок.

Іншим етапом уроку є "Річка неправильної вимови". Читаємо поданий текст відповідно до норм орфоепії, записуємо фонетичною транскрипцією виділені слова, показуючи особливості їхньої вимови.

"Блискавки наголосів". Визначити, у яких словах виділено наголос неправильно. У разі необхідності звернутися до словника.

"Семантичні пастки". Витлумачити значення окремих слів.

"Містки-синоніми через річки слів". Дібрати синоніми до виділених слів.

"Провалля суржику". У поданому тексті знайти випадки суржикового мовлення і виправити його.

"Орфографічний каньйон". Виявити орфографічну пильність, поставити на місці крапок потрібні букви.

Таким чином особливість української мови як навчального предмета полягає насамперед у тому, що вона реалізує дві важливі соціально-буттєві функції розвитку школяра, його навчання та виховання – функцію пізнання й налагодження комунікації з суспільством та функцію забезпечення інтелектуального, духовно-морального та емоційного планів формування особистості.

Дякуючи рідній мові дитина пізнає, осмислює та сприймає світ.

Рідна мова є основою становлення пізнавальної сфери особистості, забезпечує розвиток її інтелекту, сприяє виробленню й подальшому вдосконаленню понятійного апарату. Особлива роль вивчення української мови зростає в наш час, коли її функції розширюються і на неї покладається важливе завдання консолідації нації, об'єднання українського суспільства. Це зумовлює специфіку вивчення рідної мови в середній школі, вибудовує своєрідну систему завдань, які постають перед вчителем – мовником.

Головне завдання вивчення української мови – підготовка мовно грамотної людини з високим рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову та її граматичну будову, самобутньої мовної особистості, яка має значний словниковий запас, засвоїла основні норми літературного мовлення, здатна вільно виражати свої думки та почування в усній і писемній формі, у будь-якому стилі та жанрі.

Саме тому вивчення рідної мови в школі має спрямовуватися на глибоке освоєння молодими поколіннями мелодики звучання, граматичної будови та лексико-фразеологічного багатства рідної мови, на вироблення в них умінь бездоганно й майстерно послуговуватися рідним словом.

Вивчення мови і літератури традиційно нагромадило значний досвід роботи зі словом. Це можна показати з практики використання нами текстоцентричних технологій, де слово є епіцентром уроку. Основне місце в них займає орієнтація на зв'язний текст (слово), поєднання навчання з вихованням на ґрунті багатого рідного слова. Так, на уроках літератури учні дізнаються, що за кожним елементом змісту — композиції чи епізодом вони мають внутрішнім зором побачити і авторську позицію, і світогляд автора.

Важливим моментом у цих технологіях є увага до образної сили слова. У психології сприймання слова в учнів домінує здатність образного, а отже, креативного сприймання. Відомо, що українська лексика — багатозначна, у ній цілий ряд слів є символами .

Для засвоєння образного потенціалу слова використовується як певний твір, так і уривки текстів різних авторів, згруповані за семантичним принципом, коли в основі лежить думка, певне слово, які у свідомості відіграють роль символів, міфу.

Ці слова можуть бути як умовно-конкретного, так і абстрактного значення (батьківщина, мати, калина, віночок).

Запровадження вказаних вище технологій скоординоване не тільки на текст, а й на поліфункціональність слова. Велике значення при цьому має синоніміка та багатозначність у застосуванні в контексті, що формує спроможність швидко мислити у відповідності до динамічних ситуативних змін, висловлювати власну позицію, зберігати емоційну чутливість. За допомогою цих технологій учитель на уроці творить атмосферу напружених розумових зусиль, дає можливість відчувати ні з чим не зрівняний смак мислительської, творчої, хоч і невеликої, але перемоги.

Отже, завдання школи та вчителя на сучасному етапі — сформувати у школярів внутрішню потребу постійно вдосконалювати свою мовну культуру,

щоб запустити в дію складні механізми мовленнєвого саморозвитку, які продовжували б свою дію після закінчення учнями школи.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвілі Ш. Істина школи. – К., 2005.
2. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. –462 с.

Осінська С.М.,

учитель початкових класів І категорії

(Овруцька загальноосвітня школа № 3)

Роль культуромовної компетенції сучасного вчителя початкових класів у формуванні культури мовлення учнів

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Панас Мирний

Жодне суспільство не може існувати без мови. Спілкування – найважливіша функція мови. Мова характеризується єдністю, взаємозв'язком і взаємозалежністю всіх одиниць, що входять до її складу. Проте мова здається нам чимось звичним та надзвичайно простим, а насправді цей дивний феномен дуже складний. Саме тому

люди нерідко забувають, що знати мову – це не означає володіти нею, і, засвоївши шкільний курс мови, вважають, що на цьому навчання закінчується. Насправді, усе життя потрібно вдосконалювати мовлення.

Культура мовлення – володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням мети й цілей спілкування. Належна культура мовлення є свідченням розвинутого інтелекту й високої загальної культури особистості.

Культура мовлення суспільства – чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповнив мовлення наших співвітчизників, мовленнєвий примітивізм, брутальність – такі тривожні симптоми духовного нездоров'я народу. Експериментально доведено, що грубе слово як негативний подразник діє кілька секунд, але реакція на нього триває години й навіть дні. Тому підвищення рівня мовленнєвої культури має бути життєвою необхідністю для кожного з нас.

Існує багато факторів, що впливають на культуру та виразність мовлення, формують її. Це, насамперед, мовленнєве середовище – сім'я, друзі, знайомі. Другий фактор – мовлення авторитетів: акторів, учителів, батьків. Третій – читання вголос художньої літератури. Останній чинник має надзвичайно велике значення, бо виробляє не тільки "чуття" мови, а й "чуття" образу.

Найбільше на якість мовлення впливає школа. На жаль, учні та деякі вчителі подеколи вважають, що обов'язково треба опановувати алгебру, фізику, хімію, географію, а без курсу культури мовлення та риторики можна й обійтись. Однак навряд чи знання з математики або біології в повному обсязі знадобляться всім колишнім учням у майбутньому. А от висловлюватися доведеться всім без винятку, розповідаючи про свої почуття, пояснюючи власній дитині життєві мудрощі, проголошуючи вітальне слово, виступаючи на зборах тощо.

І тоді всі інші знання (правила, теореми, визначення, самостійні, контрольні роботи) аж ніяк не стануть у пригоді. Мовці починають "екати", "нукати", витискуючи із себе важкі, неповороткі слова ніби й рідної мови. Прикро, що риторика й виразне читання не є окремими предметами шкільного курсу.

Саме школа має забезпечувати всебічний розвиток дитини, її здібностей і обдарувань, формувати громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору. Особлива роль у цьому процесі належить початковій освіті, яка забезпечує загальний розвиток дитини, виступаючи першою, незамінною сходинкою на шляху до здобуття загальної освіти.

Найголовнішою особою у вирішенні завдань початкової школи є вчитель. Працюючи з учнями свого класу протягом усього періоду, коли здійснюється їхня початкова освіта, він формує в них знання й навички, без яких неможливий інтелектуальний та моральний розвиток. Система знань і навичок, яку має сформувати вчитель початкових класів, досить широка. Це вимагає від педагога відповідної широти інтересів, культури, глибоких і різнобічних знань, високої загальної ерудиції.

Найважливішим засобом, основним інструментом професійної діяльності вчителя є його мовлення. Від рівня культури мовлення вчителя значною мірою залежить не тільки мовленнєвий розвиток учнів його класу, а й їхня успішність у цілому, бо чим досконаліше мовлення школярів, тим краще вони виражають свої думки та сприймають висловлювання інших.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить від його рівня володіння мовою, від правильного вибору мовних засобів, від культури мовлення. Важливими характеристиками мовлення педагога є змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість мовлення.

Необхідні елементи мовленнєвої культури вчителя:

- фонетична виразність, правильна вимова;
- вільне, невимушене оперування словом;
- відмова від вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів;
- інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення;
- правильне використання логічних наголосів та психологічних пауз;
- відповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою.

Важливим компонентом формування культури мовлення є робота над удосконаленням дикції – уміння виразно вимовляти звуки, склади, слова. Розвитку дикції сприяють вправи на засвоєння правильного положення мовленнєвого апарату й артикуляції при вимові звуків та слів у фразі.

Від логічності побудови мовлення залежить успішність спілкування з учнями, розуміння ними сказаного. Мовлення має дві складові – текст і підтекст. Ефективність впливу на співрозмовника залежить не тільки від тексту, а й підтексту – думок, які вкладає вчитель у слова й фрази.

Залежно від складності проблем, конкретних обставин, особливостей вихованців виникає необхідність висловлювання свого незадоволення ними в дещо пом'якшеній формі, коли основну думку вчитель не висловлює буквально, а надає дітям можливість зрозуміти її у формі підтексту.

Найчастіше використовують такі форми підтекстового висловлення думки:

- підведення співбесідника до логічно можливого умовиводу, який як очевидність впливає з наведених аргументів;
- висловлення емоційної інформації засобами образної аналогії у формі прислів'я, розповіді про аналогічний життєвий факт;
- ілюстрації факту засобами притчі, байки;
- твердження методом "від супротивного", коли за зовнішньо нібито схвальною позицією проглядає критична думка, іронія тощо.

Учні зрозуміють педагога лише за умови їх готовності й здатності збагнути прихований зміст слів наставника.

Якість мовлення істотно залежить від сили, витривалості, гнучкості голосу. Силу голосу визначає не крик, не гучне виголошування фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Можна голосно, на високій ноті висловити думку, але вона залишиться слабкою, "порожньою", бо не підкріплена силою емоцій. Витривалість голосу – це такий його стан, коли тривала мовна діяльність людини не призводить до ослаблення чи захворювання голосу. Гнучкість голосу передбачає охоплення максимального діапазону звучання – від низьких до високих звуків і тонів. Тональність голосу вчитель повинен визначати залежно від змісту навчальних та виховних завдань, індивідуальних особливостей учнів. Потрібні якості голосу формуються цілеспрямованими тренуваннями.

Мовлення вчителя в процесі викладання цілої низки предметів, які відрізняються своїми пізнавально-структурними особливостями, має в кожному конкретному випадку відповідати прийнятому в цих курсах пізнавальному апарату, системі понять, доведень, образів, особливостей розкриття досліджуваних фактів.

На відміну від учителів-предметників, мовлення яких у навчально-виховному процесі підпорядковане розкриттю науково-пізнавальної специфіки окремого курсу, учитель початкових класів відповідно до своєї професіограми повинен сформувати в учнів систему знань, умінь і навичок, передбачених вивченням цілого комплексу навчальних предметів. Вимоги до мовленнєвої взаємодії вчителя та учнів, що зумовлені змістом, характером і завданнями викладання кожної із цих дисциплін, нерідко докорінно відрізняються, оскільки співвідносяться з різними галузями науки.

Якщо на заняттях з математики вчитель дає учням початкові уявлення про просторові й кількісні відношення в навколишньому світі, навчає їх абстрактно мислити, усвідомлювати особливості кількісної характеристики об'єктів та явищ, то в процесі вивчення курсів "Ознайомлення з навколишнім світом", "Природознавство" увага дітей спрямовується на якісно інший характер понять,

предметів явищ, які їх оточують, на особистісне ставлення до них, на моральні норми, що вимагають від самого учня відповідної поведінки в стосунках із людьми. На уроках читання потрібно осмислити образний світ художнього твору, дати морально-етичну оцінку героям та їхнім вчинкам, особистісним характеристикам.

В усіх цих випадках мовлення вчителя має бути адекватним навчально-виховним завданням, які він вирішує в процесі виконання професійної діяльності. Мовлення педагога характеризується такими найголовнішими ознаками: понятійно-термінологічною чіткістю; багатством, виразністю, доступністю; багатоплановістю – здатністю відповідати своїм понятійним чи образно-експресивним характером змісту навчального матеріалу.

Адекватність мовлення навчально-виховним завданням, які вирішує вчитель, здатність планувати мовлення й керувати ним для досягнення поставленої мети можна розглядати як критерії оцінки культури мовлення учителя початкових класів, оскільки вони враховують характер мовлення вчителя відповідно до системи його функціональних обов'язків і впливають із цієї системи.

Учителі початкових класів мають достатні орфографічні й пунктуаційні навички, передбачені програмою середньої школи, а також відповідний розвиток, необхідний для виконання мовленнєвих завдань. Проте в умовах продукування нового, оригінального висловлювання, коли основні зусилля спрямовані саме на процес творення, деякі педагоги припускаються стилістичних помилок. Нерідко зміст мовлення правильно розкриває певні поняття, але саме воно недосконале, засмічене русизмами, у ньому наявні граматичні форми, не характерні для української мови, трапляються діалектизми, ненормативна сполучуваність тощо.

У реальних ситуаціях шкільного життя – на уроках, перервах, у післяурочній діяльності – мовленнєвий аспект спілкування є складним набором реплік, розповідей, запитань, оцінних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій. І тут знову ж таки дуже часто в мовленні вчителів зустрічаються русизми, діалектизми, нелітературні слова, що аж ніяк не може позитивно вплинути на процес виховання, формування особистості.

Забезпечення належної якості навчально-виховного процесу в початковій школі залежить насамперед від фахової і методичної підготовки вчителя, зокрема від його знання рідної мови та рівня володіння усним і писемним мовленням.

Культура мовлення вчителя початкових класів є комплексною лінгводидактичною проблемою, що включає в себе оволодіння такими чинниками:

- технікою мовлення, в т. ч. диханням, дикцією; умінням керувати силою і висотою голосу, знанням орфоепічних норм;

- засобами логіко-емоційної виразності читання й мовлення, в т. ч. всіма різновидами пауз, їх тривалістю, логічними наголосами, мелодичними змінами тону, а також темпу мовлення;
- умінням підготуватися до мовленнєвої дії відповідно до характеру мовлення, матеріалу, що опрацьовується учнями, з урахуванням їхніх психологічних особливостей і можливостей сприйняття.

Наші спостереження за тим, як педагоги працюють над підвищенням рівня культури мовлення, показують, що навіть найкращий учитель нічого не вартий без своїх учнів. Тому у своїй педагогічній діяльності ми приділяємо велику увагу активізації вже набутих теоретичних знань у конкретних мовленнєвих ситуаціях, запобігаємо помилковому слововживанню, намагаємось удосконалювати необхідні вміння й навички, продукувати різноманітні мовні факти відповідно до вимог жанрово-ситуативних різновидів певного стилю.

Шляхи підвищенні культури мовлення учнів дуже різноманітні, а для початку необхідно вчити дітей:

- виробляти стійкі навички мовленнєвого самоконтролю й самоаналізу;
- не говорити квапливо – без пауз, "ковтаючи" слова;
- звірятися зі словниками, довідниками, посібниками тощо;
- вивчати мовлення майстрів слова;
- читати вголос, особливо прозові тексти, з дотриманням усіх норм виразного читання;
- заучувати напам'ять художні твори, причому не тільки віршовані;
- привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень;
- записувати цікаві й корисні вирази.

Існує безліч шляхів до мовної досконалості, та всі вони починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею, з відчуття власної відповідальності за рідну мову. Тому завдання вчителя початкових класів полягає в тому, щоб підняти рівень культури мовлення учнів, дати їм поштовх до дбайливого, розумного поводження з мовою, до постійного самовдосконалення, до оволодіння скарбницею рідної мови.

На уроках учителі повинні домагатися, щоб їх учні дотримувалися (усно й на письмі) норм літературної мови на всіх рівнях – фонетичному, лексичному, словотворчому, граматичному, правописному та стилістичному, а також удосконалювати мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише. Найбільша відповідальність лягає саме на педагога, оскільки він повинен навчити дітей вільно володіти мовою.

Спостереження на уроках української мови, історії, географії, літератури, бесіди з учнями, систематичне ознайомлення з якістю усного й писемного мовлення школярів, аналіз учнівських контрольних робіт, тематичних опитувань

переконує в тому, що найактуальнішою проблемою сучасної школи є підвищення рівня культури мовлення учнів. І першими звертаються до розв'язання цієї проблеми вчителі початкової школи. Успіхів нам усім!

Романенко І.М.,

Шевчук Л.В.,

вчителі української мови та літератури

(Житомирський міський колегіум)

Роль мовної компетентності сучасного педагога у формуванні культури мовлення учнів

Становлення України як самостійної держави, її національне відродження і перехід до ринкових відносин кардинально впливають на роль сучасного педагога у формуванні особистості учнів.

Кінець ХХ - початок ХХІ століття ознаменувався в історії людства новим етапом розвитку – побудовою інформаційного суспільства. Нині досить стрімко нова інформація потрапляє у наше життя. Інформаційна цивілізація потребує людини, яка не тільки володіє знаннями, а й спроможна швидко орієнтуватися у потоці нової інформації, вміє вибрати з неї потрібну і оперативно застосовувати на практиці. Отже, повна реалізація особистості залежить від бажання дізнаватися про нове, від віри у свої сили, вміння працювати – думати.

Учені педагоги здавна полюбляють уживати афоризм – "Хто ясно думає, той ясно викладає". Причинно-наслідкова залежність між частинами цієї фрази має двосторонній характер: ясність висловлювання залежить від ясності мислення, а здатність ясно думати обумовлена рівнем володіння мовою. Людське мислення є мовним за своєю природою, і людина з бідним запасом слів не в змозі ні ясно думати, ні ясно висловлюватися, ні адекватно сприймати чуже мовлення. Отже, однією з головних особливостей мислення є нерозривний зв'язок з мовою, бо мова – візитна картка людини. Відповідно до того, як людина говорить, можна визначити її освітній ценз, інтелектуальний рівень, творчий потенціал, і навіть почуття гумору.

Останнім часом ми вже майже звикли до різного роду мовних помилок, які бачимо у газетах та журналах, і навіть на екранах телевізорів. Публічні

люди (високопосадовці, державні діячі) дозволяють собі не тільки безграмотно писати, а й говорити. Академік Л. Щерба зазначав: "Писати безграмотно – значить посягати на час людей, до яких ми адресуємося, а тому абсолютно неприпустимо у правильно організованому суспільстві".

Писемна грамотність – один із показників загального рівня культури людини. Так само важливим є вміння чітко, ясно, точно, логічно викладати свої думки, встановлювати контакти між людьми, знаходити з ними спільну мову. "Заговори, щоб я тебе побачив", – писав Сократ.

Закономірно, що сьогодні саме мова стала наймогутнішою підмогою національно-духовної свідомості українців, свідченням багатогранності їхнього буття, культури, інтересів.

Але спостереження, проведені за мовленням учнів різних класів, свідчать про його бідність – учні не можуть висловити думку, нерідко через незнання елементарних правил культури мовлення.

Аналізуючи процес засвоєння мови її носіями, психологи вважають, що вона засвоюється через мовлення у процесі спілкування, яке є природною потребою кожної людини. Йдеться, власне, про принцип комунікативності в навчанні рідної мови. Дослідження процесів комунікації свідчать, що понад 70% активного дня люди проводять у спілкуванні [1, с. 53]. Причому приблизно 42% цього часу відводять слуханню, 32% – мовленню, 15% – читанню і 11% – писанню.

Можна багато говорити про те, як навчити учнів мови, але з вищесказаного можна зробити висновок, що добрий приклад кращий за сто порад. Ще В. Сухомлинський писав: "Серед вогників інтелектуальної культури, які сяють навколо школяра, вчитель мусить бути найяскравішим вогником." Саме мовлення вчителя повинне забезпечувати вирішення завдань навчання та виховання школярів, тому перед ним стоять, окрім загальнокультурних, і професійні, педагогічні вимоги. У зв'язку з цим стає очевидним переосмислення ролі вчителя української мови у процесі модернізації системи освіти відповідно до новітніх досягнень науки і соціальної практики, адже він несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті пріоритетним вважає підготовку "людей високої освіченості і моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження науково містких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці". Саме такий вчитель зможе стати для своїх вихованців еталоном освіченості, комунікативності, культурності. Підтвердження цієї думки знаходимо навіть в українському фольклорі.

Так, в одній легенді розповідається про батька благословенного сімейства, який зміг прекрасно виховати дванадцятьох дітей. Коли старенького запитали, як йому це вдалося, він відповів: "Нічого особливого. Я робив, а вони коло мене, я жив, а вони коло мене".

Проблемна ситуація. Молодий педагог мріяв займатися викладацькою діяльністю. Він старанно готувався до першого заняття, прочитав багато допоміжної літератури. Але на лекції монотонно розповідав новий матеріал, студенти відволікалися, розмовляли. Викладач посилював голос, намагаючись привернути увагу молоді, а вони у відповідь зчиняли ще більший галас, примушували лектора говорити ще голосніше. І ось він зірвав голос, закашлявся і не зміг продовжити заняття.

Якої ж помилки припустився молодий педагог?

Сьогодні спостерігається гостра суперечність між професійними вимогами до логічної стрункості, емоційної виразності мови викладача і реаліями масової практики. Низький рівень мовленнєвої культури педагогів стає однією з причин низької культури мовлення учнів, а потім дорослих людей. На це звертають увагу, тому що культура мовлення людини є одночасно показником загальної та професійної культури і засобом її вдосконалення. Убогість словникового запасу, обмеженість засобів виразності слова свідчать про низький рівень духовного життя особистості, що, безумовно, негативно впливає на соціальний поступ.

Такі закономірні зв'язки між культурою мовлення і культурою навчання, між культурою мовлення і загальним розвитком особистості та суспільства були встановлені ще в епоху Стародавньої Греції та Риму. У подальшому ці ідеї були поглиблені вітчизняними і зарубіжними філософами, психологами, педагогами.

У нормативних документах Міністерства освіти і науки України щодо адаптації вітчизняної вищої освіти до європейської системи навчання зазначається, що освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки фахівців повинні мати професійну спрямованість і здатність відповідати ринку праці [2, с.11]. Реформи вищої школи, пов'язані з Болонським процесом, дозволять сформувати конкурентноспроможного, висококваліфікованого фахівця, компетентного вчителя чи викладача.

Аналіз наукової психолого-педагогічної та лінгводидактичної літератури дає підстави стверджувати, що в останнє десятиріччя з'явилося чимало нових термінів, які визначають певний рівень професійного становлення особистості вчителя: "компетенція", "компетентність", "професійна компетентність", "професійна підготовка студента як майбутнього вчителя" [3, с.296]. Йдеться про результативно-якісні характеристики особистості, тому варто звернутися, в першу

чергу, до з'ясування значення одного з ключових слів перерахованих термінів – компетентність.

Великий тлумачний словник української мови (2001 р.) розкриває значення слова "компетентний" таким чином: той, хто має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий, який ґрунтується на знанні, кваліфікації, який має певні повноваження, повноправний, повновладний [4, с.104]. Проявом компетентності вчителя української мови і літератури, в першу чергу, мусить бути мистецтво володіння словом.

Говорячи про мистецтво мовлення викладача (вчителя), маємо на увазі якість, що вбирає в себе творчі здібності й практичну техніку педагога в досягненні художньої і логічної виразності, культури усної та писемної мови (розповіді, оповідання, лекції, доповіді, бесіди, твору, малюнку тощо). Педагогічне красномовство має цілеспрямований характер, воно об'єктивно підпорядковане навчальним та виховним цілям. Йому протипоказана та "свобода", за якою – безкультур'я і сумнівна моральність.

Крім естетичної, педагогічна красномовність обов'язково виконує зцілюючу функцію. Слово вихователя повинно приносити не тільки естетичне задоволення, але й цілеспрямовано вгамовувати біль, усувати почуття страху, смутку, безвиході, розпачу, агресивності. Досягається це інтонаціями добросердечності, оптимізму, співчуття, впевненості в успіхах особистості. Також педагогічне слово (від розповіді та лекції до приватного прохання) є прикладом, еталоном мовлення, на який інші свідомо чи неусвідомлено рівняються. Якщо цей зразок тьмянний, невиразний, недбалий, грубий, то він не просто антипедагогічний – він руйнівний для особистості і загальної мовної культури школи, суспільства.

Якщо звернутися до праць учених, що досліджують проблему комунікативних якостей педагогічного мовлення, то можна уявити собі ідеальну модель мовлення сучасного вчителя. Це, перш за все, мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле. Мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів. Мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування. Педагогічно доцільне мовлення характеризують логічність, переконливість, спонукальність. Його інтонації, мелодійність, ритм і темп оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування.

Специфічними якостями педагогічної мови вважаємо також її доречність, стриманість, терпимість до інакомислення, помилок співрозмовників, відповідність віковим особливостям тих, хто навчається, та умовам педагогічної ситуації. Лише за таких умов мистецтво мовлення педагога має переконуючий і розвивальний вплив на аудиторію. Мовна інформація лише тоді пробуджує почуття і свідомість іншого, приймається ним, приваблює, коли слово досить

яскраво й доступно передає власні образні уявлення того, хто висловлюється. Тільки тоді, коли образи життя промовця, вистраждані, зримі, ясні, стають образами слухачів, з'являється надія, що слово вчить, виховує, зцілює [5, с.45]. Таким чином, важливий критерій професійного мовлення – образна наповненість слова.

Другий критерій полягає в тому, що образи життя, створені словом промовця, повинні міцно спиратися на почуттєвий досвід слухачів, приваблювати їх своєю ясністю і водночас, незвичайністю, новизною.

Третій критерій професійного мовлення – сильний прояв життєвої енергії того, хто говорить. Слухачі з перших секунд виступу сприймають промову або з цікавістю, або байдуже. І причина того не тільки у змісті, а в звучанні усної мови, її внутрішній енергії. Спокійний, упевнений, добре поставлений голос має такий енергетичний потенціал, який збуджує емоційну і розумову енергію слухачів, бажання вслухатися в слово. Поль Вайнцвайг, доктор соціальної психології з Канади, відзначає: "Словесний вираз любові, симпатії, захоплення зміцнює життєву енергію того, до кого він звернений; злі й недобрі слова зменшують енергію слухача... Голос людини, що знаходиться у стресовому стані – хворого, озлобленого, агресивного – втрачає свої цілющі якості і передає слухачеві стресовий стан". В інтонації матеріалізується шляхетність, сила душі промовця або ж його безсилля, черствість, егоїзм. І який би відтінок вихователю не надавав інтонації (сумнівний, гнівливий, життєрадісний, палкий), її червона нитка – це прагнення додати морального, духовного, інтелектуального здоров'я вихованцям.

Четвертий критерій мовленнєвої досконалості – імпровізованість усного мовлення. Імпровізація як одна з характеристик професійної мови виявляється у двох аспектах. З одного боку, у слухача повинне створитися враження, що промовець під час розповіді, лекції, пояснення імпровізує, тобто народжує думку і її словесну оболонку "тут і зараз", наче розмірковуючи разом з усіма і перехоплюючи бажання і сподівання всіх, а не озвучуючи наперед завчений текст. З іншого боку, мовлення – імпровізація в прямому значенні цього слова: мовленнєва партія народжується безпосередньо в момент спілкування з аудиторією, коли ситуація несподівано змінюється і вимагає миттєвої реакції. Це спонтанна перебудова, зміна накресленого плану залежно від перебігу спілкування. У такому випадку ми маємо справу з непідготовленою інформацією, що вимагає від її носія високої загальної і ораторської культури, потужного потенціалу творчого мислення.

П'ятий критерій – логічність озвученого мислення. Багатослів'я, повернення до одних і тих самих положень є результатом хаотичного мислення, його неорганізованості.

Отже, поняття культури мовлення вчителя визначається такими його комунікативними якостями, як: правильність, термінологічна точність, доречність, лексичне багатство, виразність, чистота. Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені його педагогічними функціями: повноцінною передачею знань; забезпеченням ефективної навчальної діяльності школярів; встановленням продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями.

Засвоєння норм літературної мови – тривалий процес, який починається з раннього дитинства і триває впродовж усього свідомого життя. Тому не лише бездоганне знання свого предмета, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних прийомів, але й словесно-естетичний рівень педагогічних знань формує особистість учня.

Виховання культури мовлення школярів – це справа не лише вчителя-словесника. Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах мови, наголошення, слововживання у зв'язку з глибинним вивченням загальнонародної мови, вирівнюванням діалектів, досягненням високого рівня мовленнєвої культури. Багатство та різноманітність мовлення вчителя – це джерело збагачення мовлення учнів; чистота й досконалість, образність мовлення вчителя – запорука поваги учня до естетичних цінностей, створених засобами мови.

Організм нації витворив за сотні літ існування власне національне обличчя, свою мову – природний орган для передачі з покоління в покоління думок, переживань, ідеалів. Рідна мова – культурна спадщина народу; дитина сприймає мову так, як вживає її народ, – зливається з народом через ідеї і розуміння, передані нацією.

Життя кожного народу оригінальне, особливе. І учителяві, щоб корисно працювати для культурних завдань народу, потрібно погодити свою працю з цілями народного життя, з'єднати школу з народом, свою працю – з дітьми народу, і так міцно, щоб не було порожнього простору між народним колективом і особою вчителя.

"Носій культури" – він, учитель, тоді тільки передасть її народові, коли зіллється всією істотою з ним, коли національний організм народу стане основою всієї його діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. Єрмоленко С. Розвиток зв'язного мовлення у ВНЗ // Українська мова та література. – 2006. – № 35-36. – С. 53-55.
2. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. – № 60-61. – С. 7-11.

3. Стратегія реформування змісту освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.: Перун, 2005. – 728 с.
5. Остапенко О. Лінгводидактичні компетентності як основа професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів-філологів // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 4. – С. 44 – 47.